

Alisa Saukkonen

”KU SE ON SULKEENTUNNA SIITÄHÄ ON SE OMA VITSAUKSENSA MEILLÄ OLLU”

Suomen itärajan sulkeutumisen vaikutus raja-alueen
ihmisten elämään valtion itsenäistymisen jälkeen

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Pro gradu -tutkielma

helmikuu 2020

TIIVISTELMÄ

Alisa Saukkonen: ”Kun se on sulkeentunna siitähän on se oma vitsauksena meillä ollu” - Suomen itärajan sulkeutumisen vaikutus raja-alueen ihmisten elämään valtion itsenäistymisen jälkeen

Pro gradu -tutkielma, 90s., 2 liites.

Tampereen yliopisto

Historian tutkinto-ohjelma

Helmikuu 2020

Pro gradu -tutkielma käsittelee kahden valtion välisen rajan sulkeutumisen vaikutuksia raja-alueella asuvien ihmisten elämään. Rajan sulkeutumiseen liittyy tässä tapauksessa Suomen itsenäistyminen emämaa Venäjästä, näiden valtioiden välinen poliittinen jännittyneisyys ja vasta itsenäistyneen Suomen sisäpoliittinen sekasorto. Tutkimuskysymyksenä on, miten Suomen ja Venäjän välisen rajan avonaisuus ja sen sulkeutuminen vaikuttivat rajalla asuvien elämään elinkeinon sekä kulttuurisen ja sosiaalisen elämän näkökulmasta. Tarkemmin tutkielma avaa perifeerisen Kuhmoniemen alueen asukkaiden kokemia muutoksia, ja vertailee niitä raja-alueella olevien keskuksien muutoksiin. Keskuksina toimivat Karjalankannaksen isot kunnat, kuten Terijoki. Tutkielma tarkastelee laajemmin, miten pääkaupungista johdettu itsenäistyminen, irtaantuminen aiemmasta emämaasta sekä uusi sisä- ja ulkopoliittikka vaikuttavat periferiassa asuvien elämään. Tutkielman aikarajaus ylittyy 1900-luvun alkuvuosista ennen Suomen itsenäistymistä 1920-luvun puoliväliin asti.

Aineistona toimii vuosien 1884–1935 välillä syntyneiden kuhmolaisten haastattelut, jotka on kerännyt Erkki Ala-Könnin tutkimusryhmä vuonna 1975. Tutkimusryhmän teettämistä 90 kuhmoniemeläisen haastattelusta tutkimuksessa käytetään noin 70:ää, jotka ovat valikoituneet haastatteluissa käsiteltyjen aihealueiden mukaan. Aineiston analyysissä käytetään muistitietotutkimuksen menetelmiä, joiden avulla tarkastellaan aikavälin sekä muistamisen politiikan vaikutusta muisteluiden sisältöihin ja luotettavuuteen.

Tutkielman keskeisin tulos aineistojen perusteella on se, että rajan sulkeutuminen vaikutti etenkin negatiivisesti raja-alueen ihmisten elämään sekä elinkeinon että sosiaalisen ja kulttuurisen elämän näkökulmasta. Muistitietoaineistosta nousee kuitenkin esille, että ihmiset pystyvät ajan kuluessa sopeutumaan muutokseen omien toimiensa sekä valtion hankkeiden avulla. Tutkimustulos tuo esille sen, että poliittisia toimia johtavan keskuksen tulisi ottaa huomioon päätöksiä tehdessä periferia-alueiden olosuhteet ja ominaisuudet, jotta muutoksien vaikutukset olisivat helpommin nähtävissä.

Avainsanat: raja, raja-alue, raja-aluepolitiikka, periferia.

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1 Tutkimuskysymys.....	2
1.2 Tutkimusaineisto	2
1.3 Tutkimuskirjallisuus	3
1.4 Käsittelytapa ja metodi.....	4
1.5 Käsitteet.....	6
1.5.1 Raja	6
1.5.2 Raja-alue	8
1.5.3 Periferia	9
1.5.4 Keskus.....	10
1.5.5 Kulttuurinen ja sosiaalinen elämä	10
1.6 Tutkielman relevanssi.....	11
1.7 Tutkielman rakenne.....	12
2. Rajan läheisyyden tuomat erityispiirteet elinkeinossa.....	12
2.1 Kuhmoniemeläisten elinkeinot.....	13
2.2 Metsätyöt rajan takana	15
2.3 Kaupankäynti rajan yli	17
2.4 Muurmannin rata	23
3. Kulttuurinen ja sosiaalinen elämä ennen rajan sulkeutumista	24
3.1 Kuhmoniemeläisten yhteydet muualle	25
3.2 Vierailut ja kyläilyt rajan takana Vienan Karjalassa	28
3.3 Suhtautuminen karjalaisiin, venäläisiin ja ortodoksisuuteen.....	30
3.4 Karjalaisen kulttuurin läheisyyden näkyminen Kuhmoniemellä	37
3.5 Tiedonkulku	41
4. Itsenäistymisen ja sisällissodan tuoma rajan uusi merkitys ja rajapolitiikka	42
4.1 Suomen uusi rajapolitiikka ja Tarton rauha.....	44
5. Rajan sulkeutumisen ja politiikan tuomat muutokset talouteen ja elinkeinoon	47
5.1 Rajavartioston alkuvuodet.....	48
5.2 Rajan sulkeutuminen rajoittaa liikkumista elinkeinon perässä	52
5.3 Kaupankäynti ja salakuljetus rajan yli.....	56
5.4 Pakolaisten merkitys talouteen	60
5.5 Raja-alueiden taloudellinen kehitysohjelma	64
6. Rajan sulkeutuminen ja Suomen politiikka vaikuttavat raja-alueiden asukkaiden sosiaaliseen ja kulttuurilliseen elämään.....	68
6.1 Suhtautuminen venäläisiin muuttuu Suomessa.....	69

6.2 Suhtautuminen raja-alueen asukkaisiin	73
6.3 Yhteydenpito rajan toiselle puolelle.....	78
6.4 Pakolaisten tuomat muutokset	80
7. Lopuksi.....	83
Lähteet ja kirjallisuus.....	87
Arkistolähteet	87
Painetut lähteet.....	87
Tutkimuskirjallisuus	88
Liitteet.....	91
Liite 1	91
Liite 2	92

1. Johdanto

Suomen ja Venäjän välisellä rajalla on hyvin pitkä historia, ja se on ollut Pohjois-Karjalan ja Kainuun kohdalla samalla paikalla noin 400 vuotta vuonna 1617 solmitusta Stolbovan rauhasta lähtien.¹ Suomalaisille Venäjän vastainen raja on näyttäytynyt ”rajaksi”, jolla on isoin merkitys Suomen turvallisuuden kannalta. Tätä maiden välistä rajaa varjostavat sodat ja uhan tunne. Mielikuvaan Venäjän vastaisesta rajasta ovat vaikuttaneet merkittävästi suomalaisliike fennomania, Suomen asema itsenäisenä valtiona sekä kriisinaikoihin kuuluvat sisällissota ja toinen maailmansota.² Mielikuva rajan takana olevasta uhasta on määrittänyt Suomen ulkopoliittikkaa etenkin itsenäistymisen jälkeen. Uhkakuvia ovat luoneet poliittiset, taloudelliset, kulttuurilliset, aatteelliset ja uskonnolliset asiat.³ Aina Venäjän ja Suomen välinen raja ei ole kuitenkaan näyttäytynyt uhkana, vaan se on nähty positiivisena erilaisten mahdollisuuksien antajana. Se mahdollisti muun muassa ihmisten ja tavaroiden suhteellisen vapaan kulkemisen maasta toiseen ennen kuin rajaa alettiin vartioida valtion toimesta.⁴ Suomen ollessa suurruhtinaskuntana osa Venäjän imperiumia, suomalaisilla oli läheiset yhteydet karjalaisten ja venäläisten kanssa, ja rajaa ylitettiin niin taloudellisessa kuin sosiaalisen kanssakäymisen merkeissä.

Ruotsin vallan loppuminen vuonna 1809 ja Suomen siirtyminen osaksi Venäjää merkitsi itärajan avautumista sekä rajan uutta merkitystä. Rajan ollessa auki raja-alueiden asukkaiden kaupankäyntimahdollisuudet kasvoivat, ja elannon perässä matkustaminen esimerkiksi Pietariin saakka tuli mahdolliseksi. Suomen siirtyminen osaksi Venäjää myös rauhoitti itäraja-alueiden ihmisten elämää, sillä heidän ei tarvinnut enää varautua venäläisen armeijan hyökkäyksiin. Itärajan avautuminen siis muokkasi ja määritti paljon raja-alueiden ihmisten elämää, ja saman teki myös sen sulkeutuminen virallisesti vuonna 1920.⁵ Suomen itsenäistyttyä 6. joulukuuta 1917 Suomen valtion rajat olivat vielä auki eikä rajoilla ollut virallista valvontaa. Kolmen vuoden päästä tilanne oli toisin, kun Suomi ja Neuvosto-Venäjä solmivat rauhan Tartossa lokakuussa 1920. Väliin jääneet vuodet olivat molemmissa valtioissa sekasortoisia, ja Suomen sisällissodan alkamisesta asti ei maiden välillä

¹ Heikkilä, Hokkanen & Ieshko & Kashevarov & Makkonen & Nykänen 2007, 206.

² Lähteenmäki 2007a, 146.

³ Lähteenmäki 2009, 11.

⁴ Lähteenmäki 2007a, 146.

⁵ Wilmi 2003, 103.

ollut virallisia suhteita. Lisäksi rajanaapureiden välisiä suhteita hiersi Suomessa vallalla oleva näkemys siitä, että valtiot olivat sodassa toisiaan vastaan, mikä heijastui myös Suomen sisä- ja ulkopoliittikkaan.⁶ Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisen rajan sulkeminen näkyi myös pienen kainuulaisen rajakunnan Kuhmoniemen⁷ (paikkakunnan virallinen nimi vuoteen 1936 loppuun asti)⁸ asukkaiden elämässä niin taloudellisesta kuin kulttuurisesta ja sosiaalisesta näkökulmasta. Tämä tutkielma avaa näitä muutoksia käyttäen siinä kuhmoniemeläisten omaa ääntä ja kokemuksia.

1.1 Tutkimuskysymys

Tutkimuskysymykseni on, miten Suomen ja Venäjän välisen rajan avonaisuus ja sen sulkeutuminen vaikuttivat raja-alueen ihmisten elämään elinkeinon ja kulttuurisen sekä sosiaalisen elämän näkökulmasta. Tarkemmassa tarkkailussa ovat Kuhmoniemen alueen asukkaiden kokemat muutokset. Tutkielmani on tarkoitus ottaa osaa keskusteluun siitä, miten keskukselta johdettava itsenäistyminen, irtaantuminen aiemmin hallinneesta valtiosta sekä näitä seuraavat sisä- ja ulkopoliittiset päätökset vaikuttavat periferiassa asuvien elämään. Käsittelyssäni tapauksessa itsenäistymiseen liittyvät konfliktit, poliittinen jännittyneisyys, vihamielinen ilmapiiri valtioiden välillä sekä itsenäistyneen maan sisäinen sekasorto. Vertailen myös kahden erilaisen raja-alueen eli periferiana toimivan Kuhmoniemen ja alueellisena keskuksena näyttäytyvän Karjalankannaksen isojen kuntien, kuten Terijoen, kokemia muutoksia, jotta periferian tilanteen erilaisuus on helpommin käsitettävissä.

Aikarajaus alkaa ennen Suomen itsenäistymistä 1900-luvun alkuvuosista ja päättyy noin 1920-luvun puoleen väliin. Jotta rajan sulkeutumisen tuomat muutokset ihmisten elämässä voisi helpommin nähdä, käsittelen myös, millainen elämä raja-alueen asukkailla oli ennen rajan sulkeutumista 1900-luvun alussa. Aikarajaukseni päättyy niihin vuosiin, kun Suomen olosuhteet, ulkopoliittikka ja valtion rajat rauhoittuivat.

1.2 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistona kuhmoniemeläisten elämän ja kokemusten selvittämiseen käytän vuosien 1884–1935 välillä syntyneiden kuhmoniemeläisten haastatteluja, jotka on kerännyt Erkki Ala-Könnin tutkimusryhmä vuonna 1975. Noin 90:stä haastattelusta käytän noin 70:ää, jotka valikoituivat

⁶ Engman 2007, 13.

⁷ Katso liite 1.

⁸ Wilmi 2003, 7, 188. Kuhmoniemellä oli asukkaita noin 7000 1900-luvun alkupuolella.

haastatteluissa käytyjen aihealueiden mukaa. Kyseiset äänitteet löytyvät Kansaperinteen arkistosta Tampereen yliopiston tiloista. Samoja äänitteitä on käytetty Jorma Wilmin *Kuhmon historia* ja Unto Heikuran *Kuhmon Sampo* -teoksissa, mutta valmiita litterointeja ei ole käytettävissä, joten olen tehnyt litteroinnit itsevalitsemistani haastatteluista. Litteroidut haastattelujen osat löytyvät käsittelyluvuista. Lainauksien avulla olen pyrkinyt saamaan esille muistelijan omaa ääntä ja jokaisen omalaatuista puhetyyliä ja murretta. Lainauksissa viitataan puhujaan aina hänen etunimensä ensimmäisellä kirjaimella ja haastatteliijaan viitataan H-kirjaimella.⁹ Litteroinneissa olevat välimerkit vastaavat haastateltavien puheen taukoja ja pyrkivät myös helpottamaan litterointien lukemista.

Monissa haastatteluissa käsitellään ja muistellaan samoja asioita, joten käytän usein alaviitettä ”haastatteluaineisto” erittelemättä sen tarkemmin keiden haastatteluista on kyse. Käytän kyseistä viitettä sen vuoksi, koska asia mainitaan niin monessa haastattelussa ja lisäksi tutkimukseen ei tule lisäarvoa kertomalla kaikkien asian maininneiden nimet erikseen. Kerron haastateltavien nimet, syntymäajan ja asuinpaikan silloin, kun kyse on henkilökohtaisista kokemuksista, perheeseen liittyvistä muisteluista tai, jos kukaan muu haastateltavista ei ole asiaa kertonut samalla tavalla. Muistelijan tiedot on kerrottu kokonaan myös silloin, kun luvussa on litterointi hänen haastattelustaan. Syntymävuosi on hyvä tuoda esille, koska henkilön ikä tapahtuneen aikana on voinut vaikuttaa siihen, miten asia koettiin ja miten asia on jäänyt mieleen. Asuinpaikan laitan viitteeseen siitä syystä, että kylän sijainti ja sen läheisyys valtion rajaon on mahdollisesti vaikuttanut haastateltavan kokemiin asioihin.

Alkuperäisaineistona käytän myös Kuhmon kaupunginarkistosta löytyviä Kuhmoniemen kunnallislautakunnan, kunnanvaltuuston ja vaivashoitohallituksen kokouksien pöytäkirjoja vuosilta 1918 ja 1919.

1.3 Tutkimuskirjallisuus

Rajan sulkeutumisen vaikutuksia itärajalla asuvien ihmisten elämään on tutkittu pääasiassa vain Karjalankannaksen näkökulmasta, joten käytän paljon Max Engmanin *Raja – Karjalankannas 1918–1920* (2007) ja Maria Lähteenmäen *Maailmojen rajalla – Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944* (2009) -teoksia. Engmanin teos käsittelee Suomen ulkopoliitiikkaa ja suomalaisvenäläisiä suhteita vuosien 1918–1920 välillä ja sitä, miten ne näkyivät Karjalankannaksella. Teos toimii aiheelleni hyvänä kehikkona siinä mielessä, että se tarkastelee paikallista tasoa ”isompien” asioiden

⁹ Esimerkiksi Arvid Ohtoseen viitataan näin ”A:”.

kontekstissa esimerkiksi juurikin Suomen ulkopolitiikan näkökulmasta. Engmanin lähtökohtana on tarkastella paikallisia tapauksia ja ”tarinoita” ja sitä, miten suuret kehityslinjat näissä näkyvät. Lähteenmäki käsittelee myös Suomen ulkopolitiikan muutoksia sekä Karjalankannaksen ihmisten elämää. Hän tarkastelee paikallisyhteisön arkielämää peilaten sitä raja-alueen poliittiseen jännitteeseen. Avainsanana minulle Lähteenmäen teoksessa toimii arkielämä, sillä nostan tutkimuksessani esille kuhmolaisten arkielämää raja-alueen asukkaina. Lähteenmäen teos toimii pääasiallisena tutkimuskirjallisuutena silloin, kun vertaan Kuhmoniemen ja Karjalankannaksen asukkaiden tilanteita toisiinsa.

Kuhmoniemeläisten ja Vienan karjalaisten yhteyksistä on tehty tutkimuksia, mutta ne eivät käsittele rajan sulkeutumisen tuomia muutoksia yhteyksiin. Vienan ja Kainuun yhteyksistä kertovat tutkimukset ovat kuitenkin toimineet hyvänä apuna tutkielmalleni, ja käytänkin niistä Antero Heikkisen, Tapio Hämysen, Ilkka Savijärven ja Hannes Sihvon toimittamaa teosta *Kainuussa ja Vienassa. Näkökulmia naapurusten elämään* (1997) sekä Heikki Rytkölen *Karjala Kainuussa. Rajakyläien vaiheita 1700-luvun lopulta 1920-luvulle*. Kuhmoniemen eli nykyisen Kuhmon historiasta on kirjoittanut kattavan teoksen Jorma Wilmi *Kuhmon historia* (2003). Teos käsittelee Kuhmon historiaa esihistoriasta 1990-luvun loppuun, ja teos toimiikin tutkielmassani tärkeänä pohjatietona Kuhmoniemen vaiheisiin. Wilmi ei kuitenkaan käsittele Kuhmon historiaa suhteessa muun maailman tapahtumiin, vaan teos on paikallishistoriaa. Rajan vartiointi ja rajavartiolaitos ovat avainasioita tutkielmassani, joten käytän kirjallisuutena myös niistä kertovia teoksia. Mikko Juntusen toimittama *Kainuun rajavartiosto* (2006) sekä Uuno Peltoniemen, Kai Säterin ja Ilmari Kirjavaisen *Rajavartiolaitos 1919–1969* (1969), toimivat pohjana käsitellessäni rajavartioston tulon vaikutusta kuhmoniemeläisten elämään.

1.4 Käsittelytapa ja metodi

Käytän tutkimuksissani muistitietohistoriallisia aineistoja, joiden käsittelyyn liittyy paljon huomioonotettavaa sekä haasteita. Haastavuutta aineistoni käsittelemiseen tuo se, että en ole itse tehnyt haastatteluja eikä minulla ole mahdollisuutta tehdä tarkentavia kysymyksiä haastateltaville oman tutkimuskysymykseni näkökulmasta. Pyrin siis löytämään tarvitsemani vastaukset ”rivien välistä” ja yhdistelemällä eri henkilöiden muisteluita. Erkki Ala-Könnin työryhmällä on ollut hyvin erilainen tavoite haastattelujen keräämisessä, ja haastattelijat pyrkivätkin saamaan muistelujen avulla vastauksia tiettyihin teemoihin, joita ovat muun muassa maanviljely, uskonnon harjoitus, juhlapyhien vietto ja sisällissota. Haastatteluissa ei ole kertaakaan kysytty suoraan, miten haastateltavat ovat

kokeneet elämänsä muuttuneen rajansulkeutumisen jälkeen, joten aineistoni ei anna suoraa vastausta tutkimuskysymykseeni.

Muistitiedon luotettavuutta on kritisoitu muistelun ja tapahtuneen välisestä aikavälistä. Sama aikavälin tuoma riski on myös käyttämässäni aineistossa, sillä vanhimmat haastateltavat ovat haastattelun aikana 91-vuotiaita. Muutamassa haastattelussa onkin vastattu joihinkin kysymyksiin yksinkertaisesti ”en muista”. Muistamattomuus voi johtua siitä, ettei haastateltava oikeasti muista tai ettei tapahtumalla ole ollut suurta merkitystä muistelijalle. Katja-Maria Miettusen mukaan ”ihminen muistaa mitä muistaa, mutta muistelee, mitä haluaa muistella” eli muistaminen ja muisteleminen ei ole sama asia.¹⁰

Pitkät muistelun aikaväli tuo muistettuun mukaan tapahtumien myöhemmän kertaamisen ja siitä seuraavan tarinoitumisen vaikutukset, samoin myös sosiaalisen kontekstin ja toisten kertomien tarinoiden vaikutukset omiin kertomuksiin. Kokemuksilla on taipumus sulautua toisilta kuultuun tai ainakin ottaa vaikutteita niiden tulkintaperspektiiveistä.¹¹

Tämä Jyrki Pöysän huomio on tärkeä tutkielmani kannalta, sillä aikaväli tutkittavien tapahtumien ja haastatteluajankohdan välillä iso. Haastatteluja kuunnellessa olen huomannut jonkin verran tarinoitumista ja kaikkitietävän kertojan esiin nousemista. Joissakin haastatteluissa muistellaan tapahtumia, joissa henkilöt eivät ole olleet mukana, mutta silti epäilevät tapahtuneen syitä, esimerkiksi miksi paikallisia loikkasi Neuvosto-Venäjän puolelle. Lisäksi monet muistelijat vielä vähättelevät lopuksi tietämystään. Etenkin naismuistelijat vähättelevät haastatteluissa omaa tietämystään ja kertovat jonkun muun tietävän asiat paremmin.

Muistin ja muistamisen politiikalla tarkoitetaan sitä, mitä pidetään kertomisen ja muistamisen arvoisena. Muistamiseen liittyy myös vallalla oleva historiakuva, joka tarkoittaa yhteisössä jaettua kuvaa menneisyydestä. Haastateltava voi vertaamalla yhteiseen historiakuvaan päättää, mikä on kertomisen arvoista.¹² On mahdollista, että haastateltavat ovat voineet muisteluhetkellä verrata paikkakuntansa tapahtumia esimerkiksi Tampereen tapahtumiin, ja näin näkevät, että Kuhmoniemen sisällissodan tapahtumat eivät ole yhtä kertomisen arvoisia kuin paikkakuntien, joissa taisteltiin. Kuhmolaisten vähättely omaan muistamiseen voi myös nousta historiankuvasta ja muistamisen

¹⁰ Koivunen & Teräs 2017, 197.

¹¹ Pöysä 2015, 24–25.

¹² Koivunen & Teräs 2017, 197–198.

politiikasta, sillä Kuhmon ja Kuhmoniemen osuus Suomen kirjoitetussa historiassa on todella pieni etenkin vuonna 1975, milloin haastattelut tapahtuivat.

Alessandro Portellin mukaan on tärkeää muistaa, että muisti on aktiivinen toimija eikä passiivinen säilytyspaikka. Muisti antaa asioille ja tapahtumille merkityksiä sekä syy-seuraus-suhteita. ”Nämä muistin aiheuttamat muutokset kertomuksen kulussa kuvaavatkin sekä kertojan tapaa hahmottaa menneisyyttä ja omaa elämäänsä että hänen pyrkimystään sijoittaa haastattelutilanne ja koko kertomus omaan historialliseen kontekstiinsa.”¹³ Pyrinkin hahmottamaan haastatteluhetken osana muistelijan käsitystä menneisyydestä. Suomen poliittinen tilanne ja mielikuvat itänaapurista ovat muuttuneet todella paljon itsenäistymisen jälkeen ja etenkin toisen maailmansodan. On hyvä ottaa huomioon, että käyttämäni muisteluaineisto on kerätty 1970-luvulla kylmän sodan aikana, ja että haastateltavat ovat kokeneet itsenäistymisen jälkeen vielä talvi- ja jatkosodan. Nämä tapahtumat ovat voineet vaikuttaa haastateltavien muisti- ja mielikuviin venäläisistä ja Vianan karjalaisista. Myös poliittinen tilanne haastatteluhetkellä ja vallitseva yhteiskunnallinen ilmapiiri voivat vaikuttaa muistelijoiden kertomiin asioihin ja siihen, mistä näkökulmasta he kertovat asiaa.¹⁴ Näitä haastatteluaineistoja käyttäessäni täytyy myös pohtia, miten myöhemmin saatu tieto menneistä tapahtumista on vaikuttanut muisteluihin.

Tutkielmani ottaa osaa myös rajatutkimukseen, sillä tarkastelen työssäni, miten rajan sulkeutuminen on vaikuttanut raja-alueella eläneiden ihmisten elämään. Rajatutkimus on hyvin poikkitieteellistä, sillä tutkimuksia on tehty niin politiikan, kansainvälisten suhteiden, historian, maantieteen, sosiologian ja antropologian tieteenaloilla. Monista tieteenaloista huolimatta rajatutkimus ei ole onnistunut määrittämään yhteisiä teoreettisia tapoja.¹⁵

1.5 Käsitteet

Pääkäsitteinä tutkielmassani toimivat raja, raja-alue, periferia, keskus sekä kulttuuri/sosiaalinen elämä.

1.5.1 Raja

Käsitteellä raja on monta merkitystä, vaikka sitä käyttäisi alueiden ja valtioiden rajaa tarkoittavana käsitteenä. Rajat voivat olla hallinnollisia, poliittisia, taloudellisia, kulttuurillisia, kielellisiä sekä etnisiä, ja todella harvoin raja on luonnollinen tai maantieteellinen ominaisuus. Rajat voidaan

¹³ Portelli 2006, 58.

¹⁴ Koivunen & Teräs 2017, s.197.

¹⁵ Lechevalier & Wielgoths 2013, 23.

määritellä myös fyysisenä, kuvainnollisena ja symbolisena käsitteenä. Rajassa on aina kyse vahvasta politisoitumisesta ja poliittisesta prosessista, missä instituutio pyrkii määrittelemään ”meidän” ja ”heidän” eroja.¹⁶

Ennen Suomen ja Venäjän välisen rajan sulkeutumista maiden välinen raja oli voitu nähdä periferia-alueella ennen kaikkea kulttuurisena, sillä esimerkiksi Kuhmoniemen asukkailla ja Vienan karjalaisilla oli eri uskonnot, juhlatavat ja ruokakulttuuri. Raja voitiin kokea myös kielellisenä, vaikka kuhmoniemeläiset ja karjalaiset pystyivät kommunikoimaan keskenään. Ennen Suomen itsenäistymistä raja näyttäytyi myös symbolisena, sillä Kuhmoniemen asukkaat kokivat menneensä rajaa ylittäessä Venäjän puolelle eli rajan toiselle puolelle, vaikka rajaviivaa ei käytännössä vielä ollut. He tunsivat siis lähteneensä pois omalta puolelta, vaikka Suomi kuului silloin virallisesti Venäjän imperiumiin. Rajan sulkeuduttua ja valtion vastaaman rajavartioston synnyttyä, raja on voitu määritellä uudelleen raja-alueen ihmisten mielissä, minkä vuoksi raja on voinut saada enemmän hallinnollisia, fyysisiä ja poliittisia merkityksiä.

Suomen ja Venäjän vastaisella rajalla on, etenkin Suomen itsenäisyyden jälkeen, merkitys itsenäisyyden symbolina sekä yhteiskunnallisesti, poliittisesti ja kulttuurillisesti rakennettuna ilmiönä.¹⁷ Valtion näkökulmasta rajojen merkitys on ennen kaikkea suojata alueen sisäiset resurssit. Rajat ilmentävät myös valtion valtaa, valtioiden välistä turvallisuussuhdetta tai valtioiden välistä vihamielisyyttä. Valtion näkökulmasta rajojen tehtävä on mahdollistaa tai estää ihmisten, tavarain ja informaation kulku valtion tahdon mukaan.¹⁸

Tutkielmassani käsittän rajan lähinnä fyysisenä asiana, niin sanottuna viivana, jonka voi ylittää, vaikkakin Kuhmoniemen kohdalla raja ei ole perustunut fyysisiin ominaisuuksiin, sillä rajan kohdalla ei ollut 1900-luvun alussa luonnon tuomia rajaelementtejä tai ihmisen tekemää aitaa tai muuria.¹⁹ Kuuntelemieni kuhmoniemeläisten haastatteluissa käsitettä ”raja” on käytetty nimenomaan fyysisenä asiana, jonka voi ylittää. Monissa haastatteluissa on kysytty rajasta käyttäen fraaseja ”menitkö rajan taakse”, ”Oletteko käyneet rajan toisella puolella” eli raja esiintyy haastatteluissa ikään kuin viivana kartassa. Toki on hyvä ottaa huomioon, että haastattelut on tehty vuonna 1975, jolloin fyysinen rajaviiva Suomen ja Venäjän välillä oli jo olemassa, ja se näkyi (ja näkyy edelleen) metsään hakattuna vyöhykkeenä. Myös rajavartioston olemassaolo näkyi haastattelun ajankohtana, ja kaikki tämä on voinut vahvistaa ajatusta rajasta fyysisenä ajalla ennen rajan sulkeutumista. Monissa haastatteluissa

¹⁶ Lähteenmäki 2007b, 11.

¹⁷ Lähteenmäki 2007a, 145.

¹⁸ Donnan & Wilson 1998, 9.

¹⁹ Wilmi 2003, 41–45.

käydään 1900-luvun alun kokemuksiensa lisäksi myös talvi- ja jatkosota kokemuksiensa, ja talvisota on Kuhmossa edelleen tärkeä muisteleminen kohde. Toisen maailmansodan muisteleminen on voinut myös vahvistaa kuvaa rajasta fyysisenä linjana, jonka vihollinen eli venäläinen voi ylittää.

Huolimatta kaikista näistä tekijöistä, jotka ovat voineet vaikuttaa haastateltavien mielikuvaan rajasta uskon, että kuhmoniemiäisillä on ollut jonkin näköinen ajatus Suomen ja Venäjän välisestä rajasta ennen varsinaista rajan tekemistä ja rajavartioston perustamista. Ennen Suomen itsenäistymistä Suomen ja Venäjän rajalla Karjalankannaksella oli tullilaitos, joka omalta osaltaan on muokannut suomalaisten käsitystä Suomen erityisasemasta ja Suomen alueesta. Kuhmoniemiäisten tietoisuuteen Suomen alueesta ja rajoista on voinut vaikuttaa myös kansainvälisesti noussut karttatiede. Monet valtiot halusivat tarkat karttatieteen mukaiset valtion alueen rajat 1900-luvun alussa, koska niiden avulla pyrittiin kuvastamaan nationalismien hengessä omaa kansaa. Myös Suomessa nationalismien ajatus siirrettiin maantieteeseen. Vielä maan ollessa osa Venäjää, karttatiede pyrki luomaan sosiaalista yhdentymistä suomalaisten kesken sekä spatiaalista eroavaisuutta. Ensimmäinen Suomen kartta erotti selvästi maan Venäjästä piirtämällä rajalla, ja näin loi uutta kuvaa suomalaisille maailmasta. Suomen Atlaksen painoksessa 1899 Suomen ja Venäjän välisen rajan merkitsemisestä tuli vielä tarkempaa, ja sen tarkoitus olikin nostaa suomalaisten itsetietoisuutta eli käsitystä ”meistä”. Nationalismiin mukaan tuli myös koulumaantieto, jonka rooli oli aluksi määrittää kansan alueet ja rajat muihin valtioihin. Tarkoitus oli siis tehdä ero ”meidän” ja ”muiden” välillä opettamalla faktoja luonnollisesta ympäristöstä, kulttuurista ja hallinnosta. Oppikirjojen kartat esittivät Suomen käytännössä suljettuna itsenäisenä alueena.²⁰

1.5.2 Raja-alue

Raja-alueen ihmisiä voidaan jakaa ainakin kolmeen eri tyyppiin heidän identiteettinsä mukaan. Ensimmäisessä tyypissä on heitä, jotka jakavat saman etnisyyden, kuin rajan takainen väestö, mutta heillä on myös sama etnisuus kuin muilla samojen rajojen sisällä elävillä. Toiseen tyyppiin kuuluvat he, joita erilaistetaan muista valtion kansalaisista, koska heillä on sama etnisuus kuin rajan toisella puolella asuvilla ja eri kuin muilla valtion kansalaisilla. Kolmanteen tyyppiin kuuluvat he, jotka ovat osa etnistä enemmistöä valtiossaan eivätkä jaa samaa etnisyyttä rajan toisella puolella eläviin.²¹ Näistä kolmesta tyypistä näen kuhmoniemiäisten edustavan viimeistä tyyppiä, sillä karjalaisten ja kaimuulaisten etnisyydet eroavat toisistaan, etenkin jos otetaan huomioon näiden ihmisryhmien käyttämä kieli ja uskonto. Toki Suomi ei ole ollut valtiona homogeeninen eikä myöskään

²⁰ Paasi 1996, 145, 147.

²¹ Donnan & Wilson 1998, 14.

Kuhmoniemi, mutta näistä kolmesta tyypistä kuhmoniemeläiset voidaan määrittää kolmannen tyypin mukaan. Vaikka kuhmoniemeläisten ja Vienan karjalaisten etnisyys eroavat toisistaan paljon, silti kuhmoniemeläiset ovat olleet heidän kanssaan enemmän tekemisissä kuin esimerkiksi etelässä asuvien suomalaisten kanssa.²²

1.5.3 Periferia

Tutkielmassani käsittelen rajakysymystä periferian näkökulmasta, ja periferiana toimii Kuhmoniemen alue. Periferia käsitykseen liittyy vahvasti myös käsite ”keskus”, jonka vastakohta periferia on. Keskuksella sekä periferialla voidaan tarkoittaa niin alueita kuin ihmisryhmiä. Kun tutkitaan periferiaa maantieteellisestä näkökulmasta, se on spatiaalinen alue, joka on alistussuhteessa auktoriteettille keskukselle ja on sen käskynalainen. Vaikka periferia sijaitsee kaukana keskukselta, se on silti keskuksen vaikutusvallan alueella. Periferia-alueella on siis vähän päätäntävaltaa omaan kohtaloonsa ja sillä on riippuvuussuhde keskukseseen. Tällaisilla alueilla on myös minimaaliset resurssit, minkä takia sillä ei ole paljoa mahdollisuutta vastustaa ulkopuolista painetta.²³

Periferiat ovat usein kauempaa hallittuja eli aluetta hallitsevat viranomaiset, jotka sijaitsevat keskuksessa, esimerkiksi Kuhmoniemelle, tutkimuksen aikavälillä, useat päätökset tulevat Pietarista, Helsingistä ja Oulusta (Oulun läänin kuvernööri). Monesti keskukselle eivät huomioi periferian tarpeita päätöksenteossa. Periferian piirteitä on myös huonosti kehittynyt talous, tai se on äärimmäisenä tapauksena jäänyt taloudellisen verkon ulkopuolelle. Periferia-alueet voivat olla myös riippuvaisia vain yhdestä hyödykkeestä, jota myydään eteenpäin usein muualla määrättyyn hintaan. Huono vaikutusvalta myyntihintaan johtuu yleensä siitä, että tuotteen kysyntään vaikuttavat muut alueet ja keskukselle.²⁴

Periferian keskeisiin piirteisiin vaikuttavat kolme tekijää eli politiikka, talous ja kulttuuri. Lisäksi sen muita avainpiirteitä ovat etäisyys, riippuvaisuus ja erilaisuus. Kulttuurin näkökulmasta periferian yksi puoli on marginaalikulttuuri. Alueen kulttuuri ei täysin sulaudu yhteen laajempaa aluetta hallitsevan kulttuurin kanssa, mutta oman kulttuurin puolustaminen ulkopuolisilta vaikutuksilta on hankalaa ja työlästä.²⁵ Kun tarkastelemme periferiaa suhteessa toiseen alueeseen esimerkiksi keskukseseen, se ei ole vain abstrakti maantieteellinen sijainti, vaan se näkyy myös periferiassa asuvien ihmisten arkielämässä ja heidän suhteissaan keskuksen asukkaisiin. Periferiaa voidaan tutkia myös

²² Haastatteluaineisto.

²³ Rokkan&Urwin 1983, 1–2.

²⁴ Rokkan&Urwin 1983, 2.

²⁵ Rokkan&Urwin 1983, 2–3.

sen asukkailleen tarjoamien mahdollisuuksien kautta ja niiden suhteesta keskukseen. Näiden mahdollisuuksien tarjonta ja kiinnostavuus ovat riippuvaisia periferian ulkopuolisiin tekijöihin. Mahdollisuuksia voivat olla esimerkiksi koulutus- ja työpaikkatarjonta. Nämä edellä esitellyt periferian piirteet eivät välttämättä toteudu kaikissa tapauksissa, mutta silti jokainen periferia on tavalla tai toisella riippuvainen yhdestä tai useammasta keskuksesta.²⁶

1.5.4 Keskus

Karkea määrittely keskukselle on alue, joka on etuoikeutettu ja jossa suurin osa taloudellisesta, kulttuurisesta, poliittisesta ja sotilaallisesta hallinnosta sijaitsee. Keskus myös hallitsee suhteettomasti suurempaa osaa kommunikatiivisesta virrasta kuin yksikään muu alue, joka kuuluu samaan järjestelmään. Yhtenä keskuksellisuuden indikaattoreina voidaan käyttää kaupunkien kokoa, esimerkiksi tässä tapauksessa Kuhmo voidaan nähdä periferiana asukaslukunsa ja kokonsa puolesta verrattuna esimerkiksi Kajaaniin, Ouluun, Helsinkiin tai Pietariin. Läntisen Euroopan historiassa keskuksellisuus on määrittynyt pitkälti kauppareittien mukaan eli keskuksilla on ollut iso asema taloudellisissa verkostoissa. 1800-luvun rautatieverkosto muutti taloudellista verkostoa. Uusia keskuksia nousi sekä rautatie mahdollisti keskuksille isommat hallinta-alueet.²⁷

1.5.5 Kulttuurinen ja sosiaalinen elämä

Tutkielmassani kannalta on tärkeää myös määrittää käsite ”kulttuuri”, ja mitä tarkoitan, kun puhun kuhmolaisten kulttuurisesta elämästä. Andrew Edgarin ja Peter Sedgwickin teoksessa *Cultural Theory – The Key Concepts* kerrotaan, että sanan kulttuuri sisältö määrittyy sen mukaan, minkälaisen kysymyksen me sille esitämme. Kyseiselle käsitteelle on haastavaa antaa yksiselitteistä ja kaikille sopivaa määritelmää, ja sen tarkoitus vaihtelee eri tieteenaloittain.²⁸ Jaana Kourin toimittama *Askel kulttuurien tutkimukseen* antaa yhden määritelmän käsitteelle kulttuuri. ”Kulttuurilla tarkoitetaan tapoja, joilla ihmiset elävät elämäänsä, ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa ja etsivät elämälleen merkitystä. Ne ovat sanallisesti tai sanattomasti välittyvää tietoa, arvoja, uskomuksia ja toimintatapoja, jotka ihmiset jakavat yhteisen historian, kielen, elinympäristön tai muun sosiaalisen pääoman perusteella.” Kulttuurin tutkijat pyrkivät kiinnittämään huomiota kulttuuristen tuotteiden eri ilmenemismuotoihin ja niihin liittyviin merkityksiin.²⁹

²⁶ Rokkan&Urwin 1983, 2–4.

²⁷ Rokkan&Urwin 1983, 6–8, 11.

²⁸ Edgar& Sedgwick 2002, 1.

²⁹ Kouri 2015, 15.

Tutkielmassani käsitteillä ”kulttuurinen” ja ”sosiaalinen elämä” tarkoitan edellä esitetyn määritelmän mukaisesti arvoja, tietoa ja uskomuksia, jotka vaikuttavat kuhmoniemiäisten elämään etenkin henkiselä puolella. Käsitteän kulttuurisessa ja sosiaalisessa elämässä muun muassa kuhmoniemiäisten ja karjalaisten välisiä suhteita, mitä kuhmoniemiäiset saivat henkiseen elämäänsä vieraillessaan Vienan-Karjalassa ortodoksisten juhlapyhien aikaan ja miten raja vaikutti näiden kahden ihmisryhmän välisiin seurustelusuhteisiin. Lasken myös tiedonkulun ja -välityksen osaksi kulttuurista ja sosiaalista elämää, ja tarkastelenkin, miten rajan läheisyys ja sen sulkeutuminen vaikuttivat tiedonkulkuun. Pyrin myös selvittämään, vaikuttiko karjalaisten pakolaisten tulo kuhmoniemiäiseen kulttuuriin 1920-luvun alussa. Sosiaaliseseen elämään sisällytän myös ihmisten suhtautumisen toisiinsa sekä ”ylhäältä päin” ohjatun suhtautumistavan, esimerkiksi Suomen itsenäistymisen jälkeen luodun viholliskuvan venäläisistä. Lisäksi tutkielmassani sosiaaliseseen elämään kuuluu, miten raja-alueen ihmisiin suhtauduttiin rajan mennessä kiinni, ja sen muuttuessa poliittisesti jännitteiseksi.

1.6 Tutkielman relevanssi

Suomen sisä- ja ulkopoliittikan vaikutusta raja-alueen ihmisten elämään poikkeusaikoina on tutkittu aiemmin, mutta tutkimuskohteena on käytetty pääasiassa Karjalankannasta. Vaikka kuljenkin omassa tutkielmassani hyvin samoissa kehyksissä kuin Engman ja Lähteenmäki, niin tutkimuskohteeni on siinä mielessä erityislaatuinen, koska periferia-alueesta ei ole tehty aiemmin paljoa tutkimusta. Haluan tuoda raja-alueen tutkimuskeskusteluun uutta nimenomaan periferian näkökulmasta. Rajatutkimuksien määrä on noussut viimeisen 30 vuoden aikana, ja sitä voidaan selittää 1980-luvulla alkaneella globalisaatiolla ja kylmän sodan loppumisella. Näiden tekijöiden tuomat muutokset rajoissa ovat kiinnostaneet tutkijoita. Viime vuosikymmenien aikana myös raja-alueiden tutkiminen on lisääntynyt. Tutkimuksien kohteena on ollutkin rajat ylittävän yhteistyön tuomat uudet mahdollisuudet sekä se, miten alueiden asukkaat ja heidän edustajansa suhtautuvat niihin.

Euroopan Unionin luoma sisäisten rajojen avonaisuus on tuonut uutta taloudellista ja kulttuurista rajat ylittävää yhteistyötä.³⁰ Tutkimani Suomen ja Venäjän vastainen raja voidaan nähdä ennen sen sulkeutumista olleen ikään kuin Euroopan Unionin sisäiset avonaiset rajat, joiden yli liikkuminen on helppoa. Tästä näkökulmasta tutkielmani ottaa osaa avonaisen rajan keskusteluun ja sellaisen rajan tuomiin mahdollisuuksiin, vaikka tutkinkin noin sata vuotta sitten ollutta aikaa. Otan myös osaa

³⁰ Lechevalier & Wielgoths 2013, 9, 11.

tieteelliseen keskusteluun rajan sulkeutumisesta, sillä pyrin kartoittamaan, mitä vaikutuksia rajan sulkemisella oli raja-alueen asukkaiden elämään.

Tutkielma tuo myös uutta näkökulmaa Kuhmon paikallishistoriaan, ja täydentää tietoisuutta 1920-luvun alun Kuhmoniemiä. Kuhmoniemiäisten elämää on tutkittu aiemmin, mutta alueen tapahtumien liittämistä laajempaan yhteiskunnallisten tapahtumien kontekstiin ei ole vielä tehty. Tutkielmani on siis paikallishistoriaa, mutta samalla ottaa osaa laajempaan raja-alueen poliittisuuden keskusteluun 1900-luvun alkupuoliskolla.

1.7 Tutkielman rakenne

Tutkielmassani käsittelen kuhmoniemiäisten elämää ja sitä, miten rajan avonaisuus ja sulkeutuneisuus vaikuttivat siihen. Jaan käsitteen elämä kahteen eri osa-alueeseen, jotka ovat taloudellinen eli elinkeinot sekä kulttuurinen ja sosiaalinen. Teen tämän jaon, sillä se auttaa jäsentämään rajan vaikutuksia ja muutoksia Kuhmoniemen asukkaiden elämässä. Samanlaista elämän jakamista erilaisiin osiin ei näy käyttämissäni aineistoissa eikä tutkimuskirjallisuudessa.

Ensimmäinen luku tarkastelee elinkeinoelämää ennen rajan sulkeutumista ja sitä, millaisia mahdollisuuksia rajan avonaisuus toi elannon saamiseen. Toisessa käsittelykappaleessa käsittelen myös aikaa ennen rajan sulkeutumista kulttuurisen ja sosiaalisen elämän näkökulmasta. Tuon esille, mitä vaikutuksia avoimella rajalla oli kuhmoniemiäisten elämään kyseisessä teemassa. Toisen ja neljännen luvun välissä on yhtenä lukuna lyhyt johdanto siihen, miten Suomen poliittinen tilanne muuttui itsenäistymisen jälkeen ja, miten maan itärajan merkitys muuttui. Neljäs luku tarkastelee, miten rajan sulkeutuminen vaikutti kuhmoniemiäisten elinkeinoelämään. Lisäksi tuon esille rajavartiolaitoksen ja pakolaisten vaikutuksen kunnan talouteen. Esittelen myös raja-alueiden taloudellisen kehitysohjelman. Viides luku käsittelee rajan sulkeutumisen ja poliittisten päätöksien tuomia muutoksia Kuhmoniemen asukkaiden kulttuuriseen ja sosiaaliseen elämään. Viimeisessä luvussa esittelen loppupäätelmäni.

2. Rajan läheisyyden tuomat erityispiirteet elinkeinossa

Ja muutenkin ohan sitä ollut kanssakäymistä sillo ku raja on auki niin hyvinki paljon karjalaan täältä(.) täältä on käyty töissä karjalassa ja leipää etsimässä ja ja sieltä tosiaan nämä kulkukauppiat ovat kulkenneet ja sitten myöskin tavaraliikenne(.) Sehän

*oli hyvin suuri sillon kun muurmannin rataa ei ollut eh(--)ja (hieman muistellen) Kajjaaniin oli rautatie 1904 ja siitä alkaen(.) Nii tavaraliikenne Vienan Karjalaan kulkikin esimerkiksi Pietarista tätä kautta(.) että se tuotiin rautateitse Kajjaaniin ja sitten ajettiin hevosella tästä(.) tästä sitten Vienan karjalaan(.)*³¹

Tässä luvussa käsittelen raja-alueen ihmisten elämää elinkeinoelämän näkökulmasta ennen rajan sulkeutumista, kun elannon hankkiminen sekä Suomen että Venäjän puolella oli mahdollista. Rajan läheisyydessä asuvien oli luonnollisesti helppoa etsiä parhaita työpaikkoja ja mahdollisuuksia rahan tienaamiseen rajan molemmin puolin, ja myös kuhmoniemiäiset käyttivät hyväksi rajan läheisyyden tuomia mahdollisuuksia taloudellisessa mielessä. Luvun alussa kerron kuhmoniemiäisten elinkeinoista yleisesti, jonka jälkeen esittelen, mitä erityispiirteitä rajan läheisyys toi kunnan asukkaiden talouselämään. Näitä erityispiirteitä ovat metsätyöt Venäjän puolella sekä kaupankäynti rajan yli. Lisäksi käsittelen Vienan karjalaisten laukkukauppiaiden merkitystä Kuhmoniemen asukkaiden elinkeinoelämässä. Lopuksi tuon vielä esille, millaisia työmahdollisuuksia Venäjän puolella rakennettu Muurmannin rata toi rajan lähellä asuville.

2.1 Kuhmoniemiäisten elinkeinot

Pääsääntöisesti kuhmoniemiäisten elinkeino tuli 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa maataloudesta ja siihen kuuluvasta karjataloudesta, ja monet tilat pyrkivät elämään omavaraistaloudessa. Isoja tienestäjä ei karjataloudesta saanut, sillä tuotot menivät suurimmaksi osaksi oman tilan käyttöön. Voita pyrittiin saamaan myyntiin, koska sen myyntihinta oli hyvä, etenkin Kajaanin rautatien valmistuttua vuonna 1904. Karjataloutta leimasi kuitenkin Kuhmoniemiällä heinäpula, ja siitä seurannut heikko tasoinen karjanhoito.³² Kunnan maatalouden heikkous sai Kajaanin Maamiesseuran etsimään siihen syitä, ja vastauksena olivat huonot luonnonolot viljelylle. Lisäksi Maamiesseura epäili, että maatalouden kehittymiseltä vei huomiota tervanpoltto ja uudistuksia vastustavat asenteet.³³ Oli epäilyillä perää tai ei, kuhmoniemiäisten leivän saaminen maanviljelyllä oli kovan työn takana ja, kuten muuallakin, sääolosuhteiden varassa. Tästä syystä monien kuhmoniemiäisten piti hankkia lisätienestää muualta.

³¹ Haastatteluaineisto: Eemeli Immonen s. 1912 Lentuan kylässä. AK 3626. Kertoo paljon ajasta, jolloin ei ollut vielä syntynyt, joten monet asiat ovat toisen käden tietoa.

³² Wilmi 2003, 206.

³³ Wilmi 2003, 207–208.

Metsä tarjosi kuhmoniemeläisille paljon toimeentuloa eri muodoissa. Kaskenpolttoa harjoitettiin edelleen Kuhmoniemiellä vielä 1900-luvun alkuvuosina³⁴, vaikka se oli vähentynyt tervanpolton tieltä 1800-luvun alkupuolella. Tervasta tulikin 1900-luvun alkupuolella ennen itsenäistymistä näkyvin metsän hyödyntämismuoto, vaikka tervantuotannon huippu oli jo 1800-luvun loppuvuosina. Tervan valmistus toi elinkeinoista eniten rahaa kuhmoniemeläisille vielä myynnin hiipumisenkin aikana. Kunnan kauppiaiden vuonna 1911 tekemien laskelmien mukaan 5000 tervatynnyrin myynti toi kuhmoniemeläisille vuodessa 120 000 markkaa, ja muut elinkeinot toivat yhteensä 100 000 markkaa.³⁵

Tervan myynti oli siis merkittävä tulonlähde paikallisille, vaikkakin talolliselle ei jäänyt kovan työn jälkeen paljoa rahaa käteen tervansoutajien palkan ja muiden menojen jälkeen. Jos tynnyrin hinta laski 20 markan tienoille, ei talollinen jäänyt voitolle. Tervaa piti kuitenkin valmistaa ja kuljettaa tappiollisenakin toimenä, jos talollinen oli sopinut kauppiaiden kanssa jo etukäteismaksusta tai jäänyt velkaa heille.³⁶ Kuhmoniemiellä valmistettu terva kuljettiin vesireittejä pitkin Kajaaniin ja Ouluun.³⁷ Kainuun 1900-luvun alun taloudellisia oloja tutkineen valtakunnallisen komitean mukaan vuosi 1900 olisi ollut myynti ennätys kuhmoniemeläisessä tervassa, ja Kuhmoniemi toimittikin tuon vuosisadan ensimmäisinä vuosina tervaa eniten koko Suomen paikkakunnista.³⁸ Tervanmyynnin ollessa huipussaan, myös Kuhmoniemen kirkonkylä kasvoi ja kauppapuodit lisääntyivät. Vuosisadan alun hyvien vuosien jälkeen tervanmyynti alkoi laskea, sillä hinnat laskivat melkein 10 markkaa tynnyriltä, ja lopulta tervanmyynti ulkomaille lakkasi ensimmäisen maailmansodan puhjettua.³⁹

Metsää hyödynnettiin myös tukkikaupoilla, ja jotkut tilalliset alkoivat myydä omia metsiään rahan toivossa, mutta kulujen ja tuottojen yhteenlaskun jälkeen kuhmoniemeläiset huomasivat, että oli viisaampaa tehdä tukkimiehen töitä kruununmetsissä kuin myydä omia alueitaan pois. Kuhmoniemeläiset saivat myös elantoa tukkikaupan myötä savotoista ja uitoista.⁴⁰ Metsästyks oli myös hyvä ruuan lähde, ja eläinten nahoilla sekä riistalla pystyttiin käymään myös kauppaa.⁴¹ Vaikka tienestimuotoja oli kuhmoniemeläisillä useita, ei elämä silti ollut helppoa paikkakuntalaisille, ja monet elivätkin köyhyydessä, varsinkin ensimmäisen maailmansodan tuomien talousvaikeuksien

³⁴ Haastatteluaineisto, Otto Kilponen.

³⁵ Wilmi 2003, 205–206.

³⁶ Wilmi 2003, 206.

³⁷ Wilmi 2003, 199, 204.

³⁸ Wilmi 2003, 214.

³⁹ Wilmi 2003, 205.

⁴⁰ Wilmi 2003, 212.

⁴¹ Haastatteluaineisto.

aikana.⁴² Kuhmoniemiäisten elämän vaikeuden kuvauksia kirjoitettiin myös suomalaisiin lehtiin niin paikallisten ja ulkopaikkakuntalaisten toimesta. Savon sanomiin Maaseutukirjeitä-osioon vuonna 1915 kirjoitti nimimerkki Hannes näin kuulumisia Kuhmoniemeltä: ” — Kallis on aika nyt elättävänä, sillä jauhosäkki maksaa 24 mk. Kyllä se panee monen ajattelemaan, että miten sitä eteenpäin mennään.—”⁴³

2.2 Metsätyöt rajan takana

Monet kuhmoniemiäiset lähtivät savottaan ja tukkitöihin rajan taakse Venäjän puolelle, vaikka matka olisikin ollut pitkä. Syynä lähtöön oli rahan tarve sekä se, että rajan takana töistä maksettiin paremmin kuin Suomen puolella.⁴⁴ Isät ottivat poikansa jo nuorena mukaan töihin. Rajan yli oli helppo lähteä elannon perässä, sillä ylittämistä ei kukaan tarkkaillut eikä passia tarvinnut rajan ollessa auki. Venäjän vastaisen rajan ylittämisen helppous ei ollut kuitenkaan mahdollista koko Suomessa, etenkin Pietarin läheisyydessä. Esimerkiksi, jos Terijoelta halusi matkata Venäjälle tai toisinpäin täytyi matkalaisella olla voimassa oleva passi mukanaan ja kulkea tullitarkastuksen läpi. Terijoki kuuluikin Pietarin taloudelliseen alueeseen, ja matkaa metropoliin oli vain 30–40 kilometriä.⁴⁵ Kuhmoniemen sijainti periferiassa kaukana Venäjän keskuksesta sekä Suomen isoimmista kaupungeista mahdollisti paikallisille helpomman kulkemisen rajan yli esimerkiksi työn perässä.

Kuhmoniemiäinen Arvid Ohtonen kertoo haastattelunsa aikana käyneensä monta kertaa metsätöissä ja muissa työhömissä Venäjän puolella Vienan Karjalassa ennen Suomen sisällissotaa.

H: Olitteko te töissä siellä venäjän puolella?

*A: Ka olihan minä siellä(.) kun olin minä uitossa silloin siinä eilimmäisessä sakissa(.)
olin minä isävainaan kanssa sinä keväänä*

H: Repolassako se tapahtu(?)

A: Se oli Repolan selällä(.)

⁴² Haastatteluaineisto.

⁴³ Kuhmon kuulumisia - Maaseutukirjeitä, *Savon Sanomat*, 15.03.1915.

[<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1291771?term=1915&term=SAVON&term=SANOMAT&term=Savo&term=Kuhmon&term=Sanomain&term=Sanomien&term=Kuhmoon&term=Savon&term=Kuhmossa&term=Savon&page=4>]. Luettu 9.1.2020.

⁴⁴ Wilmi 2003, 212.

⁴⁵ Lähteenmäki 2009, 10.

Te olitte siellä.. mehtätöissäki oltiin(?)

Olin talvella, oltiinhan myö ton Tuomaan kanssa(.) Myöhän on oltuna siellä kymmeniä vuosina kulettuna siellä(. (naurahtaa)

Kerran mänin minä Venäjälle Uurlangin perästä(.) oli silloin uitto ni minä mänin(.) Kutsitin puita ku uitossa oli ni huhtikuulla mänin ja heinäkuulla tulin poekkeen ja sama paita oli vielä päällä kun tulin(.) Kaks kerttaa välillä kylvetyksi vain välillä tuli(.)

H: Mikäs siinä lähin kylä olikaan(?)

A: Roukkola(.) siihen oli 25 kilometriä, sitten se oli saarella puoli sitä kyllää(.)

Niin minä olin silloin siellä tuota kansakoulun hakkuussa(.) – ja minnuu tahtos jotta kasakaksi sinne että lisääpumieheksi ja minä olin siellä niin kauan jotta se sitten saatiin jo hakatuksi akkunoiden yläosaan asti(.) jo saatiin, sitten minä tulin kottiin kuse kevät tuli jo myöhempi(.)

Silloin myö oltiin pääsiäisen aika siellä ja monta muuta pyhäaekkoo(.) Ja siellä kylläiltiin talloissa kun ne kuhtu aina että tule meille ja pitivät hyvänä ku aina mäni(.) Se oli niinku täällä kansakäyminen keskenään näillä suomalaisilla(.) ei siellä tarvinnu passia eikä mittää(.) eikä yli rajasta välittää mittää määppä kummalle puolelle hyvää(.) Siihe aekkaa kun minäkin tulin muistamaan(.)

H: Oliko se ennen tota kansalaissotaa(?)

A: Eennen eeennen ei (kovempaan ääneen toteaa) ku sitte jo kansalaissota kun se tuli ni se loppu jo kokonaan(.) Seitsemäntoista talvella olin minä viime kerran savotassa(.) sen jäljestä en oo käyny ku yhen kerran vaen sitä ennen ja koko siellä karjalan puolella siellä Venäjällä niissä naapurikylissä(.)⁴⁶

Arvid Ohtosen ja muidenkin kuhmoniemiäisten haastatteluista käy ilmi, että Vienan karjalaiset ja venäläiset tarjosivat kuhmoniemiäisille myös muita hanttihommia, ja usein karjalaiseen kylään tultaessa oli aina jotakin työtä tarjolla Kuhmoniemeltä lähteneille. Ohtosen mukana metsätöissä rajan takana kulki Tuomas Piirainen, jota Ala-Könnin työryhmä pääsi myös haastattelemaan. Hänen muistelusta käy ilmi, ettei myöskään Venäjän puolella tarjottu työ antanut suurta tienestiä. Piiraisen esille tuoman seikan valossa työt Suomen puolella ovat siis täytyneet olla pienempipalkkaisia,

⁴⁶ Haastatteluaineisto: Arvid Ohtonen s.1888 Saunajärvellä, AK 3637, 3639.

sijainneet kauempana tai niitä on ollut vähemmän tarjolla, sillä mikä muu olisi ajanut kuhmoniemeläisiä matkaamaan nuoresta iästä asti joskus jopa pitkänkin matkan vaikeakulkuisessa maastossa rajan taakse Vienan Karjalaan.

H: Kuinkas nuorena te jouduitte mehtätöihin(?)

T: No ensimmäinen vuosi ensimmästä(.) tota viimeinen vuosi ensimmäistä kymmentä oli kun olin ensimmäistä kertaa tukkimetässä(.)

H: No Te ette olleet siellä toissapuolella rajaa vai olitteko te siellä(?)

T: Oon tehny ja oon ajanunna(.) hevosella ajannu(.)

H: Kuinkas usein sen tilin sai niistä yleisimmästä töistä(?)

T: No tilistä ei oo paljon(.) ku muuta minkä sai syyä syyä kerkee niin siinä melkein se tili oli (naurahtaa kesken lauseen) ei paljo(.) Ei kaikkina talvina kyllä tarvinnu paljo sitä rahapussia tota katella tilistä lähtiessä(.)

H: Heikkoa se oli vissiinsä(?)

T: No voi hyvä ihminen⁴⁷

2.3 Kaupankäynti rajan yli

Rajan läheisyys antoi myös mahdollisuuden kaupankäyntiin Vienan karjalaisten ja venäläisten välillä, ja haastatteluaineistosta käy ilmi, että tavaraa saatettiin tuoda mereltä asti Vienan kautta Kuhmoniemielle.⁴⁸ Vuonna 1911 kunnan kauppiaiden selvityksen mukaan paikkakunnalle tuotiin enemmän tavaraa, kuin sitä myytiin eteenpäin. Kaikkia tuotteita eivät kuhmoniemeläiset itse käyttäneet, vaan möivät eteenpäin rajan taakse tai muualle Kainuuseen. Wilmin mukaan kuhmoniemeläiset ja karjalaiset hyötyivät paljon kauppasuhteestaan, sillä takapajuisessa Aunuksen pohjoisosassa kärsittiin myös tavarantoiveesta. Kuhmoniemeläiset välittivät Karjalaan suomalaisia tuotteita, pääosin Kajaanista ja Nurmekselta ostettuja, ja karjalasta tuotiin toiseen suuntaan heidän tuotteitaan tai muualta Venäjältä hankittuja.⁴⁹

⁴⁷ Haastatteluaineisto: Tuomas Piirainen s.1897 Saunajärvellä, AK 3637.

⁴⁸ Haastatteluaineisto.

⁴⁹ Wilmi 2003, 230. Haastatteluaineisto Eemeli Immonen AK 3626.

Kuhmoniemen talous ja kaupankäynti olisi voinut olla paljon tuottoisampaa ja isompaa, jos kunta olisi saanut itselleen rautatieyhteyden. Kajaanin rautatien valmistuttua vuonna 1904, se liitettiin osaksi Savon rataverkkoa. Nurmes⁵⁰ pääsi myös rautatieverkostoon, kun Joensuusta rataa jatkettiin Nurmekseen asti. Nämä rautatieyhteydet mahdollistivat Kajaanille ja Nurmekselle kasvavan tavarannmyynnin. Kuhmoniemeläiset kauppiaat alkoivat vasta vuonna 1911 ajamaan rautatieyhteyksiä Kuhmoniemelle. Ajatuksena oli, että Kuhmoniemestä olisi ratayhteys Sotkamon⁵¹ kautta Kontiomäkeen, jossa rautatie oli jo, ja suurimpana suunnitelmana oli yhdistää Pohjanlahti Kuhmoniemen kautta rajan yli Vienan Kemiin ja Vienan merelle. Valtiovalta ei kuitenkaan edes aloittanut esitutkimuksia asiasta.⁵²

Rautatien rakentamisen merkityksistä Kuhmoniemelle kirjoitettiin paljon sanomalehtiin, etenkin Kainuun Sanomiin. Monet rautatietä puoltavat kirjoitukset olivat perusteellisesti kirjoitettuja ja käyttivät argumentteina myös laskelmia rautatien kustannuksista ja hyödyistä. Kirjoituksien määrän ja sisällön perusteella monet kuhmoniemeläiset todella halusivat radan yltävän paikkakunnalleen asti ja näkivät sen tuovan kunnalle ja sen asukkaille suurta taloudellista hyötyä.

Kajaanin lehti 29.12.1911

*– Tämä rata yhdistäisi Karjalan ja Kuhmon vesireitit toisiinsa. Kuhmon ja Lentiiran hoitoalueitten puunhinnat kai heti nousisivat radan rakennuskustannusten määrään asti. Sahoja, paperi-, rulla- ja ratatehtaita kaiketi nousisi tienvarrella. – Entäs sitten Kuhmon suppoamattomien koskien vesivoima, seudun malmijärvet ja ankara kauttakultuliike aina Vienanmereen asti. Toivottavaa vain olisi, että liike- ja valtionmiehet kerrankin kävisivät omin silmin katselemassa pikku kauppalaamme ja sen liikemahdollisuuksia. Koneellinen ja taloudellinen tutkimus varmaankin paljastaisi täällä monen kalliin aarteen.*⁵³

Kajaanin lehti 12.1.1912

Nyt, kun juuri hommataan rautatietä Nurmeksesta Kuhmoon, niin lienee joku sananen tästä paikallaan. Mainitun radan vaikutus esim. metsäoloihin, etenkin valtion metsiin nähden, olisi erinomaisen suuri. Kuinka ei näiden arvo nousisi tämän kautta? Jos

⁵⁰ Kuhmon keskustasta on nykyisin Nurmeksen keskustaan 80 kilometriä matkaa.

⁵¹ Kuhmon keskustasta on nykyisin Sotkamon keskustaan matkaa noin 62 kilometriä.

⁵² Wilmi 2003, 254.

⁵³ 'Kuhmoniemeltä', *Kajaanin Lehti*, 29.12.1911.

[<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1203473?page=2&term=rautatien&term=Kuhmon>]. Luettu 9.1.2020.

lasketaan tämän arvon kohoavan ainoastaan 50 pennillä lahoppuuta kohti, niin tekisi se – kun Kuhmon ja Lentiiran hoitoalueista löytyy yhteensä noin 10 miljoonaa täysimittaista sahapuuta, - noin 5 milj. markkaa eli 2/3 radan rakennuskustannuksista.

Paikkakunnallemme saataisiin perustaa sahalaitoksia, selluloosatehtaita ja puuhiomoita, koskista on halpa kääntövoima tarjona – kun tuotteet rautateitse saisi vietyä etelään, tai Nurmeksesta sitten laivoilla Viipuriin, y.m. Arvelen sahatun puutavaran kuljetuksen tulevan ehkä helpommaksi Kuhmosta tätä tietä Viipuriin kun esim. nyt rautateitse Kajaanista Kotkaan. Kuhmon puutavaraliikkeelle olisi tämä rata siten mitä suurimmasta merkityksestä, eikä yksistään Kuhmon, vaan myös rajantakaisellekin metsä-liikkeelle. Kuhmon ja Venäjän puoleiset metsistöt näet helposti saattaisi yhdistää - - onpa Kuhmon kautta ennenkin sieltä vankkoja sahapuita uitettu – ja siten koko puutavaraliike sieltä ohjata tänne. Jos otetaan vielä tervanpolttokin huomioon, jota kyllä, jos sitä järkipäisesti harjoitetaan, jota kannattaakin, niin tulisi rautatie sillekin hyödyksi. Silloin ei tarvitsisi soutaa niitä Kajaaniin ja päiväkausia ”säätä pitää” Ontojärven saarissa y.m. vaan suorastaan työntää tynnyrit rautatievaunuihin täältä. Eiköhän sekin tuottaisi monen markan lisää tervanpolttajille.⁵⁴

Onkin mielenkiintoista, että suomalaisessa lehdessä julkaistussa kirjoituksessa on Kuhmoniemen taloudellinen vaikutus liitetty myös Venäjään eli rajan takaiseen alueeseen. Kirjoittaja on nähnyt, että tämän taloudellisen yhteyden parantaminen hyödyntäisi myös muuta Suomea. Jos rautatie olisi saatu Kuhmoniemen asti, kunnan asema Suomen taloudessa olisi varmasti muuttunut. Kuhmoniemi ei olisi ollut enää yhtä periferiaa kuin ennen, jos se olisi saanut toimia isompana metsätalouden solmukohtana yhdistäen rajan takaiset Venäjän laajat metsät Suomen metsätalouteen. Rautatien puutteesta huolimatta kuhmoniemeläiset kävivät rajan ylittävää kauppaa. Vienaan kuljetettiin hevosilla ja kesäisin vesiteitse rahtina eniten viljaa ja rinkelaita, jotka kuivatettuina säilyivät hyvin. Rinkelit eivät olleet kuhmoniemeläisten valmistamia, vaan ne tuotiin Nurmeksen rinkelitehtaasta. Matti Piirainen muistelee haastattelussaan, että rajan yli oli liikennettä paljon ennen rajan sulkemista.

⁵⁴”Rautatien vaikutus Kuhmon metsäoloihin”, *Kajaanin Lehti*, 12.01.1912.
[<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1203492?page=3&term=Kuhmosta&term=rautateitse&term=Kuhmon&term=Rautatien&term=rautatiet%C3%A4&term=Kuhmoon&term=rautatie>]. Luettu 9.1.2020.

Kuhmoniemiäisten ja karjalaisten välinen kauppa oli tiheää, ja useampi kymmenen hevosta kuljettivat tavaraa Vienan Kemiä myöten.⁵⁵

Konsta Piirainen vei monen muun kuhmoniemiäisen tapaan rahtia Vienan Karjalaan nuoresta pitäen. Hän myös muistaa nuoruudestaan Vienan karjalaisia laukkukauppiaita, jotka toivat Kuhmoniemielle tavaraa ja elintarvikkeita, joita ei muualta paikkakunnalla saanut ostettua.

H: No oliko tästä liikennettä tuonne rajan yli tältä kohtaa(?)

K: Olihan sitä(.) tästä oli valtatie tonne siihen suuntaa missä nyt mennöö se vähän tännepästä vaa ei kovin monta kilometriä mistä mennöö tuo rautatie ja maantie yli raja(.) nii siitä oli yli tie ja niitähän oli monesta kohti täältä kuhmosta sinne rajan taakse(.) se oli suurta se liike(.)

H: Ne oli ne vienalaisetko viennankarjalaisetko jotka kulki täältä(.)

K: Nii(.) Ihan merestä asti sieltä(.) Sieltähän tuotiin ni kalloohi sieltä mikä se ny lie minä en muista ennää sitä paikkaa missä on mistä seltiä saahhaa ni nehän toivat tänne sitä kaopaksi ja ja mikäpä siinä hyvä kalaha se oli(.) Ja sitten sieltä tuottiin syksyllä kaekenlaista metän riistaa nahkaa(.) metsänelukojen nahkoja ja lintua kovasti ja sitten viettiin sitä tavaraa täältä sinne kyllä Karjalaan paljon(.)

No sitä ny vietiin ehkä kaekenlaesta elintarvetta(.) Jauhooha se ny pääasia oli vaa sitten tuota valmista rinkillä ja ja minä luulen jotta sinne veittiin niiku sokeria ja ne juomaineet ja(.)

H: Vietiinkö kankaita täältäpäin?

K: Noo kyllä kaet se sehin on ollunna(.) Sitä ossaa niikää sannoo että kuinka se on ollunna(.) tai onko ne sen varassa nuo karjalaiset olleet että täältäpäin vai mitenkä se on ollu(.)

H: Millähän ne kulki sitten noita eikö ne ollu huonot tiet sitten sillon(?)

K: Kesä aika se oli varsin huono(.) Talvella hevosilla(.) sehän oli se kesä aika vaa(.) sitähan vietiin kyllä reissattiin vessiä myötiin kulettaa(.) aivan tästähi kautta ni

⁵⁵ Haastatteluaineisto: Matti Piirainen s. 1897 Lentiirassa, AK 3629. Vienan Kemiin on matkaa Kuhmon keskustasta 300–400 kilometriä riippuen reitistä.

muutamilla aekkoo paljon tähän tuota vaan venneellä kirkolta asti ku pääsi vaa sitten tästä välimaata ajamalla(.)

Yhen kerran minä kävin siellä(.) siellä sinne asti vein sinne Kostamukseen(.) Nii(.) olin poikonen ja meitä oli kaheksan hevosta yhdessä matkassa(.) Sinne on(.) sinnehän sitä on yli kaet viijenkymmen kilometrin täältä rajalta(.)

H: Mitäs sinne vietiin silloin(?)

K: Jauhoa ja(.)minulla oli jauhoja kuormassa muuta ei ollu siinä vaa(.) siinä oli neljä rinkiläkuormaa samassa matkassa valmista rinkellii(.)

H: Kukahan kauppias se oli sitten joka niitä välitti siellä(?)

K: No tuota eiköhän tuo(.) kun oli Kuhmossa kauppiata monta ni tuota ne ottivat minä en ny niistä ossaa nimmeellisesti sanna(.) Siellä oli vaa siellä vastaanottaja sen niminen niiden tavaroiden ku minä vein(.) Onuhreiksi sanottiin(.) Siellä Kostamuksessa(.)

H: Ja se osas hyvin karjalaa puhua se ve..(?)

K: Kyllä niiden kanssa pärjäsi oikeen(.) oikeen(.)

H: No eikö siinä ollu pelkoa niin että siinä tuli petetyksi(?)

K: No ei niissä semmosissa asioissa(.) tuota ne olivat niin piennä summia jotta niissä ei tuota minkä rahtimiehenkansa ni(.) Ja sittehän sieltä oli se se laukkukauppain vielä suomen puolella(.)⁵⁶

Eemeli Immonen muistelee myös haastattelussaan rajan yli käytyä kauppaa Vienan karjalaisten kanssa.

E: Aivan niitä Vienasta tulleita kauppiaita jotka tässä ottivat vastaan siis ostivat karjalasta tulleen tavarain ja sitten myivät myivät taas tuota Karjalaan vietävää tavaraa(.) Kankaita(.) suolaa jauhoja ynnä muita(.) Ja tämä liike olikin aika suuri sillo ennen rajan sulkemista(.) ja Tästä meni Kalliojoen kautta meni Karjalan talvitie joka meni juuri sinne Miinoaan ja sitä tietä edelleen sinne kylliin(.) Ja kyllä kait sitä on käytetty myöskin tuota Saunajärven puoleista siis Kolvasjärven puoleista tietä(.) Aika vilkasta on ollut se tavaravaihtoliike.)⁵⁷

⁵⁶ Haastatteluaineisto: Konsta Piirainen s. 1891 Lammasperällä, AK 3619.

⁵⁷ Haastatteluaineisto: Eemeli Immonen, AK 3626.

Iida Heikkisen haastattelussa tulee myös esille erilaisia kauppataavaroita, joita laukkukauppiat Kuhmoniemielle toivat. Heikkinen kertoo toisenkin elinkeinon, jolla kuhmoniemiäinen saattoi elättää itsensä ja perheensä nimittäin liittymisen Venäjän armeijaan. Tämä ei välttämättä ollut yhtään yleisempi ammatinvalinta Kuhmoniemiellä, vaikka asuttiin rajan läheisyydessä, kuin esimerkiksi Länsi-Suomessa, ja onkin vielä selvittämättä, lähtikö Suomen rajakylistä enemmän ihmisiä Venäjän armeijan palvelukseen kuin muualta Suomesta.

I: Niiku ennen vanhaa Venäjältä ku kuletettiin sitä ruoka ainetta ni ne oli nii suurriane lehet (puuhuu kai tupakan lehdistä) ni Venäjän vallan allahan tämä oli(.)

Nii sieltä kuletettiin kahvit sieltä kuletettiin jaohot ja sieltä kuletettiin tupakat ja(..) nii(.) Ja siellä kouluutettiin miehe(t). Kolme vuotta piti olla sotaväessä miesten ja sinne ei kelvannakaa huonot miehet ne piti olla ryhtimiehiä(.)

H: Ketähän täältä ois ollu kolmen vuoden sotapalveluksessa(?)

I: Minun isän veli oli yksi(.). Vihtori oli(.). Vihtori Malinen oli vaa se meni sitten ku pääsi sotaväestä se meni Ameriikkaan(.) Kolme vuotta sehi oli(.). Ni(.)⁵⁸

Karjalaisten laukkukauppiaiden tärkeä merkitys kuhmoniemiäisten elämässä käy hyvin ilmi Juho Pulkkinen haastattelusta. Nämä kiertelevät kauppiat saattoivat olla ainoita mahdollisuuksia syrjäkylissä ostaa tuotteita, joita ei omavaraisesti pystytty tuottamaan sekä tienata hieman rahaa myymällä omia tuotteitaan eteenpäin. Kuhmoniemiäisille kaupanteko oli myös siinä mielessä helppoa, koska laukkukauppiat osasivat puhua suomea, vaikka asuivatkin Venäjän puolella. Laukunkantajien asemasta kertoo jotain myös se, että vuonna 1979 Kuhmon torille pystytettiin Laukunkantaja-patsas. Pulkkinen muistelee myös, kuinka vapaata rajan yli kulkeminen oli ennen sen sulkeutumista. Muissakaan haastatteluissa ei tule ilmi, että esimerkiksi virkavalta olisi ollut millään lailla kiinnostunut kuhmoniemiäisten tai venäläisten liikkumisesta rajan yli. Haastatteluista ei myöskään tule esille, että kuhmoniemiäisten olisi pitänyt hankkia viranomaisilta oleskeluluvat pidempiaikaista Vienan Karjalassa oleskelua varten. Lähteenmäki tuo teoksessaan esille, että Karjalankannaksen asukkaiden, jotka halusivat esimerkiksi Terijoen kautta kulkea Venäjän puolelle, tuli hankkia oleskelulupia matkoihinsa.⁵⁹

H: No ei ollu noissa syrjäkylissä(.) ei ollu kauppoja eikö(?)

⁵⁸ Haastatteluaineisto: Iida Heikkinen s. 1892 Vieksissä. AK 3660.

⁵⁹ Lähteenmäki 2009, 10.

J: Eii(.) Nehän sillon kulki nämä karjalaiset täältä Venäjän puolelta laukkulaiset(.) Ne laukulla kantoivat talvella ku kulki niillä oli suuret nahkalaukut täynnä siellä oli tavarroo(.) vaatetavarroo ja siellä oli kaikenlaista neuloo(.) nappia, naskaleista (alkaa nauramaan) Niitä suutarin vehkeitä(.) Vaatetavarroohan ne kauppittelivat(.) Niitähän kulki aika tihejään(.) Niitä oli monta tuossa jotka tällä kulmalla kuluki ne täältä Saunajärven(.) Hukkajärven kautta kulkivat(.)

H: Ne oli sitten taloissa yötä vai(?)

J: Olivat niin(.) alko tuota ilta tulla ne jäivät talloo yöksi sitten(.) Niitä kulki monta niitä laukkulaissii tällä kohalla(.) Ne ku oli tämä raja vappaa sillo(.) Tämä Venäjän ja Suomen raja ni ei siinä passia tarvinnu(.)⁶⁰

Kuva 1:

61

2.4 Muurmannin rata

Muurmannin radan rakennuttaminen Pietarista Jäämeren rannalle Aleksandrovkiin (Muumanskiin) alkoi vuonna 1915. Rata nähtiin elintärkeänä tavaroiden kuljetusväylänä Venäjälle, sillä ensimmäinen maailmansota sulki yhteydet Itämereen ja Mustanmeren salmiin. Ennen radan valmistumista Venäjän huolto järjestettiin Pohjois-Venäjän ja Pohjois-Norjan kautta, ja niistä kuljetettiin hevosilla tavaroita Suomen rautatieverkon pääteasemien kautta junalla Pietariin. Myös suomalaisille Muurmannin radan rakennuttaminen tarjosi töitä, ja suomalaisia palkattiinkin rahdin ajoon ja

⁶⁰ Haastatteluaineisto: Juho Pulkkinen s. 1894 Lammasperällä. Y/07215.

⁶¹ Kuva 1: Alisa Saukkosen kokoelma.

rakennustöihin. Rahdin ajossa suomalaiset veivät hevosilla työkaluja ja elintarvikkeita Oulusta ja Rovaniemeltä Venäjän puolelle, ja toivat palatessaan Ouluun, Rovaniemelle ja Kemijärvelle sotatarvikkeita. Lapin talonpojissa tämä työ nostatti vihaa Venäjää kohtaan, sillä se oli heille osittain pakollista.⁶²

Kuhmoniemiäisten ei tiedetä joutuneen pakkotöihin Muurmannin radalle, mutta haastatteluista käy ilmi, että heitä lähti leivän perässä rajan yli myös radan rakentamiseen muiden noin 5000–6000 suomalaisen joukossa.⁶³ Onkin arveltu, että suurin osa suomalaisista työntekijöistä olisivat olleet lähtöisin Itä- ja Pohjois-Suomesta. Rakennustöissä sai hyvää palkkaa verrattuna muihin töihin⁶⁴, mikä on mitä luultavammin ollut pääsyyinä myös kuhmoniemiäisten matkaamiseen kauas Vian Karjalaan radan varrelle. Lähimmälle radan rakennuttamispaikalle oli Kuhmoniemen rajakylästä noin 200 kilometrin matka.⁶⁵ Kuhmoniemen Saunajärvellä syntyneen Eeva Komulaisen veli Uno Liimatta lähti kertomatta kenellekään Muurmannin ratatöihin. Uno kuitenkin katosi tietämättömiin, ja haastattelun ajankohdalla ei Komulainen edelleenkään ole saanut tietoja veljestään, ja miten hänelle oli käynyt. Tiedon kulku olikin vaikeaa, ja Venäjälle radan rakentamiseen lähteneistä saatiin tietoa usein vain niiden kautta, jotka sieltä palasivat takaisin Kuhmoniemelle. Työt Muurmannin radalla saattoivat kestää vuosiakin, ja tiedetäänkin yhden kuhmoniemiäisen Augustin Romppaisen palanneen takaisin kotiin vasta kolmen vuoden jälkeen.⁶⁶

3. Kulttuurinen ja sosiaalinen elämä ennen rajan sulkeutumista

Tässä luvussa käsittelen vielä aikaa ennen rajan sulkeutumista kulttuuris-sosiaalisesta näkökulmasta ja sitä, miten rajan läheisyys ja sen avonaisuus vaikuttivat kuhmoniemiäisten kulttuuriseen ja sosiaaliseen elämään. Aluksi kerron yleisemmin, millaisia yhteyksiä alueen asukkailla oli muualle Suomeen ja ulkomaille, jotta olisi helpompaa ymmärtää Vian Karjalan sosiaalisten yhteyksien merkitystä. Tuon myös esille Kuhmoniemen kylien etäisyydet ja kulkureitit, jotka auttavat hahmottamaan syitä, miksi monet matkasivat useammin rajan takaisin kyliin kuin Kuhmoniemen kirkonkylälle. Luvussa käsittelen myös kuhmoniemiäisten sosiaalisia yhteyksiä Vian Karjalaan, ja millaiset suhteet heillä oli karjalaisiin. Lisäksi esittelen eri tutkijoiden käsityksiä siitä, millainen oli

⁶² Lackman 2012, 27.

⁶³ Haastatteluaineisto.

⁶⁴ Lackman 2012, 27.

⁶⁵ Arvio perustuu karttakuvaan, jossa on ilmoitettu mittasuhteet. Kartassa ei kuitenkaan ole merkitty Kuhmoa ja sen kyliä, joten etäisyys on arvio. Lackman 2012, 30.

⁶⁶ Haastatteluaineisto: Eeva Komulainen os. Liimatta s. 1893 Saunajärvellä. AK/3655.

yleinen suhtautuminen venäläisiin, ortodokseihin ja karjalaisiin Suomessa ennen maan itsenäistymistä, ja oliko julkisella mielipiteellä vaikutusta raja-alueen asukkaisiin esimerkiksi kuhmoniemiäisiin. Luvun loppupuolella käsittelen, miten karjalainen kulttuuri näkyi Kuhmoniemiellä ja vaikuttiko sen näkyvyyteen rajan avonaisuus ja sen läheisyys. Lopuksi tuon esille vielä Kuhmoniemen alueen tiedonkulkua, joka mielestäni liittyy vahvasti sosiaaliseen elämään, ja millaisia piirteitä avoinna olevan rajan läheisyys siihen toi.

3.1 Kuhmoniemiäisten yhteydet muualle

Jotta voisimme ymmärtää kuhmoniemiäisten kulttuurisia ja sosiaalisia yhteyksiä rajan taakse, on hyvä käsitellä yleisemmin, mihin alueen asukkaiden yhteydet suuntautuivat, mitkä olivat etäisyydet, ja miten ne vaikuttivat sosiaalisten yhteyksien syntyyn. Kuhmoniemiäisten liikehdintä johtui yleensä poismuuttamisesta parempien olojen perässä, elannon hankkimisesta sekä vierailuista lähipaikkakunnille. Suurin osa kuhmoniemiäisistä, jotka vaihtoivat asuinpaikkaa Suomen sisällä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, siirtyivät Kainuun ja Pohjois-Karjalan naapurikuntiin. Oulu kiinnosti myös Kuhmoniemen asukkaita, ja kaupunki olikin tuttu monille tervansoudun kautta, sekä jotkut muuttivat Helsinkiin asti. Karjalankannas houkutteli myös kuhmoniemiäisiä Pietarin läheisyyden tuomien mahdollisuuksien takia. Suomen ulkopuolelle lähtenyt muuttoliike Kuhmoniemeltä suuntautui Venäjälle ja Amerikkaan. Pietarissa kuhmoniemiäiset olivat Karjalankannaksella syntyneiden jälkeen toiseksi suurin ryhmä suomalaisissa. Monet eivät lähteneet niin pitkälle etelään vaan siirtyivät rajan taakse Kuhmoniemen kohdalta Viaan tai Venäjän pohjoisosiin. Kuhmoniemiäiset suhtautuivat itse itärajan taakse muuttaneisiin paljon suopeammin ja hyväksyvämmiin kuin Amerikkaan lähteneisiin, sillä se oli paikallisille paljon luontevampi ja tutumpi vaihtoehto. Suomen ulkopuolelle muuttoa varten tarvitsi hakea virallista muuttopassia, mutta tullessa lähemmäksi Suomen itsenäistymistä passien hakemukset vähenivät vuosi vuodelta, ja viranomaisetkin myönsivät, ettei passittomia rajanylityksiä pystytty millään valvomaan.⁶⁷

Haastatteluaineiston perusteella Kuhmoniemen alueella ikänsä asuneet liikkuvat kotipaikkakuntansa ulkopuolelle pääasiassa vain Kainuun muihin kuntiin, Ouluun sekä rajan taakse Vian Karjalaan. Yhteytenä muuhun maailmaan toimi enimmäkseen postikortit ja kirjeet sekä pidemmiltä matkoiltaan Kuhmoniemelle palanneet paluumuuttajat. Tutkimusaineistona toimivien kuhmoniemiäisten

⁶⁷ Wilmi 2003, 194–195, 198.

sosiaalisen piirin laajuudesta kertoo myös se, että monet heistä asuivat haastatteluajankohtana edelleen samassa kylässä ja jopa samassa talossa, jossa he olivat koko elämänsä siihen asti asuneet.

Usein syynä kyläilyyn rajan toiselle puolelle olivat etäisyydet, sillä monista Kuhmoniemen rajakylistä oli lyhyempi matka karjalaiskyliin kuin Kuhmoniemen kirkonkylälle.⁶⁸ Jenny Niskanen kertoo käyneensä kylässä rajan takana Teeriniemessä ja Vornaniemessä, sillä hänen kotikylästään Korkanasta ei ollut rajalle kuin vain kolme kilometriä. Niskasen äänensävyistäkin, hänen kertomansa lisäksi, käy ilmi, että hän muistelee hyvinkin positiivisessa mielessä yhteyksiä Vienan Karjalaan. Hänen suhtautumisestaan rajan takaisiin asukkaisiin kertoo myös se, että hän puhuu heistä naapureina.⁶⁹ Korkanalaisille on hyvinkin voinut rajan takana sijainneet kylät olla naapurikyliä niiden läheisyyden sekä saman kielisyyden takia, eivätkä niinkään toisen maan alueita, jotka eivät kuulu Suomen suuriruhtinaskuntaan.

H: Onko se Korkana siellä lähellä rajaa(?)

J: On(.)

H: Paljonkos siitä on rajalle matkaa(?)

J: Rajalle matkoo kuus kuusi ja minkä verran (hieman kysyen) eihä siitä hyvin paljon tullu Korkanalta ku kun rajalle matkoo oliko sitä kolmeekkaa kilometria nill likellä rajjaa(.)

H: Jaha no te sitten varmaan hyvin muistatte vielä sen kun raja oli auki

J: Vaa muistetaa (,) ja hyvinhä sitä käytii siellä rajan puolella siellä naapuri talossa ja sieltähän oli oikee mukava(.) Siihe asti kun tuli sitte se rajalla se tukkeus jotta ei enää käytyynnä toisissaan(.) Oikeenni kait siellä oli mukavaa(.)

H: Missäkö eri kyli(ssä) rajalla siellä karjalassa te kävitte(?)

J: Siinä siinä oli tota Teeriniemessä minä kävin ja sitten siinä Vornanniemessä ne olivat lähimmäiset(.)

H: No minkähänlaista siellä oli siellä naapurin puolella(?)

⁶⁸ Haastatteluaineisto. Katso myös liite 2.

⁶⁹ Haastatteluaineisto: Niskanen Jenny s.1896 Korkanassa, Y/07097.

J: No siellä oli semmosta semmosta hyvin mukavaa kun me vaen käytiin vähitellen tuossa semmosta niiku he pessakoita piti ni niissä vaen ni se kyllä oli mukavaa ja mukavathan ne oli ne rajanaapuri-ihmiset(.) Ja kävihän ne sitten siellä aina Suomen puolella mejän puolella aina näin niiku kekrijuhlan aikana ne naapurilaiset(.)

Aarne Piirainen Saunajärveltä kertoo, ettei kylältä käyty missään kaupungeissa vierailulla, muuta kuin Kuhmoniemen kirkonkylällä, sillä ”kinttupolkuja” pitkin piti kulkea.⁷⁰ Kuhmoniemessä oli vuoteen 1915 mennessä neljä maantielinjaa, jotka johtivat kirkonkylältä Sotkamoon, Nurmekseen, Pielisjärvelle ja Suomussalmelle matkojen varrella olevien kylien kautta. Maantieverkoston ulkopuolelle sijaitsevien kylien teitä alettiin rakentamaan vuodesta 1903 lähtien. Kyliä, joiden välille kylätiet perustettiin, olivat Kirkonkylä, Lammasperä, Kiekki, Sivakka, Saunajärvi, Hietajärvi, Murtoperä, Hietaperä, Haukela, Selkäjärvi, Kortevara, Kotajärvi, Sumsa, Kalliojoki, Särkipuro sekä Ahovaara.⁷¹ Maantiet olivat välttävissä kunnossa olevia hiekkapäälysteisiä teitä, joidenka huoltaminen kyläteiden lisäksi oli pääasiassa kuhmoniemeläisten omalla vastuulla.⁷²

Aarne Piiraisen muisteluun kulkuyhteyksistä palaten, voikin Kuhmoniemen tieverkostosta huomata, että päästäkseen Saunajärveltä teitä pitkin pois esimerkiksi Kuhmoniemen kirkonkylälle, piti ensin kulkea kylätietä⁷³ Saunajärveltä noin kymmenen kilometriä Sivakkaan, josta pääsi kirkolle kulkemalla noin 30 kilometriä maantietä pitkin. Linnuntietä mittaamalla lähimmät kylät Saunajärvelle olivat Rasti ja Selkäjärvi, noin kahdeksan kilometrin päässä, mutta jos halusi kulkea teitä pitkin, olisi pitänyt kiertää Rastille noin 20 kilometrin matka ja Selkäjärvelle noin vajaan 60 kilometrin. Teiden vähyys ja kylien etäisyydet mitä luultavammin vaikuttivat siihen, ettei rajan taakse ”kinttupolkuja” pitkin kulkeminen tuntunut sen erikoisemmalta kuin Kuhmoniemen alueella sijaitsevaan kylään matkaaminen. Esimerkiksi Kalliojoelta matka rajalle oli alle puolet lyhyempi, vaikkakin ilman teitä, kuin ainutta kylätieyhteyttä pitkin Sumsalle. Tieverkostoa tarkastellessa huomaa myös, ettei kaikkii haastatteluissa mainittuihin Kuhmoniemen kyliin ollut minkäänlaista tieyhteyttä vuoteen 1915 mennessä, muun muassa Lentuan ja Viiksimon kyliin.⁷⁴

Kyläteitä, maanteistä puhumattakaan, ei Kuhmoniemen kylistä Vienan Karjalaan kulkenut, ja vesireitit kinttupolkujen lisäksi olivat kätevimmit tavat päästä rajan taakse. Itärajalle vievät kuusi tunnettua vesireittiä olivat olleet kuhmoniemeläisten käytössä jo esihistorialliselta ajalta asti. Mikään

⁷⁰ Haastatteluaineisto: Aarne Piirainen s.1899 Saunajärvellä, Y/07210.

⁷¹ Wilmi 2003, 253.

⁷² Wilmi 2003, 398.

⁷³ Joka valmistui vuonna 1903–1905. Wilmi 2003, 253.

⁷⁴ Wilmi 2003, 253.

vesireiteistä ei mahdollistanut suoraa soutamista tai jäitä pitkin kulkemista rajalle, sillä jokaisen reitin varrella oli maakaistale ylitettävänä, joten vaivattomia nämäkään kulkureitit eivät olleet.⁷⁵

Lentuan kylällä asuneen Antti Seilosen muistelut kuhmoniemiäisten liikkuvuudesta eroaa Piiraisen kertomasta. Seilosen mukaan kuhmoniemiäiset olivat matkustelleet ”ennen vanhaa” hevosilla ja veneillä lähimmälle rautatieasemalle, ensin Kajaaniin ja myöhemmin Sotkamoon, ja sieltä jatkaneet junalla matkaansa kauemmaksi.⁷⁶ Muista haastatteluista ei tule ilmi samanlaisia muisteluja, joten on vaikea tietää, puhuuko Seilonen tässä Kuhmoniemiä pysyvästi asuvien liikkumisesta vai pelkästään heistä, jotka olivat muuttaneet pidemmäksi aikaa pois alueelta.

3.2 Vierailut ja kyläilyt rajan takana Vienan Karjalassa

Anna Heikkinen muistelee, että he kävivät ihan vain kylän vuoksi rajan takana, ei sukulaisten takia vaan kylässä.⁷⁷ Muistakaan haastatteluista ei tule ilmi, että kuhmoniemiäiset olisivat käyneet Vienan Karjalassa sukuloimassa, vaan matkat perustuivat työhön tai muuten vaan vierailuun. Arvid Ohtonen muistelee kuhmoniemiäisten käyneen usein Vienan Karjalassa kyläilemässä, ja heitä sinne usein myös kutsuttiin. Ohtonen pääsi myös itse käymään rajan takana Ruokkalassa ortodoksisen pääsiäisen aikaan, ja hän sai, siinä missä paikallisetkin, osallistua juhlaruuan syömiseen. Ohtonen muistelee vierailuaan näin:

H: Milläs tavalla ne vienalaisten(.) Vienan karjalaisten ruuat eros(?) Söikö ne siellä paremmin ku tällä puolel rajaa(?)

A: No tuota öh sitähä oli joka aikana ruoka eihä se sielläkkään niin oo tuota eriomaisesti vaa sitte ne juhlaruuat ne laitto kyllä hyvät(.) Ne oli hyvät tosissaan(.)

Kun tuli minul semmoset pyhäpäivät ja erinomaset juhlat ni siellä oli monenlaiset leivokset ja sitte kaikenlaiset

H: (Keskeyttää) Olitteko te pääsiäisen aikana siellä(?)

A: Oon (naurahtaen) minä ollunna siellä monta kerttaa enne pääs, kun minä olin kerrasti tuota siinä naapurikylässä tuo oli siihe kolmekymmentä kilometriä tulloo meiltä matkaa ja siin on yksi kylä vielä välillä ni me oli

⁷⁵ Wilmi 2003, 85–86.

⁷⁶ Haastatteluaineisto: Antti Seilonen s.1908 Lentualla, Y/07218.

⁷⁷ Haastatteluaineisto: Anna Heikkinen s.1898 Kuhmossa, Y/07091.

H: No oliko oliko siellä työmailla tai jossakin siellä kylässä ni oliko siellä mitään kokouksia sitten tai jotakin muuta(?)

A: Ei(.) Ei kerralla mittää ku niissä pienissä kylissä ni eihä niissä ku siellä oli vaa savotalaisia siellä oli suomalaisia hyvi enämpi oli siinä savotassa ku tuota karjalaisia vaa oli siellä sekaluttava(.) ja eipä heille ku ne enne ku sitä oli sitä kansakäymistä siellä aennaa ni(.) sehä oli samanlainen olipa se suomalainen tai venäläinen niien kanssa oltii ihan niiku veljekset keskenää asuttii vaa(.)⁷⁸

Ohtosen muistelua kuunnellessa ja lukiessa tulee tunne, että kuhmoniemiäisiä ja muitakin suomalaisia pidettiin Vienan Karjalassa samanarvoisina kuin paikallisia, sillä he saivat osallistua eri uskontokunnan pyhien juhlintaan sekä olivat tervetulleita juhlapöytäänkin asti. Ruuan jakaminen eri paikkakunnalta tulevien vieraiden kanssa kertoo ystävämielisyydestä etenkin, kun ruokatilanne ei Vienassa ollut sen parempi kuin Kuhmoniemiellä. Kuten Niskasenkin haastattelusta, Ohtosen puheista nousee esille lämpimät muistot Vienan karjalaisista. Haastattelun perusteella hän ei tee iso eroa ”meidän” ja ”heidän” välillä, vaan kertoo kanssakäymisen olleen samanlaista kuin suomalaistenkin kesken. Vaikka hän puhuu rajasta, Venäjästä, venäläisistä ja karjalaisista, hän kuitenkin mainitsee kaikkien olleen kuin veljeksiä, samaa porukkaa.

Ohtosen tapaan myös Uuno Korhonen pääsi kokemaan karjalaisten vieraanvaraisuutta rajan ollessa auki. Ohtosesta poiketen Korhonen kävi Miinoassa ihan vain kyläilemisen ilosta, eikä työnperässä. Sukulaisia ei hänellä ollut siellä, mutta Miinoan ollessa, aikalaisten näkemysten mukaan, lähellä Korhosen kotikylää Viiksimoa, rajan takana kyläiltiin siinä missä Suomenkin puolella. Miinoan kyläläiset olivat Viiksimossa tuttuja myös sitä kautta, että he kävivät välillä töissä Viiksimon puolella. Sosiaaliset yhteydet rajan taakse olivat siis myös Korhoselle osa omaa elämää ennen kuin raja suljettiin.

H: Mites muuten nää yhteydet tuonne itään(.) sillo se rajahan oli ennen auki. Vieläkö te muistatte sen(?)

U: Muistanhan minä(.) Minähän oon käynyikki tuollaki Miinoassa isävainaan kanssa käytiin kylässäkki(.)

H: Vieläkö te muistatte kertoa tästä matkastanne(?) Minkälainen se oli(?)

⁷⁸ Haastatteluaineisto: Arvid Ohtonen s. 1888 Saunajärvellä, AK 3639.

U: No mikäpähän se oli se oli semmonen ystävällinen matka niiku niiku täälläki suomen puolella käyään vieraissa jotta siellähän sitä teetä ja muuta tarjottiin ja ruokkoo ja muuta ja ja hyvin oli ystävällisyyttä että(.) Ja samotenha meillä oli suomen puolella oli sitä meillä oli aika paljon töissään niitä näitä Kemin karjalaisia Miinoan puolelta Miinoan kyl tuosta kylästäkki(.)

H: Missä kylässä te siis kävitte siellä(?)

U: Miinoa mikä on kymmenenkilometria tuosta suoraan tulloo(,)

H: Joo(.) Suomeahan he puhuivat silloin siellä kun te kävitte(?)

U: Niin tekivät

H: Oliko teille mitään sukulaisia siellä(?)

U: Ei ne(.) ei meillä meillä oo sukulaisia ollut siellä(.)⁷⁹

Rajan avonaisuus ja lyhyet etäisyydet karjalaiskyliin antoivat mahdollisuuksia kuhmoniemiäläisille myös koulutuksen näkökulmasta. Suomen itsenäistymisen aikaan Kuhmoniemieltä löytyi neljä kansakoulua, jotka sijaitsivat kirkonkylällä, Lammasperällä, Lentiirassa ja Vieksissä. Yleinen oppivelvollisuus astui voimaan vasta vuonna 1921, joten Kuhmoniemen kunnan ei tarvinnut kasvattaa luokkakokoja ja perustaa uusia kouluja perukoihin, sillä se nähtiin taloudellisesti kannattamattomana. Vaikka lasten koulutusta ei pidetty vielä 1900-luvun alussa kovin tärkeänä asiana⁸⁰, silti Kuhmoniemen kouluihin saattoi olla enemmän tulijoita, kuin paikkoja oli tarjolla. Näin kävi esimerkiksi Pietari Huoviselle. Hän kertoo haastattelussaan Lentiiran koulun olleen niin täynnä, ettei häntä otettu sinne oppilaaksi. Avoin raja toi kuitenkin ratkaisun kouluun pääsemiseen, sillä hän pääsi opiskelemaan Akonlahden kansakouluun. Akonlahti oli Huovisen mukaan niin lähellä, että se tuntui hyvältä ratkaisulta, vaikka opetus oli pelkästään venäjän kielellä. Kouluun pääsy ei hänen mukaansa ollut hankalaa, mutta ruuan saaminen oli vaikeaa suomalaiselle, sillä hän ei saanut ruoka-apua, koska tuli Suomen puolelta, vaikka Suomi oli osa Venäjää vielä silloin.⁸¹

3.3 Suhtautuminen karjalaisiin, venäläisiin ja ortodoksisuuteen

Kuten aiemmin esitellyistä kuhmoniemiäläisten muisteluista on tullut esille, suurimmalle osalle kuhmoniemiäläisistä karjalaiset olivat ystävällistä väkeä, jotka kohtelivat hyvin myös vieraitaan.

⁷⁹ Haastatteluaineisto: Uno Korhonen s.1913 Viiksimossa, Y/07093.

⁸⁰ Wilmi 2003, 413–414.

⁸¹ Haastatteluaineisto: Pietari Huovinen s. 1901 Kuhmoniemiellä, AK 3630.

Myöskään venäläisistä ei muisteluissa noussut esille negatiivisia kuvia, vaikka 1900-luvun alkupuoliskolla suomalaisten suhtautumisen venäläisiin ajatellaan yleisesti olleen kielteinen. Immosen mukaan suomalaisten asennoitumisen Venäjää kohtaan voidaan jakaa kahteen päälinjaan, jotka ovat ”realistis-suomalainen” ja ”länsimainen”. ”Realistis-suomalainen” linja oli voimakkainta 1830–1840, jolloin se hallitsi suomalaisten yleistä mielipidettä. Tätä asennoitumislinjaa voidaan kuvata Venäjä-myönteiseksi, ja sen mukaan Suomi oli osa Venäjää. Suomi nähtiin myös lännen ja idän kulttuurien kohtauspaiikkana. Tämä asennoituminen oli kuitenkin aika ajoittain hyvinkin alisteinen ”länsimaiselle” asennoitumistavalle, johon kuului venäläisvastaisuus sekä ajatus Suomesta etuvartiona Venäjää ja itäeurooppalaista kulttuuria kohtaan.

”Länsimaisella” asenteella oli kannattajia jo 1820-luvusta lähtien, mutta etenkin 1920- ja 30-lukuja hallitsi ”länsimainen” asennoituminen itänaapuria kohtaan, ja jopa viralliset poliittiset tahot ylläpitivät sitä.⁸² Venäläisvastaisuus alkoi siis Immosen mukaan näkyä isommin yleisessä mielipiteessä vasta itsenäistymisen jälkeen. Haastatteluaineistosta nousseet kuhmoniemiäisten ajatukset venäläisistä ja rajan takaisista karjalaisista tukevat Immosen näkemystä ”realistis-suomalaisesta” -linjasta, sillä Kuhmoniemen kohdalla Venäjän ja Suomen rajalla kohtasivat ”itä” ja ”länsi” muun muassa uskonnon merkeissä. Kuhmoniemiäiset pääsivät Vienan Karjalassa ennen rajan sulkeutumista esimerkiksi viettämään ortodoksista pääsiäistä, mikä ei ollut kovin yleistä luterilaiselle.

Matti Klinge ei näe myöskään suomalaisten venäläisvihan olevan syvällä kansan historiassa. Klinge ajattelee vihan nousseen vasta 1900-luvun alun biologisten rotuteorioiden sekä vuosien 1917–1918 poliittisten tapahtumien ja konfliktien vaikutuksesta. Lisäksi Klinge ei usko venäläisvihan olleen kansallista, vaan ideologisesti rakennettua kommunismin vastustamista. Hänen mukaan ei ollut olemassa yhtenäistä venäläisiin kohdistunutta asennetta, joka olisi laajalle levinnyttä sekä ylimuistoista, etenkin ennen vuotta 1918.⁸³ Paasinkin mukaan suuriruhtinaskunnan aikaan suomalaisten kuva venäläisistä oli yleisesti ottaen myönteinen. Paasi huomauttaakin, että on mahdollista havaita erilaisia tulkintoja eri ajanjaksoilla, mutta venäjävihaa ei ollut ennen kuin Suomi itsenäistyi. Tämä johtui siitä, että varhainen suomalainen identiteetti oli enimmäkseen rakennettu vastustamaan dominoivaa ruotsalaista kulttuuria. Sortokausien aikana toki esiintyi venäläisvihaa, mutta suunnattuna suurimmalta osin hallinnollisiin toimiin. Paasin mukaan autonomian aikana myös stereotyyppiat venäläisistä olivat yleisesti myönteisiä, ja heidät kuvattiin vielä 1800-luvun

⁸² Immonen 1987, 21–22.

⁸³ Immonen 1987, 23, 52.

lopulla ahkeriksi ihmisiksi. Heidät nähtiin iloisina ja sosiaalista elämää rakastavina. Venäläisiä kuvailtiin myös vieraanvaraisiksi suomalaisia kohtaan. Tällainen stereotypia toki oli enimmäkseen seurausta koulutusjärjestelmästä, joka joutui enemmän tai vähemmän venäläistämisen alle.⁸⁴

Antero Manninen ei jaa edellä esitettyjä ajatuksia, vaan näkee vihan venäläisiä kohtaan nousevan varhaisemmasta historiasta. Manninen nostaa esiin esimerkiksi autonomian ajan loppupuolen venäläisvastaisuuden, ja sen leviämisen ruotsinkielisen yläluokan ulkopuolelle. Mannisen mukaan jääkäri liike osoittaa myös, että venäläisvastaisuus ei tullut ulkomailta, vaan nousi suomalaisten toimesta.⁸⁵ Lähteenmäenkin mukaan venäläisvihaa esiintyi jo ennen Suomen itsenäistymistä. Hän tuo esille, että 1900-luvun alun rajaseudun venäjänkielisiin ja venäläisiin kohdistuva viha oli peräisin varhaisista sotatilanteista ja miehityksistä. Historian tapahtumien lisäksi venäläisvihaan vaikutti osittain myös Euroopassa käydyt rotakeskustelut ja -tutkimukset. Suomalaisilla oli kova tarve tehdä erottelu itsensä ja venäläisten välillä, jotta suomalaisia ei nähtäisi alhaisen mongoliroduksen edustajina, vaan osana ”eurooppalaista valkoista rotua”. Ranskalaiset ja saksalaiset rotututkimukset väittivät tosin toista, joten Suomessa käytiin vasta-argumentointia sekä tutkimuksien että populismin keinoin liittämällä mongolinen rotu venäläisiin ja laajemmin slaavilaisiin. Lähteenmäen mukaan ”suomalaisten kammo slaavilaisuutta kohtaan pohjautuu näin poliittisten ja varhaisten miehitys- ja sotakokemusten lisäksi juuri rotukäsityksiin, jotka vain vahvistuivat 1910–1920-luvuilla.”⁸⁶

Kuinka paljon mahtoi rotakeskustelu näkyä Kuhmoniemiessä periferiassa lähellä rajaa, jonne tieto kansain- ja kansanvälisistä uutisista liikkui hitaasti eikä edes tavoittanut kaikkia asukkaita? Haastatteluaineistosta ei ainakaan nouse esille minkäänlaista eriarvoisuuden tunnetta, kun kuhmoniemiäiset puhuvat Vienen karjalaisista ja venäläisistä. Epäilenkin vahvasti, että rotukysymys olisi vaikuttanut kuhmoniemiäisten asennoitumiseen venäläisiä kohtaan. Haastatteluissa ei myöskään näy yli sukupolvien vaikuttaneita negatiivisia kuvia venäläisistä, jotka olisivat voineet olla lähtöisin Venäjän armeijan miehityksistä ja sotatoimista Ruotsin vallan aikana. Vanhat miehitysjaksot tulivat muisteluissa ilmi lähinnä vain Kuhmoniemen paikannimistä kerrottaessa, sillä alueella sijaitsee esimerkiksi Venäjävaara.

Immonen käsittelee teoksessaan Ruotsin ja Venäjän välisten sotien vaikutusta suomalaisten mielikuvaan venäläisistä, ja onkin sitä mieltä, ettei kyseisiä sotia voida pitää ongelmitta venäläisvihan perustana. Usein, kun pohditaan suomalaisten asenteita ja mielikuvia venäläisiä kohtaan ennen

⁸⁴ Paasi 1996, 159, 161.

⁸⁵ Immonen 1987, 23.

⁸⁶ Lähteenmäki 2009, 296.

Suomen itsenäistymistä, otetaan pohdintaan sodat, sillä voidaan ajatella, että sotien aiheuttamat synkät kokemukset ovat olleet lähtökohtana venäläisvihalle. Immosen mukaan ei ole kuitenkaan selvää, kuka on syypää Suomen alueella käytyihin sotiin, Ruotsi vai Venäjä. Immonen huomauttaa myös, että täytyy muistaa, miten ruotsalainen propaganda sotien aikana pyrki luomaan tai vahvistamaan jo olemassa olevaa uhkakuvaa venäläisistä sekä se, että eri alueilla Suomessa sotarasitukset ja siviilien kohtalot olivat erilaisia.⁸⁷ Immonen on näin siis eri mieltä Lähteenmäen ja Mannisen kanssa siitä, että venäläisvihaa olisi ollut jo ennen itsenäistymistä perustuen melkein pelkästään vanhoihin sotiin.

Haastatteluaineiston muistelijoiden mielipiteet Venäjän puolella asuneista näyttävät siis erottuvan paljonkin Suomessa yleisesti vallinneesta suhtautumisesta, jos uskomme Lähteenmäen ja Mannisen näkemyksiä. Alkuperäisaineistosta ainoan negatiivisen kuvan kuhmoniemiäisten ja karjalaisten väleistä antaa Eemeli Immonen. Hänen tietonsa mukaan rajan ollessa auki oli havaittavissa halveksuntaa luterilaisten ja ortodoksien välillä. Ortodoksit katsoivat luterilaisia alaspäin ja haukkuivat heitä ”ruotsiksi” ja ”pakanoiksi”, mitkä olivat Immosen mielestä pahoja nimityksiä tuohon aikaan. Monet ortodoksit eivät käyttäneet samoja ruoka-astioitakaan luterilaisten kanssa. Immosen muistin mukaan Kuhmoniemen puolelta ortodoksisuutta ei pidetty arvossaan, ja he saattoivat haukkua ortodokseja ”venäläisiksi”.⁸⁸

Tämä venäläisiksi haukkuminen onkin mielenkiintoinen asia, sillä haastatteluaineistosta saatavan yleiskuvan mukaan, melkeinpä kaikki haastateltavat käyttävät rajan takana asuvista sanaa karjalainen, ja erikseen mainitsevat, jos kyse on venäläisestä. Yleensä ero tehdään siinä, kumpi puhuu suomen kieltä muistuttavaa karjalaa ja kuka on ”täysi ummikko” eli pelkästään venäjää puhuva. Nimitys ”ryssä” on monien mielestä haukkumasana, mikä onkin yllättävää, kun ottaa huomioon, että muistelijat ovat kokeneet talvisodan lähellä rajaa.⁸⁹ Antti Malisen haastattelu toimii hyvänä esimerkkinä siitä, miten ”ryssä” sanaan suhtauduttiin, sillä haastattelun aikana haastatteliija käyttää nimitystä ”laukkuryssä”, johon Malinen vastaa painottaen, ettei kyseistä nimitystä käytetty ollenkaan 1900-luvun alkupuolella laukkukauppiaista.⁹⁰

Eemeli Immonen kuitenkin mainitsee myöhemmin haastattelun aikana, että suomalaisista pidettiin kyllä hyvää huolta heidän ollessa karjalassa työn perässä. Hänen isänsä kävi usein rajan takana, ja sai

⁸⁷ Immonen 1987, 52–53.

⁸⁸ Haastatteluaineisto: Eemeli Immonen s. 1912 Lentuan kylässä, AK 3626.

⁸⁹ Haastatteluaineisto. Haastattelut tehty vuonna 1975.

⁹⁰ Haastatteluaineisto: Antti Malinen s. 1904 Niemiskylässä, Y/07092.

siellä vieraanvaraisen ja ystävällisen vastaanoton myös ortodoksien pääsiäisjuhlinkin aikaan. Haastattelusta voi päätellä, että Immosen isä oli käynyt usein Vienan kylissä, sillä hän mainitsee isäntien olleen tuttuja isälleen.⁹¹ Immosen puheet ovat siis hieman ristiriidassa keskenään tai sitten hän puhuu aluksi yleisesti suomalaisten ja rajan toisella puolella asuvien ihmisten väleistä, eikä niinkään kuhmoniemiäisten. Hänen muistelunsa ovatkin paljon samassa linjassa kuin Lähteenmäen teoksessa ja eroavat jyrkästi muiden haastatteluaineistossa olevien kuhmolaisten sekä Paasin näkemyksistä. Yksi syy Immosen mielikuvaan voi olla se, että hän on syntynyt vuonna 1912, joten hän on ollut noin kuusivuotias sisällissodan aikaan, ja tullessaan kouluikänsä Suomessa korostettu yleinen mielipide venäläisistä on ollut vihamielisempi.

Jos taas Lähteenmäki ja Manninen ovatkin oikeassa siinä, että venäläisvihaa esiintyi vaikuttavassa määrin ennen maan itsenäistymistä, niin miksi kuhmoniemiäisten mielipide on eronnut hallitsevasta mielipiteestä. Kuhmoniemiäisten yleinen näkemys suhteistaan karjalaisiin ja venäläisiin saattoi erota keskus–periferia-asettelun takia. Lähteenmäen, Paasin, Klingan ja Mannisen esittelemiä venäläiskuvia on nimenomaan rakennettu keskuksesta tai keskuksista päin eikä periferiasta, jonka asukkaat ovat kanssakäymisissä raja-alueen venäläisten ja venäläiskielisten kanssa. Kari Immonen tuo teoksessaan esille, että jokapäiväinen kanssakäyminen venäläisten kanssa vähensi stereotyyppien vaikutusta suomalaisten asenteissa. Tutustamalla venäläisiin pystyttiin toteamaan vierauteen perustuvia stereotyyppioita vääriksi. Toisaalta arkipäiväinen kanssakäyminen lisäsi myös kilpailu- ja konfliktitilanteita joissakin Suomen paikkakunnilla, etenkin venäläistämiskausien aikana.⁹²

Raja-alueiden ihmisten positiivista suhtautumista voikin hyvin selittää Immosen esille tuoma stereotyyppien rikkoutuminen tutustumisen kautta. Monille kuhmoniemiäiselle rajan takana asuneet ”ei-suomalaiset” olivat lähimpiä naapureita, joihin mahdollisesti pidettiin enemmän yhteyttä kuin kauempana Kuhmoniemen alueella asuneisiin. Haastatteluaineistossa ei kuitenkaan tule ilmi jokapäiväisen kanssakäymisen vuoksi syntyneitä kilpailu- tai konfliktitilanteita, mikä voi johtua siitä, että Kuhmoniemen ja rajan takaisen Karjalan elinkeinoelämässä ei ollut ylipäättänsä paljoa keskinäistä kilpailua. Antti Polvisen haastattelu vahvistaa tätä näkemystä. Hänen muistelun mukaan Kuhmoniemen rajaseudulla asuttiin sovussa ilman ristiriitoja ja konflikteja rajan sulkeutumiseen asti. Hän kuitenkin muistaa raja-alueesta Venäjän puolella kauempana asuneet negatiivisemmin, joiden kanssa kaverillista vuorovaikutussuhdetta ei ollut.

⁹¹ Haastatteluaineisto: Eemeli Immonen s. 1912 Lentuan kylässä, AK 3626.

⁹² Immonen 1987, 58.

A: Täällähän elettiin sovussa ja se oli ei se oli siihe kaheksatoista yheksäntoista vuotteen tuo vaikka tuo valtakunnan raja oli nii sitähä sai kulkea ja sieltä tulivat tänne ja täältä käytiin siellä asioimassa eikä kukkaan kysynnä minnekkä mäet ja mitä on asiata se oli nii vappaata(.) No sittehän se yheksäntoista vuonna se alko sitten kun tuli rajavartiostot ni tuota puolelle ja toiselle meille tuli rajamiehet ensiksi sillo yheksäntoista kesällä(.)

*Oikkeen ystävällistä väkeä tässä rajapinnassa varsin sitä siellä kaukokarjalassa sinne niiku sanotaa sinne sinne lähemmäksi niiku sanottii sillo Kemiä niiku nykyä just Petroskoi jos sinne tuota aiko lähelle ni nehä siellähän ne on ollu hyvinki tympeitä eikä ne paljo osannu siellä tuota suommeakaa ne ku täältä kulkivat sitte siellä siellä siellä (muistelee) rautatietyössä sitte(.)*⁹³

Jos taas vertailemme Kuhmoniemeä ja Karjalankannasta, näyttäytyy Kannaksen alue keskuksena tai ainakin sen isoimmat kaupungit. Kuitenkin myös Kannaksenkin asukkaiden näkemys venäläisistä erosi Suomen ”yleisestä” näkemyksestä. Muisteluaineistojensa perusteella Lähteenmäki havainnoi, että Kannaksen asukkaiden ja oikeistopoliitikkojen näkemykset venäläisistä ja Venäjästä poikkesivat toisistaan. Muistelmissa ei näy venäläisvihaa toisinkuin poliittisissa päätöksissä, kirjoituksissa ja yhdistyksien suunnitelmissa. Ulkopuolelta ohjattu pelko venäläisiä kohtaan tarttui kuitenkin myös hiljalleen paikallisiin, ja esimerkiksi lapsia peloteltiin, että ”ryssä vie”. Paikallisyhteisöjen edustajat suhtautuivat myös venäläisiin myönteisemmin. Yksi Lähteenmäen aineiston muistelija kertoo, että paikkakunnalla luterilaiset sekä ortodoksit olivat hyvissä väleissä keskenään ja seurustelivat tasaveroisina. Eri uskontokuntiin kuuluvat vierailivat toistensa uskonnollisissa juhlissa muun muassa häissä ja hautajaisissa.⁹⁴

Kuhmoniemellä rajan yli solmituista avioliitoista ja seurustelusuhteista mainitsee vain Eemeli Immonen omasta haastatteluaineistostani. Hänen muistikuvansa mukaan kuhmoniemeläisten ja rajan takana asuvien välillä ei olisi ollenkaan solmittu avioliittoja rajan ollessa auki. Seka-avioliittoja hänen mukaansa ei kerta kaikkiaan hyväksytty, ja oli kummallista, jos suomalainen olisi ollut yhdessä ”venakon” kanssa. Suurimpana syynä tähän Immonen mainitsee kirkon.⁹⁵ Vahvistavaa tai kumoavaa tietoa Immosen muisteluun en ole löytänyt tutkimuskirjallisuudesta tai muusta alkuperäisaineistosta.

⁹³ Haastatteluaineisto: Antti Polvinen s. 1894 Vartiuksen kylässä, Y/07226 & Y/07227.

⁹⁴ Lähteenmäki 2009, 312, 314. 76

⁹⁵ Haastatteluaineisto: Eemeli Immonen s.1912 Lentuan kylässä, AK 3626

Kuhmoniemiäisten ja karjalaisten välisiä suhteita käsitellessä, on hyvä ottaa esille myös laukkukauppiaiden asema kuhmoniemiäisten elämässä. Monissa haastatteluissa nousee esille, kuinka nämä kauppiat olivat toivottuja vieraita, ja monet heistä tunnettiin nimeltä asti. Myös Eelis Hiltunen muistelee lämmöllä laukkukauppiaita, ja kertoo, että heidät nähtiin rehellisinä ja hyvinä tuttuina. He saivat yösjän Hiltusen kotona, kuten monen muunkin perheen luona.

H: Olikos kulkukauppaa(?)

E: Kulkukauppaaha oli sitte tuota sitä ei ollu muualta ku tuota nii karjalasta karjalaisvenäläiset kulkivat(.) Sitähän oli nuorena sillo ku ei teitä ollu näitä mittää ni silloha kulki tästä no tästä kai ne tietysti Kostamuksen seu'ulta mahto olla ne Mikko Omenaiset oli ja Ottu Omenainen ja ja Antti Pöksynen ja Kalle Vatanen (,) nämä kulkivat vain eri eri reissuilla aina ite kukin(.) Mikko Omenainen ajo hevosella aina ja Kalle Vatanen kulki jalan ja laukku oli iso sillä(.)

H: Ne oli sitten tuttuja nämä jotka kävi täälläpäin(?)

E: Kyllä joo olivat nämä ja oikein hyviä tuttuja ja ei mitää niissä ollu kyllä oikein(.)

H: No minkä verran siihen aikaan vielä kun ei Suomikaan vielä ollut itsenäinen minkä verran oli tosta rajan yli tommosta kulkukäyntiä minkä verran oltiin tekemisissä noitten karjalaisten kanssa(?)

E: No tuota siitähä tietysti ei ollu sen enämpää muuta ku ne tulivat rajan rajasta sai tulla vapaasti kävellä vaen ja sitte kaupat tehä täällä ja mennä takasi rahan kansa ja minä ku käsittelen sen sillä keino että ne rouvat niillä kutos sitte nii(.) kuto niitä vaatteita ja tuota ne ite möi sitte(.) Siellähä Venäjällä siihe aekkaa rouvatha ne on työ tehny kaekki naiset miehet on vaa täällä sitte kuleksinneet ja kyllä rehellissii ne kauppiat kyllä oli ei sitä siinä mittää kyllä(.)⁹⁶

Antti Polvisenkin muistelu on samalla kannalla laukkukauppiaiden asemasta kuhmoniemiäisten keskuudessa, ja hän ottaa myös kantaa ”laukkuryssä” nimitykseen.

H: Oliko näitä laukkuryssiä(?)

A: No kyllä niitä niitähä kyl melkei harvase päivä ku näki Vaa ne ei ei ne tuota(.) ei niien kanssa ollu minkääläistä kahnausta täällä ei Kuhmossakaa eikä täällä ehkä koko täällä Kainuussa(.) Ne oli iha ne oli melkein niiku toivottu vieras ku se toi tavaraa

⁹⁶ Haastatteluaineisto: Eelis Hiltunen s. 1901 Härmäkylässä, Y/07150.

tarjolle joski sitä tarvitsi ja oli millä ostaa se osti ja sillä siisti(.) Kyllä se se niin oli tuttu se laukkuryssä vaikka eihä niitä tota iha nii nii rumasti sanottu(.) Ne oli laukkukauppiaita

H: Jälkepäin tullu nimi(.)

*A: Nii(.)*⁹⁷

3.4 Karjalaisen kulttuurin läheisyyden näkyminen Kuhmoniemiellä

Matti Sarmelan teoksessa *Suomen perinne-atlas* Suomen kansankulttuuri jakautuu karkeasti Länsi- ja Etelä-Suomeen sekä Itä- ja Pohjois-Suomeen, kun tarkastellaan 1800-lukua. Kulttuurialueiden rakenteellisissa eroissa hän ottaa käsittelyyn myös karjalaisen kulttuurin, joka koskee Vienan, Aunuksen ja Laatokan Karjalaa. Teoksen kartastoissa itäinen ja läntinen kulttuuri erottuvat toisistaan etenkin lännen ”rationaalisuudella” ja idän ”mystisyydellä”. Länsi- ja Etelä-Suomessa ei-kristillinen agraarinoitus nähtiin sosiaalisesti tuomittavana ja pahuuden merkinä, kun taas Itä-Suomea ja Karjalan aluetta yhdistää positiivisempi näkemys taikuudesta ja loitsuista. Myös sosiaalisissa perusrakenteissa itäinen kulttuuri on enemmän yhteyksissä karjalaiseen kulttuuriin kuin läntiseen. Länsisuomalaiselle kulttuurille sosiaalinen perusrakenne perustui 1800-luvulla luokkayhteiskuntaan ja kyläkeskeisyyteen, kun taas idässä ja Karjalassa sukuyhteiskuntaan ja suurperheisiin.⁹⁸ Sarmelan teoksen perusteella voidaan ajatella, että kuhmoniemiäisten kulttuuriset ja sosiaaliset piirteet olivat yhteneväisempiä karjalaisen kulttuurin kanssa kuin länsisuomalaisen.

Kuhmoniemen ja Vienan karjalan kulttuuria yhdistivät myös kansantarut, joista koottiin yhteen *Kalevala*-teos. Karelianismin ja kiinnostuksen kalevalalaiseen elämäntapaan ja kulttuuriin noustessa 1800-luvun lopussa antoi Kuhmoniemielle myös uuden merkityksen ”porttina rajantakaiseen Karjalaan”. Vartiuksessa sijainnut karjalaiskylä Rimmi oli yksi yhteys Vienan karjalaisiin loitsuihin, ja matkallaan Vienan karjalaan Akseli Gallen-Kallea matkusti Rimmille. Siellä hän päätyi ottamaan kylällä asuvasta Elias Ahtosesta Väinämöisen mallin.⁹⁹ Tällä Vartiuksessa sijainneella karjalaiskylällä, Rimpi tai Rimminkylä, ei ollut vielä 1930-luvulle tultaessa mitään yhdistävää nimeä. Kylä syntyi Vartiukseen 1870-luvulla, ja siitä asti rajan sulkeutumiseen saakka Rimmin yhteydenpito suuntautui rajan taakse Akonlahteen. Kuhmoniemen alueen sisällä oli siis aivan oma kylänsä ja

⁹⁷ Haastatteluaineisto: Antti Polvinen s.1894 Vartiuksen kylässä, Y/07227.

⁹⁸ Sarmela 1994, 17, 24–28.

⁹⁹ Wilmi 2003, 277–278.

ihmisryhmänsä, joka ei kuulunut alueen vallitsevaan kulttuuriin¹⁰⁰, mutta loi yhden sillan kuhmoniemen ja karjalaisen kulttuurin välillä.

Paasi tuo esille, kuinka yleisesti ajatellaan, ettei missään muualla kuin Suomessa kansanperinteen tutkimus ja nationalismien kehitys olisi johtanut yhtä suuriin muutoksiin. Lönnrotin Kalevalla on ollut siis suuri merkitys suomalaisen identiteetin ja kansallisen historian kuvan luomisessa.¹⁰¹ Ja koska Kalevan suomalaisuus perustuu paljolti Vienan Karjalassa ja osittain Kuhmoniemenkin alueella kerättyyn kansanperinteeseen, olivat kuhmoniemenlaiset voineet mahdollisesti nähdä läheisen kulttuurisen yhteyden itsensä ja Vienan karjalaisten välillä sekä liittää nämä karjalaiset osaksi ”meitä suomalaisia” eivätkä osaksi ”muukalaisia”. Kuhmoniemenlaisen ja karjalaisen kulttuurin yhteydet johtuivat tietenkin myös etäisyyksistä, sillä rajan ollessa auki kanssakäymistä ja tiedon vaihtoa oli kuhmoniemenlaisten ja Vienan karjalaisten välillä.

Karjalankannaksella taas ison keskuksen eli Pietarin läheisyys on vaikuttanut paljon alueen kulttuuriin. Lähteenmäen mukaan Terijoki kuului Pietarin kulttuuriseen ja taloudelliseen vaikutuspiiriin kaupungin perustamisesta alkaen. Etäisyys Venäjän imperiumin keskukseen ei ollut kuin vain 30–40 kilometriä. Pietarin läheisyys Kannaksella vaikutti etenkin venäläistämiskaudella, ja se toi rajaseudun pitäjien, esimerkiksi Terijoen, asemaan erityispiirrettä myös siinä mielessä, että vuonna 1911 käytiin keskustelua, pitäisikö nämä raja-alueet liittää Pietarin alueeseen. Sama keskustelu jatkui vielä vuosien 1918–1919 sekä Tarton rauhansopimuksen aikaan.¹⁰² Ison hallinnollisen ja kulttuurisen keskuksen alueella sijaitseminen tuo siis painetta alistua hallitsevalle kulttuurille toisinkuin periferiassa, jossa keskuksien sijainti on kauempana. Kuhmoniemen ja Vienan Karjalan näkökulmasta periferiassa erilaiset kulttuurit voivat olla tasavertoisemmassa asemassa, sillä kummallakaan ei ole keskukselle ominaista dominoivampaa asemaa.

Lähteenmäen mukaan Pietarilla oli vahva vaikutus raja-alueen paikkakuntiin myös siitä syystä, että paikkakuntalaiset osasivat venäjän kieltä. Näissä rajakylissä myös pidettiin tärkeänä venäjän kielen osaamista 1900-luvun alussa, sillä sen merkitys elannon saamisen kannalta oli keskeistä kesäisen venäläisturismin aikana. Venäjän kieltä opeteltiin myös siksi, jotta asioiminen olisi helpompaa Pietarissa.¹⁰³ Kuhmoniemenllä karjalainen kulttuuri ei näkynyt kielen perusteella, sillä yleensä Venaan mennessä kuhmoniemenlainen pärjäsi hyvin suomen kielellä, ja se mitä ei ymmärretty

¹⁰⁰ Rytkölä 2005, 26, 150–151.

¹⁰¹ Paasi 1996, 92.

¹⁰² Lähteenmäki 2009, 10, 13.

¹⁰³ Lähteenmäki 2009, 312.

tai osattu sanoa, korvattiin elekielellä. Kuhmoniemiäisten ja karjalaisten kanssakäymisen helppoutta tietenkin edesauttoi se, että molemmat ihmisryhmät pystyivät kommunikoimaan omilla äidinkielellään tarvitsematta opetella toista kieltä esimerkiksi venäjää.¹⁰⁴

Karjalaiseen kulttuuriin liittyi vahvasti ortodoksisuus, ja kyseisen uskonnon vaikutukset näkyivät eritavalla perifeerisessä Kuhmoniemiellä kuin keskuksen läheisyydessä sijaitsevalla Kannaksella. Ortodoksiset instituutiot vaikuttivat paljon muun muassa Terijoen kaupunkikuvaan sekä Lähteenmäen mukaan myös muukalaisuus näkyi niiden kautta paremmin. Terijoelle oli rakennettu 1800-luvun lopussa ortodoksinen kirkko, kansakoulu sekä kuntaan perustettiin vielä vuonna 1905 ortodoksinen sairaala. 1900-luvun alussa ennen Suomen itsenäistymistä Terijoelle rakennettiin lisäksi venäläinen reaalikoulu, tyttökoulu, käsityökoulu ja keskikoulu. Venäläinen yhteisö sai vielä oman purjehdusseuran ja kauppiasyhdistyksensä, joten venäläinen ja ortodoksinen kulttuuri oli hyvinkin näkyvää Terijoen katukuvassa.¹⁰⁵

Kuhmoniemen ainoassa karjalaiskylässä Rimmillä ei ollut ortodoksisia instituutioita tai muita rakennuksia, vaan lähimmät tsasounat sijaitsivat Akonlahdessa sekä Tetriniemessä. Akonlahteen Rimmiltä suunnattiin myös hautaamisen merkeissä, sillä kylällä ei ollut omaa kalmistoa. Kuhmoniemen alueella ei toiminut myöskään yhtään venäjänkielistä eikä ortodoksista koulua, joten vallitseva kuhmoniemiäinen ja luterilainen kulttuuri olivat vallassa instituutioiden näkökulmasta. Kuhmoniemen alueen ortodoksien asemasta ja vaikutusvallasta kertoo paljon myös se, että ei ole tiedossa tarkkaa ja yhtenevää lukua siitä, kuinka paljon Kuhmoniemen alueella asui ortodokseja. Vuoden 1890 Oulun läänin kuvernöörin selvityksen mukaan Kuhmoniemiellä olisi ollut ortodokseja 14 henkeä, mutta Kuhmoniemen luterilaisen seurakunnan 1890-luvun luetteloista ei Rimmin ortodokseja löydy. Kajaanin kihlakunnan henkikirjoittajan laatima yhdistelmä kuntien ortodokseista vuonna 1890 eroaa taas paljolti Oulun läänin kuvernöörin selvityksestä, sillä yhdistelmässä kuhmoniemiäisten ortodoksien määräksi ilmoitetaan 55 henkeä. Kyseisessä yhdistelmässä on listattu Kajaanin kihlakunnan ortodoksit vuosien 1879–1899 väliltä, ja Kuhmoniemen alueella elävien luku vaihtelee melkein vuosittain, mihin syynä voi hyvinkin olla ortodoksien muuttoliikehdintä rajan yli.¹⁰⁶

Vaikka Kuhmoniemiellä, ja muualla Kainuussa ortodoksisuus ei millään lailla uhannut luterilaisuuden asemaa, huoli näiden kahden uskontokunnan vuorovaikutuksesta raja-alueella oli olemassa, nimittäin

¹⁰⁴ Haastatteluaineisto.

¹⁰⁵ Lähteenmäki 2009, 294.

¹⁰⁶ Rytkölä 2005, 153–154, 181–187, 321.

ortodoksisuuden puolesta. Venäläistämiskausien aikana Venäjän puolelta otettiin tarkasteluun muiden asioiden lisäksi myös luterilaisuuden ja ortodoksisuuden eriarvoiset asemat Suomessa. Viipurin katedraalikirkon esimies Mihail Kazanski oli huolissaan vuonna 1896 laatimassaan raportissa Suomen Kainuussa ja Vienan puolella sijaitsevien karjalaiskylien altistumisesta suomalais-luterilaiselle kulttuurille. Hänen mukaan etenkin taloudellinen yhteistyö luterilaisten ja ortodoksisten välillä vaikuttivat siihen, että karjalaiset oppivat muun muassa lukemaan ja kirjoittamaan suomea sekä jopa ruotsiakin. Vuosia myöhemmin vuonna 1907 Vienan Kemissä pidettiin pappiuskokous, jonka avulla pohdittiin ratkaisuja ”taistelua suursuomalaista ja protestanttis-luterilaista käännytystyötä vastaan”. Seurakunnan jäseniä pyrittiin valistamaan myös suomalaisten harjoittamasta heimoajattelun propagandasta.¹⁰⁷ Haastatteluaineistosta ei nouse esille minkäänlaista negatiivista suhtautumista karjalaisten puolelta kuhmoniemeläisiin, jotka kävivät rajan toisella puolella vierailulla, joten voisi ajatella, että tässäkään tapauksessa ulkopuolelta ja ylhäältäpäin luodulla negatiivisella kuvalla ei ole ollut todellista vaikutusta käytännön elämässä.

Yleisesti ottaen kuhmoniemeläiset suhtautuivat myös ”varsin joustavasti ’kreikkalaisvenäläisten’ naapuriensa erikoiselta tuntuviin tapoihin”. Kuitenkin erimielisyyksiä ja kulttuurintörmäyksiä myös sattui. Yhtenä esimerkkinä toimii vuosien 1909–1910 käräjillä käyty kummittelutapaus, jossa Vartiuksen asukas oli syyttänyt neljää Rimmin (ortodoksista) asukasta kotirauhan rikkomisesta. Haasteen nostaneen mukaan syytetyt olivat kulkeneet venäläisen uudenvuodenpäivän illalla hänen taloonsa ”erittäin kummallisesti puettuina, ollen heillä turkit nurin päällä, miehet naisten ja naiset miesten vaatteissa ja varustettuna kukin naamarilla, jossa oli iso nokka”. Tätä talossa olleet olivat pelästyneet niin, että yksi heistä oli siitä jopa sairastunut, minkä vuoksi syytteen nostaja halusi syytettyjen joutuvan korvaamaan tapauksesta johtuneet kulut. Käräjien lopputuloksena kuitenkin oli, että asianomaisten poissaolojen vuoksi haasteelle ei tehty mitään. Kulttuurieroista tämä käräjäntoiminta kertoo kuitenkin, sillä pelottavasti pukeutumisessa oli kyse vuoden vaihtumiseen liittyvistä karjalaisista siirtymisriiteistä, joissa uuden alkua juhlistettiin erilaisin asuin.¹⁰⁸

Kuhmoniemeläiseen kulttuuriin kuuluu vahvasti myös ruoka, ja alueen perinneruokia ovat edelleen erilaiset piirakat ja kukot. Paikkakunnan maantieteellisen sijainnin takia Kuhmoniemi, Wilmin mukaan, on hyvinkin saattanut olla pitkään ainoa kainuulainen paikkakunta, jossa niitä leivottiin. Tämän leivontakulttuurin vaikutteet tulivat Kuhmoniemelle rajan takaa Karjalasta, jossa leivottiin

¹⁰⁷ Rytkölä 2005, 169–171.

¹⁰⁸ Rytkölä 2005, 26, 151–153.

muun muassa sulhaspiirakoita.¹⁰⁹ Kuhmoniemen kuuluminen karjalaisuuden vaikutuspiiriin antoi tässä tapauksessa paikkakunnalle erityispiirteen Kainuun alueella.

3.5 Tiedonkulku

Kuten muuallakin, enimmäkseen posti toi kuhmoniemeläisille tietoa asuinpiiriänsä kauempaa, ja suuren merkityksen vuoksi postinkulku tihenikin 1900-luvun alusta alkaen kasvavasti. Vuonna 1893 posti kulki Kuhmoniemen ja Kajaanin välillä kaksi kertaa viikossa, vuonna 1904 kolmesti ja vuoteen 1909 mennessä jo neljästi viikossa. Kuhmoniemen perukassa sijaitseviin kyliin ei postia kuljetettu kirkonkylältä kuin kerran viikossa, ensin vuodesta 1901 Lentiiran suuntaan ja kuusi vuotta myöhemmin Saunajärven Kiekinkoskelle, Kalliojoelle sekä Vieksin Koskenmäelle. Yhden esimerkin postin kulusta perukkaan antaa Antti Malisen haastattelu, jonka mukaan Kuhmoniemen Niemiskylään tuli harvoin tietoa maailmanmenosta. Saattoi mennä viikkoja, että sai postin, ja sekin piti hakea kolmen kilometrin päästä kylältä. Malinen ajattelee yleisen tiedon olleen melkein olematonta ja postinkulun heikkoa.¹¹⁰ Kuhmoniemen kautta myös Vienan Karjalaan Vuokkiniemen ja Uhtuan kyliin järjestettiin postinkanto vuodesta 1906 alkaen, minkä avulla yhteydet paranivat rajankin taakse. Rajan avonaisuus mahdollisti siis ainakin Vienan karjalaisille paremman tiedonkulun.

Tietoa maailmanmenosta saatiin myös sanomalehtien kautta, vaikkakin niiden tilaaminen etenkin pienissä kylissä oli vähäistä ennen Suomen itsenäistymistä. Oulun Viikko-Sanomien tilatuin lehti Kuhmoniemellä vuonna 1890 65 tilatun vuosikerran myötä, mutta 1910-luvulle tultaessa oli mahdollista tilata jo Kajaanin sanomalehtiä. Kuhmoniemelle ensimmäinen puhelinlinja vedettiin vuonna 1905, vaikka Kajaaniin, viimeisenä Suomen kaupungeista, puhelinyhtiö saatiin vuonna 1898. Tiedonkulku puhelimitse oli silti pientä, sillä soittaminen oli mahdollista vain puhelinasemilla, joita perukan kylissä ei ollut, tiettyinä kellonaikoina, ja tietenkin maksua vastaan. Puhelut eivät saaneet esimerkiksi vuonna 1917 kestää viittä minuuttia kauemmin, ja jos halusi yhteyden Kajaania etelämpiin osiin Suomea, piti siitä maksaa erikseen. Postinkulku ja suusta suuhun liikkuva tieto olivat siis vielä pitkään monille kuhmoniemeläiselle tärkein tiedonkulun muoto.¹¹¹ Uutisia kauempaa ja lähikylistä toivat myös kiertävät karjalaiset laukkukauppiaat¹¹², joten he olivat, etenkin perukassa

¹⁰⁹ Wilmi 2003, 146.

¹¹⁰ Haastatteluaineisto: Antti Malinen s.1904 Niemiskylässä, Y/07092.

¹¹¹ Wilmi 2003, 238–239. Haastatteluaineisto.

¹¹² Rannikko 2017, 23.

asuville, tärkeitä kauppatuotteiden lisäksi myös tiedonkulkemisen kannalta. Laukkukauppailta saadun tiedon mahdollisti rajan läheisyys, ja sen avonaisuus.

Kuhmoniemiäisen Antti Polvisen haastattelun pätkä kuvaa hyvin tiedonkulkua Kuhmoniemiällä. Polvinen päätyy muistelemaan tiedonkulkua Kuhmoniemiällä haastattelun siirtyessä käsittelemään Venäjän vallankumouksia.

H: No mites täällä silloin kun venäjällä oli vallankumous(.) ni minkäslaiset mielialat täälläpäin oli(?)

A: No se täällä siitä siihe ei paljo otettu ossaa surruun eikä illoon. (nauraen jatkaa, epäselvää pari sanaa naurun takia) ei surua eikä iloa tuota kyllä sehän sehän nyt oli semmonen semmonen toivomus niiku(.)

H: No entäs sitten tää marraskuun vallankumous tai lokakuuhan se on(.)

A: Nii no eipä siitä ei se ei se tänne juuri vaikuttanut(.) Täällä elettiin sitä ommaa hiljasta elostaan tuota se ei paljon (,) ei tullu etes lehtiä lehtiäkää monnee talloon(.) Se oli hyvin hyvin vähällä puhumattaakkaa ratiosta eipä sillo ollu ratiota sillo muuallakkaa (,) Jotta ei sitä ollu ollu paljo sitä(tauko) oltiin ja elettiin ei sitä taiettu paljo niistä maailma asioista tiedä(.) Nehän ne tiesi jotka täältä kun niitä muutti paljo lähtivät ameriikoihin ja ovat siellä(.) Lentiirasta oli siinä kansakoulul(,) voi niitä lähti niitä lähti iha joukottain lähtivät tuota niin ku isä mäni ensin kuhtu vaimon että perilapsensa sitte siitä Ameriikoihin ne oli siellä(.) Nehän ne nehän ne tiesi asioista varsinki ku ne liikkuvat ku eihä täällä joka oli paikapäällä kotosalla ni tota (tauko) elettiin päivästä toisee sitä hiljaiselloo(.)¹¹³

4. Itsenäistymisen ja sisällissodan tuoma rajan uusi merkitys ja rajapolitiikka

Suomi julistautui itsenäiseksi tasavallaksi 6.12.1917, ja samalla katkaisi yli sata vuotta kestäneen suhteensa Venäjään. Yksi mahdollistava tekijä Venäjästä irtautumiseen oli bolsevikkien lokakuun vallankumous. Vasta itsenäistyneen maan sisäpoliittinen tilanne oli kuitenkin sekava, ja jo kesällä 1917 sosialisti- ja porvariryhmittymät olivat alkaneet muodostaa aseellisia kaarteja turvakseen sisä-

¹¹³ Haastatteluaineisto: Antti Polvinen s.1894 Vartiuksen kylässä, Y/07227.

ja ulkopoliittisia uhkia vastaan. Erilaiset ulkopoliittiset ja sisäpoliittiset toimet lopulta johtivat sisällissodan syttymiseen.¹¹⁴ Suurimmat sisällissodan taistelut käytiin Etelä- ja Kaakkois-Suomen isoimpien paikkakuntien alueella. Sodan aikana rintama muodostui lopulta rautatielinjojen, Pietari-Viipuri-Kouvola-Lahti-Riihimäki-Helsinki, Toijala-Turku-Riihimäki sekä Tampere-Pori, mukaan niin, että linjan eteläpuoli oli punaisten hallussa ja loppu pohjoinen Suomi valkoisten.¹¹⁵

Kainuu jäi siis sisällissodan aikana valkoisten puolelle eikä alueella käyty aseellisia taisteluja, vaikka paikkakunnille oli perustettu vuonna 1917 niin punakaarteja kuin suojeluskuntia. Kuhmoniemen suojeluskunta perustettiin marraskuussa 1917 vaivihkaa, ja nimeksi varovaisuussyistä laitettiin aluksi ”Suojelusosasto”. Suojeluskuntalaiset pyrkivät vähin äänin saamaan uusia jäseniä kunnasta. Myös punakaarti pyrki keräämään jäseniä salassa, mutta molempien joukkojen toimet paljastuivat marraskuussa, ja suojeluskunta virallisti itsensä sen seurauksena. Aseellista yhteydenottoa ei kummankaan osapuolen välille syntynyt sisällissodan aikana, sillä Kuhmoniemen punakaarti luovutti aseensa suojeluskunnalle ja varallisuutensa joko omasta tahdostaan tai suojeluskunnan uhkauksien avulla.¹¹⁶

Karjalankannaksella tilanne oli aivan eri sisällissodan aikana kuin Kuhmoniemellä, ja sisällissodan uhreilta ei välttytty. Engmanin mukaan sisällissodan aikaan Karjalankannaksen raja-alueella venäläisten joukkoteloitusten ja muiden venäläisiin kohdistuneiden tekojen taustalla oli vuosikymmeniä kestäneet paikallistason ristiriidat. Sisällissodan loppuvaihe tarjosi Kannaksen paikallisille mahdollisuuden palauttaa alueen maat ja hallinto suomalaisille, sekä päästä eroon venäläisistä.¹¹⁷ Vaikka Kuhmoniemenkin alueella oli venäläissyntyisiä esimerkiksi kauppiaina 1900-luvun alussa, ei heihin kohdistunut haastatteluaineiston mukaan vihamielisyyttä, kuten Kannaksella. Kuhmoniemen alueen perifeerisyys suhteessa Kannakseen ja vähäinen taloudellinen ja kulttuurillinen kilpailu Venäjän alueen ihmisten kanssa oli varmasti osasyynä siinä, ettei ennen sisällissotaa ollut syntynyt katkeruutta ja voimakasta ristiriitaisuutta.

Sotatoimien alkaessa muuallakin Kainuussa punakaartit hajosivat nopeasti ilman sen suurempaa vastarintaa. Muutamia punakaartien johtavista henkilöistä vangittiin ja useita pakeni rajan taakse Venäjän puolelle pakoon. Valkoisen puolen aloittamat asevelvollisten kutsunnat Pohjois-Suomessa johtivat vielä suurempaan pakoaltoon rajan yli, sillä monet puolueettomana itseään pitäneet eivät halunneet osallistua sotatoimiin.¹¹⁸ Raja toikin sisällissodan aikana erilaisen valinnanmahdollisuuden

¹¹⁴ Meinander 2007, 149–153.

¹¹⁵ Tepora & Roselius 2014, 1–2, 86, 91–93.

¹¹⁶ Wilmi 2003, 287–288. Haastatteluaineisto muun muassa Pulkkinen Juho s.1894 Lammasperä Y/07213.

¹¹⁷ Engman 2007, 67.

¹¹⁸ Heikkinen & Lackman 1986, 174.

rajan lähellä asuville eli myös monille Kuhmoniemen asukkaalle. Kuhmoniemeläinen Eeva Haverinen muistelee sisällissodan aikaisten tapahtumien olleen Kuhmoniemen Lentualla rauhalliset. Hänen omien sanojensa mukaan, mitään erikoista ei tapahtunut, ja kotona vain oltiin. Hän kuitenkin kertoo, että työväenliikkeeseen kuuluneita pakeni Venäjälle, koska he eivät halunneet rintaman kummallekaan puolelle. Haverisen oma mies lähti myös rajan taakse sisällissodan aikana puolueettomuuden takia. Kaikki rajan ylittäneet kuhmoniemeläiset saivat Haverisen mukaan asua rauhassa Vienan karjalaisten luona, kunnes palasivat takaisin Suomeen tilanteen rauhoituttua.¹¹⁹ Kuhmoniemellä ei siis nähty kummallekaan puolelle asettumista hyvänä vaihtoehtona, ja mieluummin jätettiin oma elämä ja lähdettiin pakoon rangaistuksenkin uhalla. Haastatteluaineisto antaa ristiriitaisen kuvan siitä, kuinka paljon rajan taakse paenneita todellisuudessa oli, ja Wilmin teoksen mukaan kutsuntoja tosissaan paenneita olisi vain noin kymmenkunta, ja ”niskurointimieltä” kutsuntoja kohtaan osoittaneita olisi noin 180 miestä.¹²⁰ Oli rajan taakse paenneiden lukumäärä mikä hyvänsä, niin se ei vaikuta siihen tosiasiaan, että rajan läheisyys ja sen avonaisuus vaikutti kuhmoniemeläisten elämään sisällissodan aikanakin.

4.1 Suomen uusi rajapolitiikka ja Tarton rauha

Suomen ja Venäjän raja oli vuodesta 1809 lähtien hallinto- ja tulliraja¹²¹, joten aikaisempaa rajaa voitiin kutsua ”muodollisuudeksi”. Uusi raja Suomen itsenäistymisen jälkeen oli taas ennen kaikkea poliittinen käsite.¹²² Sisällissodan loputtua Suomen rajat olivat suurin piirtein samat kuin vuonna 1812 asetetun suuriruhtinaskunnan, ja ne vakiintuivat Tarton rauhassa 1920 viralliseksi valtakunnanrajaksi. Kainuun kohdalla Suomen raja pysyi samassa kohtaa kuin mihin se oli Täyssinän rauhassa vuonna 1595 asetettu. Vaikka Suomi ja Neuvosto-Venäjä eivät olleet tehneet ennen vuotta 1920 virallista rauhansopimusta, molemmat maat näkivät alueiden välisen rajan oikeudellisena, niin kauan, kun molemmat maat pysyivät omien rajojensa sisäpuolella. Virallisesti kumpikaan valtio ei rikkonut ”rajarauhaa”, vaikka maailmanpoliittinen tilanne olisi mahdollistanut sen. Kuitenkin rajan molemmin puolin esiintyi poliittisia ryhmiä, jotka halusivat muuttaa rajaa omaa agendaansa vastaavaksi. Suomen valtionjohdolla oli neuvostojohtoa vaikeampaa pitää kurissa ryhmiä, jotka halusivat osallistua bolsevismin vastaiseen taisteluun Venäjän puolella.¹²³

¹¹⁹ Haastatteluaineisto: Haverinen Eeva Maria os. Malinen s.1899 Lentualla, Y/07094.

¹²⁰ Wilmi 2003, 288.

¹²¹ Juntunen 2006, 15.

¹²² Paasi 1996, 169.

¹²³ Engman 2007, 188. Juntunen 2006, 15.

Paasi tuo esille, että uusi raja oli vain periaatteessa suljettu, sillä laitonta rajan ylitystä käytiin yhä, mikä ajoittain johti diplomaattisiin konflikteihin. Paljon suomalaisia myös pakeni ja muutti Venäjälle sisällissodan aikana, ja venäläiset vaativat, että suomalaisten pitäisi sulkea raja, jotta välttyttäisiin konflikteilta.¹²⁴ Suomen ja itänaapurin väliset suhteet koskivat käytännössä vuosien 1918–1920 välillä maiden välisen rajan vartiointia ja evakkojen sekä vankien kotouttamista. Kanssakäyminen oli hankalaa kansainvälisen politiikan tilanteen vuoksi sekä myös siksi, että Suomi ei ollut tunnustanut bolsevikkien hallitusta. Maiden hallitusten väliset hankalat suhteet johtivat epäluuloihin sekä suoranaisiin selkkauksiin. Suomen hallitus muun muassa pyrki estämään Neuvostohallituksen suhteiden luomista länteen, ja Suomessa vangittiin itänaapurin edustajia ja kuriireja. Kiristyneistä suhteista huolimatta Suomen vastainen raja oli Neuvosto-Venäjälle varsin rauhallinen verrattuna valtion muihin rajoihin.¹²⁵

Vaikka Suomi ja Neuvosto-Venäjä eivät olleet julistaneet todellisuudessa sotatilaa maiden välille, kävivät suomalaiset ja venäläiset taisteluja keskenään Aunuksessa, Suomenlahdella, Inkerissä sekä Vienassa. Sisällissodan aikana radikaaleimmat heimoaateen kannattajat halusivat käyttää Neuvosto-Venäjän tilannetta hyväksi ja liittää Itä-Karjalan osaksi Suomea, ja näin samalla siirtää Suomen rajan vartiointia idemmäs. Maaliskuussa 1918 Malmin ja Walleniuksen retkikunnat hyökkäsivätkin Vienan Karjalaan, minkä lopputuloksena oli epäonnistunut valloitusyritys.¹²⁶ 1919 kesällä maiden välisellä rajalla pitkään jännittyneenä ollut tilanne laukesi, kun venäläiset alkoivat ampua rajalinjalla rannikolta Laatokalle. Tulitus jatkui jaksoittain noin kymmenisen päivää kesäkuun alussa, eikä aiheuttanut suomalaisten osalta sen suurempia toimia. Rajapitäjät asetettiin kuitenkin sotatilaan sekä vankienvaihto Suomen kautta itään lopetettiin. Lehdissä tapahtumia kuvailtiin normaaliksi seuraamukseksi alueella, jossa viholliset olivat olleet pitkään toisiaan vastaan. Tulituksen epäiltiin alkaneen jonkun suomalaisen punaisen toimesta, jonka seurauksena ”paniikki levisi pitkin koko linjan”.¹²⁷

Keväällä 1920 Suomi aloitti rauhanneuvottelut Neuvosto-Venäjän kanssa tietyin ehdoin, mutta bolsevikkien vahvistuessa Suomi joutui myöntymään Neuvosto-Venäjän ehtoihin Iso-Britannian tuen puuttuessa. Iso-Britannia oli jo käynnistänyt jonkinnäköisten poliittisten suhteiden luomisen Neuvosto-Venäjään, ja Viron solmiessa rauhan Neuvosto-Venäjän kanssa, oli Suomenkin pakko seurata perässä. Suomessa esiintyi ennen virallista rauhansopimusta paljon vastustavia mielipiteitä, joidenka mukaan rauhaa ei saisi sopia tekemällä myönnytyksiä itänaapurille. Tarton rauha

¹²⁴ Paasi 1996, 169.

¹²⁵ Engman 2007, 35–36.

¹²⁶ Juntunen 2006, 21.

¹²⁷ Engman 2007, 451–452.

allekirjoitettiin lokakuun 14. päivänä ja siinä määritettiin Suomen saavan ”heimoveljiensä” Karjalasta vain Petsamon. Maiden välinen rauha oli kauan odotettu muutos maailmansodan ja sitä seuranneen epämääräisen sotatilan tilalle, ja sen toivottiin parantavan koko Euroopan markkinoita Neuvosto-Venäjälle. Etenkin Kannaksella rauhan ajateltiin kohentavan alueen taloudellista tilannetta, joka oli kärsinyt pahasti rajan sulkeutumisesta. Engman tuo kuitenkin esille, että rauha ei todellisuudessa tuonut isoja parannuksia maiden välisiin ongelmiin ja raja-alueilla ”joissakin suhteissa tilanne lähinnä paheni.”¹²⁸ Paasikin huomauttaa, ettei rauha kokonaan estänyt rikkomuksia, vaan rajarikkomiset jatkuivat vuonna 1923 ja etenkin vuonna 1930, jolloin suomalaisia kommunisteja muilutettiin rajan yli.¹²⁹

Suomen sisällissodan päätyttyä rajanvartiointi oli pahasti hajalla ja epämääräinen, ja toukokuussa 1918 Mannerheim siirsi vastuun Lapin ja Kuusamon vartiointiin järjestämisestä Oulun kihlakunnan alueen kapteeni Walleniukselle. Säännöllisten rajavartiomiesten puuttuessa Kuopion yleisesikunta lähetti Walleniukselle vapaaehtoisia, ja lopulta Wallenius sai koko Lapin vartiointiin kyhättyä 700 miehen ”kirjavakuntoisen” joukon, joka ei ollut läheskään riittävä. Itärajan ja etenkin Itä-Karjalan vartiointiin huomattiin olevan vielä levällään, ja niinpä elokuussa 1918 rajavartiojoukot siirrettiin sisäasioitoimituskunnalta sota-asiantoimituskunnan vastuulle. Itärajan vartiointi jaettiin kahteen osaan, jotka olivat ryhmä Sortavala ja ryhmä Lappi, johon kuului myös Kainuu. Kuhmoniemielle sijoitettiin I Pataljoona, jonka vartiostot perustettiin Rastille, Sumsalle ja Kiekinkoskelle. Alueen rajavartijoiden tehtäviin ei edelleenkään kuulunut tulli- tai passintarkastustehtävät. Etenkin Kuhmoniemen ja Suomussalmen pataljoonille annettu tehtävä oli huomattavan sotainen, vaikka muodollisesti kyse oli rajan vartiointista, sillä heidän oli määrä tehdä vartiointia myös syvällä rajan takana valmiina työntämään vihollinen pois ennaltaehkäisevästi. Lisäksi niiden oli tarkoitus osallistua Uhtuan ja Vuokkiniemen uudelleen miehitykseen auttaen siinä Malmin retkikuntaa, ja siirtäen ”tulevan uuden rajan” vartiointi sinne. Suomalaisten jouduttua perääntymään Vienasta myös Kainuun rajavartioston rajantakaiset vartiostot siirrettiin takaisin Suomen puolelle. Vaikka Vienan Karjalan sotatoimet epäonnistuivat, Itä-Karjalan rajavartioston rajantakaisia partioita painotettiin tärkeiksi, sillä niiden avulla oli mahdollista pitää yhteyttä suomenmieleisiin itäkarjalaisiin sekä valistaa heitä. Rajan taakse ylettyvät partioretket nähtiin myös ennaltaehkäisevinä ja tärkeinä tiedustelun kannalta.¹³⁰

¹²⁸ Engman 2007, 669–671.

¹²⁹ Paasi 1996, 169–170.

¹³⁰ Juntunen 2006, 21–22.

Tärkein rajavartioston poliisitehtävistä oli kommunististen aatteiden leviämisen estäminen rajan takaa. Uutta kommunistista vallankumousta halunneet rajan taakse paenneet punaiset yrittivät tuoda Suomen puolelle aseita sekä propagandakirjallisuutta. Myös monet agitaattorit kulkivat levittämässä ideologiaansa rajakylissä, jotta uusi kapina syntyisi. *Rajavartiolaitos 1919–1969* -teoksessa tuodaan esille, että Laatokan Karjalan harvaan asutut alueet olivat sopivia kommunistien toimintaan myös siitä syystä, että alueiden lähellä kulki rautatie. Pohjois-Karjalan ja Vienan kautta aatteiden levittäminen ja kapinaan kannustaminen oli vaikeampaa, sillä suomalaisilla oli sotilaallisia retkikuntia sisällissodan jälkeen rajan pinnassa ja Venäjän puolelle. Kannaksen rajalla oli Pietarin läheisyyden ja tiheän asutuksen takia suhteellisesti isompi miehitys rajavartioidinnissa kuin muualla itärajalla. Lisäksi erityispiirrettä alueelle toi se, että useat rykmentit oli käsketty olemaan liikkumisvalmiudessa Kannakselle tilanteen vaatiessa.¹³¹ Suomen itärajan rauhoittamiseksi rajavartiointi siirrettiin pois sotaministeriöltä, sillä raja-asiat eivät olleet Suomen Valtioneuvoston mielestä enää osa sotilastehtäviä, ja niin maaliskuussa 1919 perustettiin rajavartiolaitos. Samalla koko rajan vartiointi järjestettiin uudelleen.¹³²

5. Rajan sulkeutumisen ja politiikan tuomat muutokset talouteen ja elinkeinoon

Tässä luvussa käsittelen rajan sulkeutumisen ja Suomen sisä- ja ulkopoliittisten päätöksien vaikutuksia Kuhmoniemen kunnan ja alueen asukkaiden talouteen. Otan huomioon yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia Suomen muiden raja-alueiden välillä, etenkin Karjalankannaksen. Rajan sulkeuduttua Suomen tuli perustaa rajavartiolaitos maan rajoille, ja tarkastelenkin sen tuomia taloudellisia hyötyjä ja haittoja Kuhmoniemellä. Luvussa käsitellään myös rajan sulkeutumisen vaikutusta raja-alueiden asukkaiden liikkumiseen elinkeinon perässä sekä kaupankäyntiin. Kauppayhteyksien katkeaminen rajan taakse jätti rajaseutujen kaupankäyntiin aukon, jota pyrittiin korvaamaan laittomalla salakuljetuksella, jota myös tarkastelen tässä luvussa. On myös tärkeää käsitellä 1920-luvun alun suuren pakolaisaallon vaikutusta taloudelliseen elämään, vaikkakin pakolaisten tulo Suomeen johtui enemminkin maailmanpoliittisesta tilanteesta ja Venäjän sisäisistä konflikteista kuin Suomen sisä- tai ulkopoliitikasta. Maailmanpoliittinen tilanne johti myös siihen, että Suomen eduskunta otti 1920-luvun alussa rajaseudut erityisen tarkastelun alle, ja valtion toimesta laitettiin alulle rajaseutujen taloudellinen kehittämisohjelma. Kyseistä kehitysohjelmaa tarkastelen luvun lopussa.

¹³¹ Kirjavainen, Peltoniemi & Säteri 1969, 29, 74–75.

¹³² Juntunen 2006, 22.

5.1 Rajavartioston alkuvuodet

Rajavartiointia varten perustettiin rajakomppaniat Kajaaniin, Kuhmoniemielle sekä Suomussalmeen, minne koulutettuja varusmiespalvelua suorittavia miehiä saatiin Lapin II rajavartiopataljoonasta. Tämän lisäksi miehistö koostui I Pataljoonan jo varusmiehiksi valmistuneista sekä palkkiota vastaan otetuista paikkakunnan suojeluskuntalaisista. Kuhmoniemen komppaniaksi tuli ”Kuhmo/Kainuu komppania”, jonka miehet olivat pääasiassa Hämeestä, joten rajavartioston alkuaikoina se ei tarjonnut paikallisille uusia työpaikkoja Tästä syystä ensimmäinen Kuhmo/Kainuu komppania saikin nimen ”Hämäläiskomppania”.¹³³ Vasta vuodesta 1923 alkaen kainuulaistaustaisia rajamiehiä palkattiin vakituiseen työhön, ja vuodesta 1928 Kainuun rajavartiostoon palkattiin pelkästään kainuulaisia.¹³⁴ Vuoden 1919 toukokuussa komppaniassa oli kirkonkylässä 19 miestä, Vartiuksessa viisi, Kalliojoella 10 sekä Sumsalla ja Lentiirassa molemmissa 15. Asumisolosuhteet eivät olleet edes kirkonkylällä hyvät vartiomiehille, vaikka he toimivatkin valtion virassa. Aluksi he asuivat ikkunattomassa lautarakennuksessa, ja heidän ruokalaansakin kutsuttiin lempinimellä ”sikala”.¹³⁵

Vartion miehet majoittuivat rajaseudulla enimmäkseen paikallisilta asukkailta vuokrattuihin tiloihin, ja asunnoksi valikoitui se, jonka paikallinen isäntä oli valmis vuokraamaan. Majoitustilat eivät olleet rajallakaan häävejä, mutta ei siviileillä ollut paljon parempia asumismuotoja itselläkään.¹³⁶ Rajavartioston tulo Kuhmoniemielle mahdollisti joillekin paikallisille lisätienestiä tilojen vuokraamisen kautta, mutta kovin suuresta taloudellisen tilanteen parantumisesta tuskin oli kyse. Ensimmäinen käsky, joka Kainuun rajavartiosta toukokuussa 1919 annettiin, oli tärkeä, sillä sen avulla järjestäytyneempi rajavalvonta saatiin aloitettua, vaikkakin suomalaisia oli yhä Itä-Karjalan puolella taistelemassa. Osa käskyn sisällöstä kuului näin:¹³⁷

Rajavartio-ohjeet Kainuun rajavartiostolle.

7:ksi Kaikki Venäjän puolelle ja Venäjän puolelta tulevat henkilöt ovat pidätettävä ja niistä on heti ilmoitettava Rajavartioston esikuntaan Kajaanissa, josta annetaan tarkemmat määräykset.

¹³³ Juntunen 2006, 28.

¹³⁴ Wilmi 2003, 465.

¹³⁵ Juntunen 2006, 28.

¹³⁶ Juntunen 2006, 33.

¹³⁷ Lainaus Juntunen 2006 mukaan, 64.

8:ksi Kaikista aivan lähellä rajaa asuvista, vaarallisiksi tai epäilynalaiseksi tunnetuista henkilöistä on tehtävä ilmoitus esikuntaan.

9:ksi Erikoisesti on kaikkien vartiopäälliköiden kaikin mahdollisin keinoin estettävä salakuljetusta.

10:ksi kaikki maasta vietäväksi tai maahan tuotavaksi aijotut tavarat ovat takavarikoitavat ja tarkasti inventoitavat sekä rajavartioston esikuntaan ilmoitettavat. Ilmiannon tai takavarikon tekijällä on oikeus saada, heti kun takavarikoitujen tavaroiden arvioiminen ja syytteen nostaminen asianomaista salakuljettajaa vastaan on tapahtunut, kymmenes osa takavarikoitujen tavarain arvosta. Loput lankeavat valtiolle.

11:ksi Kaikki maahan tuotavaksi ja maasta vietäväksi aijotut ruplan setelit ovat takavarikoitavat, ja takavarikosta esikuntaan ilmoitettava.

Muita käskyjä saatiin enimmäkseen suullisesti vääpeleiden omien kontaktien kautta rajamiehille, sillä asiakirjojen lähettäminen vartioille etenkin rajan pintaan oli vähäistä.¹³⁸

Tampereella syntynyt Martti Männikkö oli ensimmäisten rajavartiomiesten joukossa perustamassa vartiostoa Kuhmoniemielle vuonna 1919. Hän oli ensiksi komppaniansa päällikkö, ja sai virallisen nimityksen komppanian vääpeliksi vuotta myöhemmin. Hänen komppaniansa muutkin jäsenet olivat Hämeestä, eikä hän haastattelun aikana mainitse, että kuhmoniemeläisiä olisi palkattu tai lähetetty asevelvollisina rajavartioon.

M: Se ryhmä johonka minä kuulun se komennettiin rajalle. Ja niin me jouduimme lähtemään täältä tervaveneessä taikka niitä oli kaksi ja me nousimme nämä kosket tästä ylös Lentualle ja siitä laskimme myötätuulessa Lentuaa pitkin ja tulimme Sumpsalle(.) Ja Sumpsalta sitten marssittiin paljonkohan se nyt tulee Sumpsalta Lentiiraan ja sitten Lentiirasta taas veneellä Änätin ylitte sinne Vartiuksen Polvelaan(.) johonka meijät majotettiin(.) Ja siinä Vartiuksen Polvelossa ni oli semmonen kehikkorakennus pieni jossa ei ollu uuniakaa vielä(.) Me siinä sitten(.) siihen oltiin majotettu ja siitä ruvettiin tekemään niitä partiomatkoja sitten(.)

H: No Oliko kuulkaa siellä ennen teitä ollenkaa vartioo(?)

M: Ei(.)

¹³⁸ Juntunen 2006, 64.

Ja se oli oikeen meistä mielenkiintoinen talo se me oltiin kaikki hämäläispoikia(.) sen talon elämä yleensä se oli minusta esimerkillinen kainuulainen talo(.) Siinä muun muassa siinä asu muistaakseni niitä(.) kolmekko veljestä ja(.) oliko niillä jo kaikilla vaimot(.) Ja vanha isäntä ja emäntä(.) Siinä muun muassa vanha isäntä joka sunnuntai aamu piti semmosen hartauden(.) Se tuota keräsi sen(.) taikka talon väki kerräyty ilman muuta sen siihen pirttii ja se ukki luki Raamatusta vai postillasta en nyt muista nii varmaa(.)¹³⁹

Kainuun rajavartio -teos tuo ilmi, että uuden rajavartiolaitoksen perustamista ja tuloa rajakuntiin eivät kaikki asukkaat nähneet hyväksi. Vaikka tämän uuden viranomaisen tehtävä oli yhteiskunnallinen sen suojellessa kansalaisia, pitivät jotkut sitä vapauden rajoittajana.¹⁴⁰ Männikön muistelusta ei tule ilmi paikallisten negatiivista suhtautumista rajavartiomiehiin, vaikka edellisestä lainauksesta tulee esille, että vartiomiesten ja paikallisten välillä oli kulttuurieroja nähtävissä. Enemminkin hänen kertomisestaan tulee mielikuva, että rajavartiotyö oli mielekästä Kuhmoniemiellä, sillä hän halusi palata takaisin Kuhmoniemen rajalle saatuaan siirron Kuusamoon.

Rajavartioston perustamisen jälkeen sille kuului myös eränkävynnin mukaan lukien metsästyksen ja kalastuksen valvominen, sillä monet paikalliset eivät noudattaneet eränkävintä koskevia määräyksiä. Monelle kuhmoniemiäläisellekin metsästäys ja kalastus olivat tärkeä lisä elannon hankintaan, ja turkiksista sai edelleen hyvän maksun. Ennen rajavartiota metsänvartijoilla oli erittäin vaikea valvoa syrjäkyläien eränkävintä, ja rajavartioston tulo paikkakunnille tarkoitti tiukentunutta valvontaa, joten rajavartiosto ei tässäkään mielessä näyttäytynyt positiivisessa valossa paikallisille. Paljon työtehtävikseen metsässä liikkuneet rajamiehet toki itse harjoittivat metsästäystä, ja saattoivat mennä jopa rajan taakse hyvän turkiksen perässä, ja olihan heillä valtion puolesta hyvät välineet metsästykseen.¹⁴¹

Rajavartioston tehtäviin kuului myös paljon poliisitehtäviä, ja etenkin kieltolain aikaan heidän tuli valvoa pontikan keittämistä. Kuhmoniemieltä rajamiehet saivatkin kiinni seitsemän pontikkatehdasta marraskuussa 1921. Teoksen mukaan rajamiesten suorittamat poliisitehtävät lisäsivät omalta osaltaan paikallisten negatiivista suhtautumista rajavartiostoon. Vaikka rajavartioston miehistö koostui aluksi muualta Suomesta lähtöisin olevista miehistä, pitivät jotkut heistä yhteyttä paikallisiin, jopa seurustelusuhteiden merkeissä. Muistitiedon mukaan rajavartiomiehet saattoivat osallistua myös

¹³⁹ Haastatteluaineisto: Männikkö, Matti s.1898 Tampereella, AK 3669.

¹⁴⁰ Juntunen 2006, 25.

¹⁴¹ Juntunen 2006, 207.

kuhmoniemiäisten tavoin lainvastaiseen toimintaan keittämällä pontikkaa lisätienestiksi kieltolain aikana.¹⁴²

Kuhmoniemiäinen Toivo Immonen muistelee, että tapaninpäivä oli tunnettu pontikan ”juoppottelupäivä” Kuhmoniemiällä. Pontikkaa keitettiin melkein joka talossa, ja poliisin oli Immosen mukaan mahdotonta kieltolain aikana saada kaikkia kiinni, eivätkä kaikki keittäjät olisivat edes kunnan putkaan mahtuneetkaan. Pontikan keittäjät saivat siis elää rauhassa viranomaisilta. Kirkonkylän lisäksi perukassakin oli pontikan käyttöä, ja sitä sai helposti hankittua kirkolla käydessään, sillä tuotteen kauppiaita oli paljon. Immosen haastattelun perusteella kieltolaki ja rajavartioston ottaminen osaksi Kuhmoniemen poliisivoimia eivät pystyneet hillitsemään tätä kuhmoniemiäisten sivuelinkeinoa.¹⁴³ Kieltolain noudattamisen lisäksi rajamiesten tuli valvoa tarkasti rajan läheisyydessä suoritettavia savotoita, sillä niissä saattoi olla tuhatkin henkilöä töistä eri puolelta Suomea. Epäiltiin, että työmiesten joukkoon saattoi helposti soluttautua kommunistiagitaattoreita, joten joissakin tapauksissa rajamiesten suorittama valvonta meni niinkin pitkälle, että heitä soluttautui savottalaisten joukkoon saadakseen sisäpiirin tietoa savotan työryhmästä.¹⁴⁴

Rajavartiostosta oli myös hyötyä rajakyläien asukkaille muutenkin kuin rajan suojelun merkeissä, ja se vähensi myös alkuvuosien epäluuloisuutta rajavartiostoa kohtaan paikallisten keskuudessa. Esimerkiksi maanteiden ylläpito oli paikallisten vastuulla, johon kunta saattoi antaa rahallista tukea, mutta sisällissodan ja katovuosien jälkeen sen saaminen oli hankalaa. Rajamiehet antoivatkin työvoimallista apua paikallisille, joka oli tarpeen. Lisäksi rajavartioston mukana tulivat paremmat viestintäyhteydet kirkonkylälle muun muassa puhelimen kautta sekä koulutukseen perustuvaa sairaanhoidollista apua, mitä ei pienissä rajakylissä ollut aiemmin saatavilla.¹⁴⁵

Rajavartioston tulo vaikutti paljon Kuhmoniemen kunnan talouteen, sillä kunta joutui osallistumaan rajavartiostosta aiheutuvien kustannuksien maksuun. Kuhmoniemen lautakunnan kokouksessa heinäkuussa 1918 käsiteltiin rajavartioston tuomia taloudellisia haasteita.

Kuhmoniemen kunta niin kuin muutkin rajakunnat, on joutunut ylläpitämään rajavartiostoa niin miesvoiman kuin ruokavarojen puolesta on tämä toimenpide käynyt ylivoimaiseksi näin harvaan asutussa ja pieni talouksisissa oloissa. Rintamapalvelukseen kuin on täysilukuinen miesmäärä toimitettu ja sen lisäksi rajalla

¹⁴² Juntunen 2006, 65, 70.

¹⁴³ Haastatteluaineisto: Toivo Immonen s. 1912 Korpisalmella, muuttanut Vepsänkylään v. 1916, Y/07153.

¹⁴⁴ Juntunen 2006, 70.

¹⁴⁵ Juntunen 2006, 37.

tulee olemaan useita kymmeniä miehiä, koskee se paikkakunnan taloustyövoimiin kovin raskaasti ainakin kesätöiden aikana.

Näillä perusteluilla lautakunnan jäsenet tekivät esityksen Suojeluskunnan esikunnalle, jotta se tekisi eteenpäin ylempiin Sotilaspiirin esikuntiin pyynnön rajavartioston vahvuuksien tasoittamisesta valtion rajalla. Ajateltiin, että vahvuuksien tasoittamisen avulla pienet paikkakunnat, kuten Kuhmoniemi, pystyisi paremmin taloudellisesti ylläpitämään rajavartiostoa.¹⁴⁶

Heinäkuussa 1919 annettiin asetus sotilasmajoituksesta, jonka mukaan kuntien oli etukäteen maksettava sotilasmajoituksesta johtuvat kulut. Kuhmoniemiellä tämä tarkoitti Kuhmo-Kainuu osaston menojen kattamista, mikä kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirjan mukaan nousi useisiin kymmeniin tuhansiin. Vastuu menojen maksamisesta oli raskas Kuhmoniemen kunnalle, sillä kuten pöytäkirjassakin huomautetaan, ”kaikki kunnan nykyiset kassat ovat tyhjätkä eikä tulot riitä menoihin ollenkaan”. Ratkaisuksi kunnan päättäjät perustivat uuden kassan pelkästään sotilasmajoitukselle, johon ensihätään haettiin rahaa anomalla valtiolta 50 000 markan lainaa.¹⁴⁷

Tammikuussa 1919 oli Kuhmoniemen kunnan elintarviketilanne niin huono, että vaivaishoitohallitus lähestyi Oulun läänin maaherraa kirjeellä, jossa se pyysi maaherralta apuviljan annoskokojen korottamista kunnassa 300 grammaan päivältä henkilöä kohden, sillä muuten ”on edessä joukkokuoleminen”. Kirjeessä kerrottiin erittäin huonosta elintarviketilanteesta, joka oli johtanut jo nälkäkuolemiin kunnan alueella. Huonon satokauden sekä kasvavan kerjäläisjoukon takia kunnan omavaraistaloudet olivat vähentyneet ja joutuneet myös avustusviljan varaan. Kirjeessä tuodaan myös esille sotaväen tuomat rasitukset kunnan asukkaille, ”ja taloista kun on otettu karjaa jo useampaan kertaan mennä vuotena Suojeluskuntaan ja nyt muun Sotaväen tarpeeksi on paikkakunnan liha ja muu karjantuotanto niin vähinä, että voita ei ainakaan vähempivaraist ole moneen kuukauteen saaneet maistaakaan”¹⁴⁸

5.2 Rajan sulkeutuminen rajoittaa liikkumista elinkeinon perässä

Vuonna 1918 kesällä Neuvosto-Venäjän aseman tutkimiseen perustettu komitea esitti oman ehdotuksensa Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisen rajan vartioinnista, ja sen mukaan Laatokan ja

¹⁴⁶ Kuhmoniemen kunnallislautakunnan kokouksen pöytäkirja 20.7.1918, Kuhmo, Khall, kansio 1, Kunnallislautakunnanpöytäkirja 1911–1920.

¹⁴⁷ Kuhmoniemen kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja lokakuu 1919, Kuhmo, Khall, kansio 2, Kunnanvaltuuston pöytäkirja 1915–1920.

¹⁴⁸ 17.1.1919 Kuhmoniemenkunnan vaivaishoitohallituksen kokouksen pöytäkirja, Kuhmo, Khall, kansio 1, Kunnallislautakunnan pöytäkirja 1911–20 Vaivaishoitolaitoksen pöytäkirja 1911–1920.

Suomenlahden välinen raja oli erittäin uhattu vaaroilla, jotka ovat ominaisia rajaseudulle. Tämän vuoksi aluetta tulisi johtaa sotilashallinnon toimesta keskittämällä se rajakomendantin vastuulle. Lokakuussa 1918 astuikin voimaan asetus, jossa ”Viipurin läänistä erotettiin sotilashallinnon alaiseksi erityinen raja-alue, ”Suomen ja Venäjän rajamaa”, joka käsitti Raudun, Metsäpirtin, Kivennavan, Terijoen, Uudenkirkon, Kuolemanjärven, Koiviston ja Muolaan pitäjät. Alueen hallinto uskottiin komendantille, jonka viraston asemapaikka oli Terijoki.” Julkisessa keskustella asetusta ei esitetty Neuvosto-Venäjän vastaiseksi toimeksi, vaan toimenpiteeksi, jonka avulla valvottaisiin helpommin pakolaisia ja vaarallisen aineksen rajan ylityksiä Suomen puolelle. Komendantille annettiin melkein kuin diktaattorin valtuudet, sillä hän pystyi muun muassa myöntämään oleskelu- ja matkustuslupia, karkottamaan vaarallisia henkilöitä, järjestämään kotietsintöjä, vangitsemaan henkilöitä sekä kieltämään yhdistyksien toiminnat. Lisäksi viranomaiset ja suojeluskunta olivat velvollisia auttamaan komendanttia hänen sitä pyytäessä.¹⁴⁹

Kainuussa ei samanlaisia hallinnollisia toimia raja-alueella tehty, eikä Neuvosto-Venäjän uhkaa nähty yhtä kriittisenä kuin Karjalankannaksella. Kainuunkaan rajavyyhyke ei jäänyt kuitenkaan vaille paikallisten elämään vaikuttaneita toimenpiteitä. Rajan läheisin alue Kuhmoniemiellä oli nimitetty passi- eli suojavyyhykkeeksi, jonne menevien passit kirkonkylällä sijainneen kenttävartioston täytyi tarkistaa. Kenttävartioston tehtäviin kuului myös yleisesti valvoa paikallisten elämää. Kuhmoniemelle sekä Suomensalmelle oli rajavartioston toimesta asetettu ulkonaliikkumiskielto klo 21–06 välisenä aikana. Syyksi kerrottiin sisäpoliittiset tekijät, joita ei sen tarkemmin esitelty *Kainuun rajavartiosto* -teoksessa. Vasta vuodesta 1926 alkaen ei paikallisilta enää kysytty passia heidän matkatessaan suojavyyhykkeelle, mutta muualta tulleita passi yhä vaadittiin, ja heistä pidettiin edelleen tarkkaa kirjaa.¹⁵⁰

Suomen ja Ruotsin rajalla rajavartioston tehtävät olivat samanlaiset kuin Suomen ja Neuvosto-Venäjän vastaisella. Erityispiirteen Ruotsin vastaiselle rajalle toi kuitenkin se, että rajan tuntumassa asuneet suomalaiset saivat ylittää rajan päiväsaikaan, jos he olivat saaneet siihen rajapassin. Ylityspaikat oli kuitenkin etukäteen määritelty sisäasiaintoimituskunnan johdosta, ja jokaisessa ylityspaikassa sijaitsi tullivartio. Joillakin raja-alueen ihmisillä oli esteetön liikkumisoikeus rajajoella, jos he omistivat saarissa maata tai heillä oli töitä rajajoella. Kalastusaikana myös kruunun kalavesillä vesien vuokraajat saivat harjoittaa kalastusta.¹⁵¹ Suomen rajapolitiikka näyttää siis olleenkin käytännössä erilaista, kun kyse oli länsirajasta eikä Neuvosto-Venäjän vastaisesta, vaikka

¹⁴⁹ Engman 2007, 230–232.

¹⁵⁰ Juntunen 2006, 65.

¹⁵¹ Kirjavainen, Peltoniemi & Säteri 1969, 17.

rajavartioston tehtävät olivat virallisesti samanlaiset ympäri Suomea. Kuhmoniemiäisten muistelmista eikä tutkimuskirjallisuudesta tule esille, että kuhmoniemiäiset olisivat saaneet ylittää itärajaa matkustusluvan kanssa ja etenkin päässeet esteettömästi liikkumaan rajalla. Savotat eivät luonnollisesti enää rajan sulkeutumisen jälkeen yltäneet Neuvosto-Venäjän puolelle, ja välillä rajan läheisyydessäkin olevia savottoja siirrettiin kauemmaksi rajalinjasta. Myös kuhmoniemiäisten hakeutuminen Neuvosto-Venäjälle metsätöihin loppui, mikä vaikutti alueen ihmisten toimeentuloon negatiivisesti, sillä ennen Suomen itsenäistymistä rajan toisella puolella olevista savotoista sai enemmän palkkaa kuin Suomen puoleisista.¹⁵² Rajan ylittämisen kieltä oli niin ehdoton, että jopa omaa karjaa, joka oli tottunut liikkumaan rajan molemmin puolin, piti tarkasti valvoa rajan läheisyydessä, jotta se ei vahingossakaan menisi rajan toiselle puolelle, kuten kuhmoniemiäinen Antti Kurkinen muistelee.

A: Yhen kerran ja ei kyllä sillo ollu vaa se oli se raja(.) Ja tuota siinä se oli touhu siellä piti olla paimenen hanakkana jos sinne puolelle nyt sattuu menemää rajalle päi jotta ne eivät mee yli siitä(.) Vaa sitten kävi sillä tavalla että sieltäkin tuli tälleki puolelle kerran hevosta tuli ja ne sitten piti luovuttaa ja täältäpäin meni lehmiä täältä ne kerran meni sinne rajan taakse olivat siellä pitkän aekkaa ja sitten luovuttivat(.)

H: Onko sinne jäänyt sille tielle eläimiä(?)

A: No ei ei oo jäänyt kyllä ne luovutti ne(.) Ja sitten ruvettiin nii tiukkaa vartijoo pitämään siinä rajalla jotta niitä ei oo ollenkaa päästetty sinne ku nähtiin minne se johtaa että ne voipi mennä sinne ja saattavat jäähäkki(.) Semmostahan se oli(.) No eihän siinä nyt muuta tuota kyllähä enne sanottii rajan kirot ja nehän tietysti on ollu ollu sitten ku se tuota se raja tosiaanni meni kiinni(.) Ennen niistä ei kyllä tietetty, meillä oli täällä hyvin rauhallista ei sieltä kulkenu täällä eikä täältä siellä mittää pahantekijöitä eikä tuolla tavalla tuolla tavalla se oli vappaata kansankäyntiä ja ne oli hyvin ystävällissii ihmissii tuolla rajan takana sinne kyllä sinne ku meni ni kyllä siellä sai kaekkee ja ruoka tarjottii kansa ja(.) Jotta ei siinä mielessä oo mittää pahalla muistamista siitä ajasta ku raja on ollu auki mut sitte tämä ku se on sulkeentunna tuota siitähä on se oma vitsauksensa meillä ollu vähä vähä esimerkiksi (epäselvä sana) ja tämä metästys ja kalastustouhut on sitte mennynnä(.) Siinä mielessä vaa eipä ny tällä kohalla mittää juuri kalastuksenkkaa kanssa tässä on tuo ainoa kuusijärvi joka on vyöhykkeellä mutta siitä kun on rajalla sen verran matkaa nii siihen paekallinen väestö

¹⁵² Haastatteluaineisto.

saapi luvat rajavartiosto antaa siihen luvat ni sekkää ei oo mikkää tuota ongelma siinä sinänsä(.) (tauko) Se on vaa kyllä ylleissenä totettava se jotta tota verraten hyvin rajasta näen on pärjätty(.) Ei pahempia pelkojakkaa, sillo se sota-aika sehä oli kyllä sitte poikkeus poikkeus kyllä(.)¹⁵³

Kurkisen muistelusta tulee ilmi hieman epäluuloinen kuva itänaapuria kohtaan, sillä vaikka karanneet eläimet olisi saatu aiemmin takaisin, ei silti voinut luottaa siihen, että seuraavalla kerralla niin tapahtuisin. Kurkinen kuitenkin toteaa, että uuteen tilanteeseen, jonka rajan sulkeutuminen toi, oli vain tyydyttävä ja paikallisten sopeuduttava siihen. Hän tuo myös esille, että rajan sulkeutuminen vaikutti raja-alueen ihmisten metsästyksen ja kalastukseen. Toki heti sen mainittuaan hän vähätteleekin seuraamuksia, ja pelkän haastattelunauhan perusteella ei voi päätellä, kuinka paljon uudet olosuhteet vaikuttivat metsästyksen ja kalastukseen elinkeinona, ja johtuuko vähättely vain Kurkisen ”tavasta” vähätellä omia näkemyksiään ja kokemuksiaan. Kurkinen kertoo kuitenkin, että paikalliset olisivat saaneet rajavartiostolta lupia käydä rajavyöhykkeellä sijaitsevalla Kuusijärvellä, mutta tästä luvan saamisesta ei ole tutkimuskirjallisuudessa mainittu. Onkin hyvin todennäköistä, että Kurkinen puhuu haastattelun ajankohdasta eli vuodesta 1975 tai muuten myöhemmästä ajasta rajan sulkeutumisen jälkeen.

Edellä olevasta Kurkisen muistelusta käy ilmi, että rajan sulkeutuminen toi hänen mukaansa omat vitsauksensa ihmisten elämään, ja aika ennen rajan sulkeutumista oli hyvää ja iloista aikaa. Kuhmoniemiäisten haastatteluista tulee pääosin mielikuva, että rajan tiukka sulkeutuminen oli negatiivinen asia heidän näkökulmastaan. *Kainuun rajavartiosto* -teoksessa todetaan, että ”Nuori ihannoitu itsenäisyyskään ei rajaseudulle ollut mikään onnentila. Naapurimaiden väliset ideologiset erot aiheuttivat jännitteitä ja kaikenlaista toimintaa: heimo- ja rosvoretkiä, tihutöitä, vakoilua, kiihotusta jne.” Tämän lisäksi ylimääräistä jännitettä kerrotaan aiheuttaneen Suur-Suomi -ajattelu ja Vienen vapautusyritykset.¹⁵⁴ Kuhmoniemenkin raja-alueella näitä jännitteitä ja toimintoja esiintyi, joten rajan sulkeutuminen aiheutti hankaluuksia muutenkin kuin elinkeinoelämän piirissä.

Karjalankannaksen ongelmat rajan sulkeuduttua saivat enemmän huomiota julkisessa keskustelussa kuin periferia-alueen olot. Julkisessa keskustelussa otettiin esille esimerkiksi rajan sulkemisen huono vaikutus raja-alueiden huvila-alueilla, jotka olivat ennen eläneet loisteliasta elämää venäläisen turismin avulla. Engmanin mukaan juuri siellä rajan sulkeminen koettiin luonnottomaksi.¹⁵⁵ Sama

¹⁵³ Haastatteluaineisto: Antti Kurkinen s. 1899 Kalliojoella, Y/07192.

¹⁵⁴ Juntunen 2006, 24.

¹⁵⁵ Engman 2007, 184.

luonnottomuuden tunne tulee esille myös kuhmoniemiäisten muisteluissa, sillä rajan avonaisuuden tuomat ominaisuudet olivat jo iso osa heidän arkipäiväistä elämäänsä.

5.3 Kaupankäynti ja salakuljetus rajan yli

Paasi korostaa rajan sulkeutumisen taloudellisten vaikutusten alueellistumista, sillä kokonaisuudessaan rajan sulkeutuminen tarkoitti radikaaleja muutoksia vähemmän kehittyneille alueille itäisessä ja kaakkoisessa Suomessa, kun kaupalliset yhteydet katkesivat etenkin Pietariin.¹⁵⁶ Tarton rauhansopimuksen jälkeen raja oli edelleen kiinni kuitenkin vain ”teoriassa”, sillä ihmiset pitivät epävirallisesti yhä yhteyksiä rajan molemmiin puolin, eikä rajavartiosto pystynyt pysäyttämään liikkumista kokonaan. ”Vanhoista totutuista tavoista oli vaikea luopua, eikä minkään uuden viranomaisen voitu antaa häiritä tavanomaista elämää.” Rajavartiosto joutui siis rajan ”sotilaallisen” valvonnan lisäksi käyttämään resurssejaan salakuljetuksen, rajanylityksen ja tiedustelun torjumiseen. *Kainuun rajavartio* -teoksessa puhutaan paikallisten rajanylityksistä harmittomina, sillä ne nähtiin osana heidän sosiaalista elämäänsä. Rajavartiomiehet olisivat siis laiminlyöneet vakavasti rajavartioston käskyä numero seitsemän. ” Kaikki Venäjän puolelle ja Venäjän puolelta tulevat henkilöt ovat pidätettävä ja niistä on heti ilmoitettava Rajavartioston esikuntaan Kajaanissa, josta annetaan tarkemmat määräykset.” Vaarallisina ja ehkäistävinä rajanylityksinä pidettiin etenkin entisten punaisten tekemiä, joiden tarkoituksen oli levittää vallankumouksellista aatetta Suomen puolella.¹⁵⁷

Suomen itsenäistymisen jälkeen laillinen tavaran vienti Venäjän puolelle pysähtyi lähes kokonaan, ja tilalle tuli salakuljetus, jonka mittasuhteet kasvoivat rajusti etenkin Kannaksen alueella. Engman tuo esille, että Kannaksen asukkaat ja kesäturistit eivät välittäneet ennen itsenäistymistään tullirajasta, ja alueella vallitsi ikään kuin ”vapaakauppavyöhyke”. Autonomian aikana Venäjältä salakuljetettiin muun muassa tupakkaa, sokeria ja paloviinaa. Ensimmäisen maailmansodan ja Suomen sisällissodan vaikeuttaessa elannon hankintaa, monet aloittivat sivuelinkeinona salakuljetuksen rajalla, ja valvonnan tiukentuessa kuvioon astui yhä enemmän ammattisalakuljettajia. Ensimmäinen maailmansota ja rajan sulkeutuminen muuttivat kysyntää siihen suuntaan, että nyt tavaraa vietiin paljon Suomen puolelta Neuvosto-Venäjälle. Rajan yli vietiin enimmäkseen elintarvikkeita, kuten jauhoja ja voita, hevosia sekä karjaa. Parhaimman tienestin sai kuitenkin ihmisten salakuljettamisesta, mutta se ei aiheuttanut yhtä suurta huolta pulatalouden aikana kuin elintarvikkeiden laiton

¹⁵⁶ Paasi 1996, 170.

¹⁵⁷ Juntunen 2006, 66.

kuljettaminen. Vaikka viranomaiset pyrkivät lopettamaan rajan yli käydyn salakuljetuksen, olivat raja-alueen asukkaat tehneet siitä vuosisatojen aikana tärkeän elinkeinon, josta ei haluttu luopua.¹⁵⁸

Suomalaisissa lehdissä kirjoitettiin syksyllä ja talvella 1918–1919 paljon salakuljetuksesta, jota ne kuvailivat runsaaksi ja kukoistavaksi. Lehdissä salakuljetuksen helppoudesta syytettiin paljon korruptoituneita rajavartijoita ja suojeluskunnan jäseniä. Kannaksen alueella oltiin erityisen huolissaan elintarvikkeiden salakuljetuksesta myös siksi, että se nosti alueen elintarvikkeiden hintoja tavarapulan takia.¹⁵⁹ Salakuljetuksen suuren määrän vuoksi tammikuussa 1919 rajakomendantti kielsi Kannaksen rajavyyhykkeellä liikkumisen muilla kuin yleisillä teillä ja kylien alueella. Hän myös määräsi saman vuoden marraskuussa suljettaviksi kaikki kahvilat ja kaupat, jotka sijaitsivat raja-alueella. Nämäkään toimet eivät lopettaneet salakuljetusta. Valtioneuvosto pyrkikin estämään salakuljetuksen ja bolsevismiaatteiden leviämisen Suomeen sulkemalla rajan kokonaan vuonna 1920. Lisäksi Kannaksen rajamaalle tehtiin 500 metrin vyöhyke, joka evakuoitiin. Vyöhykkeelle ei ollut asiaa ilman rajaviranomaisten lupaa, ja luvattomat kulkijat rajavartijat saivat ampua. Rajavyyhykkeen evakuointi tapahtui helmikuussa 1920, ja syksyllä asetettiin koko rajamaahan ulkonaliikkumiskielto yöaikaan.¹⁶⁰

Rajavyyhykkeen evakuointi osoittautui kuitenkin tehottomaksi, ja maaliskuussa 1920 säädettiinkin asetus, jonka mukaan sotatila-alueelle eli Kannaksen rajakuntiin matkustavilta vaadittiin Toisen Divisioonan Viipurissa myönnettävä matkustuslupa, jonka saamiseen täytyi muun muassa esittää tarkat tiedot siitä, kenen luokse henkilö on matkustamassa ja missä hän aikoo asua. Kannakselle tehtiin sisäisiä passirajoja, joidenka ylittämiseen täytyi olla erityinen henkilöllisyystodistus, jonka avulla he saivat liikkua kaikkialla lukuun ottamatta 500 metrin evakuoitua rajavyyhykettä. Salakuljetus ei loppunut yhteenkään sitä vastaan asetettuihin toimiin, sillä salakuljettajat muuttivat toimintatapojaan uusien vastustustoimenpiteiden mukaan. Kannaksen raja-alueen väestö ei tietenkään ollut tyytyväinen siihen, että heidän liikkumistaan ja elinkeinoaan rajoitettiin valtion toimesta näin rajusti, mutta alueen kuntien edustajat perustelivat asetusten tärkeyttä bolsevismiuhan olemassaololla. Edustajat vaativat kuitenkin, että rehellisille asukkaille säännöt eivät olisi niin ehdottomia.¹⁶¹

Rajan vartioimisen aloittamisen jälkeen Vienan ja Aunuksen asukkaat saivat ”melko vapaasti” liikkua rajan yli Suomen puolelle kaupankäynnin merkeissä. *Rajavartiosto 1919–1969* -teoksen mukaan

¹⁵⁸ Engman 2007, 190–191, 262.

¹⁵⁹ Engman 2007, 263–264.

¹⁶⁰ Engman 2007, 265, 267–268.

¹⁶¹ Engman 2007, 271–272, 275.

viranomaiset suhtautuivat ymmärtäväisesti ja jopa myötämielisesti rajanylityksiin, sillä kaupankäynti ja tuotteiden hankinta Suomesta nähtiin elintärkeäksi karjalaisille. Lisäksi Suomen hallitus antoi Karjalan väliaikaiselle toimikunnalle luvan toimittaa viljaa ruuanpuutteessa olevaan Itä-Karjalaan.¹⁶² Rajan ylityksiin ja kaupankäyntiin ei siis suhtauduttu kaikilla raja-alueilla samalla tavalla viranomaisten toimesta, ja erityisen tiukka suhtautuminen oli Kannaksen alueella, mikä johtui hyvin todennäköisesti Pietarin läheisyydestä. Kuhmoniemenkin rajan vartioinnin tiukkuudesta ja salakuljetukseen puuttumisesta esiintyy erilaisia näkemyksiä muisteluaineistossa. Otto Kyllönen muistelee rajan sulkeutumista seuraavalla tavalla.

O: Se ei ollu niin tiukka(.) Se oli löysempi se oli se kulkivat rajan puolen kulki tuo raja ne kulki nämä kun ne oli tuttavina toisilleen ne vaikka se oli kielletty ettei saa kulkea tuota rajan yli ni ne kulkivat toisissaan nämä naapuritalot ja tekivät semmosta salakauppaa jotta sieltä toivat elloa ja toiset vei täältä jottain muuta kaikenlaista(.) – Aina oli niitä pikkukommelluksia rajan ylitys paikkoja ja kävivät kylässä nämä varkkaat vaikka rajavartiomiehet oli(.) Ei ollu niin tiukka tuo raja(.)

Sitä myöten tiukkeni kun Venäjän puolelta kaikki ne entiset asukkaat siirrettiin sinne syrjää ja ummikot tuotiin tänne tilalle(.) Sillon tiukkeni vaa se kulki siinä soan jälestä enimmäkseen tiukemmalla(.)¹⁶³

Kyllösen mukaan rajaa ei vartioitu tiukasti Kuhmoniemellä, sillä sen pystyi ylittämään kaupankäynnin tai karjalaiskylissä vierailun merkeissä, vaikka rajavartiosto oli jo olemassa. Kyllönen ei kuitenkaan kerro syytä siihen, miksi raja oli suhteellisen helppo ylittää. Hän ei siis viittaa ainakaan suoraan siihen, että viranomaiset olisivat katsoneet sormien läpi rajan ylityksiä. Kuhmoniemen ensimmäisessä rajavartiostokomppaniassa työskennellyt Matti Männikkö ei haastattelunsa aikana ainakaan suoranaisesti myönnä, että rajavartiosto olisi tietoisesti antanut ihmisten liikkua elinkeinon perässä rajan yli, vaikka mainitseekin, että muutama laukkukauppias kulki vielä Vienan puolelta.

H: Eikö noita niin sanottuja laukkuryssiä(.) laukkukauppiaita eikä niitä sitten pyrkinyt kuitenkin

M: Kulki(.) Tosin sillon kun kun tota jo kun me menimme sinne rajalle ni ei sitä ollu juuri nimeksikkää oli vaa muutama harva laukkukauppias joka sitä sumpsaa kanteli(.) Kuhmolaisethan ne puhuvat yleensä kun ne puhu puhuvat siihen aikaan nii tuota että

¹⁶² Kirjavainen, Peltoniemi & Säteri 1969, 76.

¹⁶³ Haastatteluaineisto: Kyllönen Otto s.1907 Lentiirassa, Y/07230.

venäläisestä nii se miehuummin merkitsi niitä vienankarjalaisia tarkotti että yleisessä puheessa jotta karjalaisia venäläisiä tulee

H: No vaikuttiko siltä että ois salakuljetettu jotakin semmosia jotakin viina tai jotakin muuta

M: Ei ei ei semmosia tapauksia ollu(.) Että että että sitä(.) nehän ne oli tietenkin otettu heti paikalla tiukalle (nauraen) mutta ei jos minä nyt oikein muistan ni ei minun aikoinani ollut sillon ni yhtään tapausta(.)¹⁶⁴

Kainuun rajavartiosto -teoksessa tuodaan esille, ettei laillinen kaupankäynti rajan taakse loppunut kuitenkaan koko Kainuussa. Rajan ollessa auki ja rajakaupan kukoistaessa Kainuussa Suomussalmelta Raatteeseen valmistui maantie vuonna 1916, mikä helpotti tavarankuljetusta Vienan Karjalaan. Rajan sulkeuduttua kaupankäynti tietenkin tyrehtyi, mutta Kainuun Osuusliike sai tehtyä sopimuksen Neuvostoliiton kanssa, mikä mahdollisti Osuusliikkeen tuotteiden kuljettamisen Raatteen kautta Neuvostoliittoon vuosien 1922–1928 välillä. Kauppatavarana kulkivat muun muassa viljat, eläimet, rakennustarvikkeet ja kahvi. Kaupankäyntiä varten perustettiin Latvajärven tullin, jonka merkitys oli todella suuri Suomussalmen kunnalle. Kauppayhteyden merkityksestä kertoo paljon se, että vuonna 1926 Latvajärven tullin kautta vietiin Neuvostoliittoon 33,9 tonnia tavaraa, ja samaan aikaan koko Suomen idänvienti oli 54,5 tonnia. Kainuussa käytiin siis reilusti yli puolet tuon ajan Suomen ja Neuvostoliiton välisestä kaupasta.¹⁶⁵ Latvajärven kautta käydystä Neuvostoliiton kaupasta ei ole löytynyt tietoa muusta tutkimuskirjallisuudesta eikä haastatteluissa myöskään mainita Suomussalmen erityistä asemaa. Kuhmoniemen osuutta kyseisestä kaupankäynnistä on siis vaikea tietää, mutta olisi hyvin outoa, jos Kuhmoniemi ei olisi hyötynyt millään tavalla Kainuun Osuusliikkeen kaupankäynnistä itään

Itsenäistymisen jälkeen kuhmoniemeläiset halusivat parantaa taloudellisia olojaan, ja ottivat taas rautatiehankkeen keskustelun alle, sillä vuonna 1918 tuli tietoon, että aiemmin rakennettua Nurmeksien rataa jatkettaisiin Valtimon ja Sotkamon halki Kontiomäkeen asti.¹⁶⁶ Kuhmoniemi oli jälleen jäämässä ulkopuolelle ratahankkeesta, ja toukokuussa 1919 kunnan valtuustokokouksessa päätettiin seuraavanlaisesti: ”Päätettiin perustaa kuntaan rautatietoimikunta, valasemaan yleistä mielipidettä meidän rautatie tarpeestamme, sekä edustamaan kuntaa jokaisessa mahdollisessa tilaisuudessa tänne rautatien saamiseksi ja sitoutuu kunta laskujen mukaan korvaamaan näistä asioista

¹⁶⁴ Haastatteluaineisto: Männikkö Matti s.1898 Tampereella, AK 3669.

¹⁶⁵ Juntunen 2006, 72–73.

¹⁶⁶ Wilmi 2003, 404.

syntyneet menot ja vaivat – ”¹⁶⁷ Rautatietoimikunta yrittikin sotkamolaisen kansanedustajan avulla vuonna 1924 saada eduskunnan hyväksymään rautatielinjaa Vuokatista Kuhmoniemielle, mutta ratahanke ei saanut isompaa kannatusta.¹⁶⁸ Rautatieyhteys olisi voinut auttaa kuntaa saamaan korvattua Itä-Karjalan kaupankäynnin, joka loppui rajan sulkeuduttua, sekä nostamaan kunnan taloutta mahdollistamalla paremman osallistumisen 1920-luvulla alkaneeseen metsätalouden ”kukoistuskauteen”.

Kuhmoniemi jäi siis jälleen taloudelliseen periferiaan, kun vertaa muuhun Kainuuseen ja esimerkiksi Laatokan Karjalaan, jonne rakennettiin Suojärven rata vuosien 1918–1923 välillä. Rata ylettyi Laatokan Karjalan isojen kaupunkien kautta Neuvostoliiton rajan läheisyyteen Suojärvelle. Rautatieyhteysien rakentaminen Suojärvelle nähtiin tarpeellisena 1920-luvulla kehittyneen metsätalouden takia, mikä herätti Suomessa ”taloudellisen karelianismin”, ja teollisuuspaikkoja syntyikin paljon Suomen Karjalaan. Suojärvi hyötyi ratayhteydestä niin paljon, että vuoteen 1930 mennessä alueen luterilaisten määrä oli yli 50-kertainen verrattuna vuoteen 1920.¹⁶⁹ Keskuksesta tehdyillä päätöksillä on siis iso vaikutus alueiden taloudelliseen kehitykseen etenkin maantieteellisesti periferiassa sijaitsevien paikkakuntien.

5.4 Pakolaisten merkitys talouteen

Neuvosto-Venäjältä ja myöhemmin Neuvostoliitosta lähti liikkeelle eri naapurimaihin yhteensä noin kolme miljoonaa pakolaista bolsevikkien tultua valtaan. Pakolaisten liikehdintä voidaan jakaa kolmeen aaltoon, joista ensimmäinen lähti liikkeelle jo 1917 loppuvuodesta bolsevismin aiheuttaman pelon takia. Toinen aalto oli vuonna 1922, milloin maasta paettiin annettujen karkotusmääräysten takia, ja kolmannen aallon laitto liikkeelle vuosien 1929–31 Stalinin kollektivisointisuunnitelmat. Suomea ja sen rajaseutuja koskivat eniten vuosien 1918–22 välinen pakolaisliikehdintä.¹⁷⁰ Vuoden 1922 aikana Suomeen saapui noin 35 000 pakolaista, joista itäkarjalaisia oli yli 11 000. Neuvosto-Venäjän puolelta tulleet pakolaiset lähtivät yleensä aseellisia konflikteja ja neuvosto-oloja pakoon.¹⁷¹ Vuoden 1922 jälkeen monet heistä palasivat kuitenkin kotipaikkakunnilleen rajan toiselle puolelle, mutta vielä vuonna 1925 Suomessa oli edelleen noin 21 500 pakolaista.¹⁷²

¹⁶⁷ Kuhmoniemen kunnan Valtuustokokouksen pöytäkirja 22.5.1919, Kuhmo, Khall, kansio 2, Kannanvaltuuston pöytäkirja 1915–1920.

¹⁶⁸ Wilmi 2003, 404.

¹⁶⁹ Hämynen 1989, 19.

¹⁷⁰ Lähteenmäki 2009, 206.

¹⁷¹ Wilmi 2003, 314.

¹⁷² Heikkinen 1997, 136–137.

Monet pakolaiset pyrkivät Neuvosto-Venäjältä pois nimenomaan Suomen kautta, sillä Suomen vastainen raja vaikutti monesta parhaalta vaihtoehdolta verrattuna taistelujen alla olevaan Baltiaan. Karjalankannas näyttelikin vuosien 1918–1920 välillä suurta osaa Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisessä ihmisliikenteessä, sillä Pietarin suuri pakolaispaine purkautuikin paljolti Kannaksen rajan kautta. Kannaksen rajaliikenne kulki jaksoittain, kun sen kautta kulkivat Suomesta karkotetut venäläiset, Neuvosto-Venäjältä paenneet venäläiset ja ulkomaalaiset sekä suomalaiset evakot. Näiden lisäksi Kannaksen rajan kautta kulkivat ensimmäisen maailmansodan rintamilta kotiin palanneet venäläiset.¹⁷³

Kuhmoniemen alueelle ensimmäiset pakolaiset tulivat jo tammikuussa 1920, kun Suomesta oli lähtenyt aseellinen joukko Vienen vapauttamiseen. Vuoden loppuun mennessä oli saapunut noin kolmesataa pakolaista Vienen Karjalasta. Pakolaismäärä kasvoi seuraavina vuosina, ja vuoteen 1922 loppuun mennessä Kuhmoniemelle pakeni karjoineen ja hevosineen noin 1300–1500 itäkarjalaista nälän, sotimisen ja neuvostohallinnon pelon ajamina. Moni karjalainen suuntasi juurikin Kuhmoniemelle paikkakunnan tuttuuden ja läheisyyden vuoksi. Kuhmoniemelle saapuneiden pakolaisten määrän suhteellisesta suuruudesta kertoo se, että alueen väkimäärä oli 1920-luvulla noin 9000 ja että kuntaan perustettiin pakolaislasten koulu, johon osallistui 76 oppilasta eli yli neljäsosa koko Kainuun pakolaiskoulujen 270 oppilaasta.¹⁷⁴ Kaarlo Pääkkösen muistelusta käy hyvin ilmi, kuinka suurelta määrältä pakolaisten joukko näytti kuhmoniemeläisten silmissä. Pääkkönen muistelee seuraavassa haastattelun osassa vuotta 1922.

K: Minun sisko oli tuolla Kuhmoniemellä sillankorvassa oli emäntänä ja minä(,) muutaman kerran se tuli käymään täällä kylässä ja minä vein sinne ni siinä oli(,) kuinkahan monta kymmentä siinä ku oikein iso pirtti oli ni se oli se pirtti niien asuttavana ni se oli ihan täynnä (korostaen) että kuinkahan monta kymmentä lie ollunna sillo tota ne oli justiin tulleet siihen ja siihen majottunneet sitten(,) Ja siitä ne sitten(,) Tietysti virkakunnan hommasta tuota hajoteltiin niitä sinne sun tänne(,) niitä on vielä täällä Lammasperän puolelle niitä asukkaita ni monessa talossa(,)

H: Ketä esimerkiksi(?)

K: No Homasia on sitten mitähän niitä on Arhippa on ja sitten niitä Riipposet on ja Jestolat(,) Jestola oli kansa ja(,) En muista kyllä(,)

¹⁷³ Engman 2007, 36.

¹⁷⁴ Wilmi 2003, 307, 313–315.

H: No minkäslaisissa kantimissa ne tulivat(?) oliko niillä omaisuutta mukana(?)

*K: No jonkun verran(.) Ne(.) kun oli siihen aikaa hevosia oli paljon nii niillä hevosilla tulivat jotta se tärkein omaisuus mikä heillä oli siellä ni se oli matkassa(.)*¹⁷⁵

Pääkkönen puhuu hyvin neutraaliin sävyyn Karjalan pakolaisista, eikä hänen muistelustaan tule ilmi minkäänlaista taloudellista katkeruutta pakolaisia kohtaan, vaikka hän mainitseekin, että pakolaisten joukossa oli enimmäkseen kauppiaita ja työmiehiä. Pääkkönen ei myöskään korosta, että pakolaiset olisivat olleet rikkaita verrattuna kuhmoniemiäisiin, toisin kuin Martti Pulkkinen omassa haastattelussaan. Pulkkinen muistelee, että vuosien 1919 ja 1920 aikoihin heille tuli kotiin viisitoista hevoskuntaa, jossa oli mukana paljon varakkaita kauppiaita Rukajärveltä. Pulkkinen mukaan karjalaisemännillä oli paljon enemmän vaatteita kuin paikallisilla, ”silkkiä ja kaikkea”. Vaikka hän jopa hieman korostaakin pakolaisten varallisuutta, ei Pulkkinen myöskään ajattele negatiivisesti pakolaisista eikä haastattelusta tule ilmi, että hän olisi nähnyt heitä taloudellisesti uhkana.¹⁷⁶

Vaikka Kuhmoniemiellä pakolaisten ei ajateltu olevan suuri uhka taloudelle, oli muualla Suomessa eri näkemys asiasta. Pakolaiskeskustelua käytiin kiivaasti eduskunnassa vuoden 1918 lopulla, ja esimerkiksi Maalaisliitto kritisoi ja vastusti pakolaisuutta alusta alkaen. Pakolaisten valtava määrä nähtiin uhkana puolueessa, ja Suomen elintarviketilanteen takia ei maahan voitu sen mukaan ottaa lisää pakolaisia. Viipurin läänin edustajat väittivät taas, että pakolaisten takia elintarvikkeiden hinnat nousivat ja salakuljetus lisääntyi. He pitivät vääryytenä myös sitä, että venäläiset täyttivät kaikki matkustajakodit ja hotellit Viipurissa sekä veivät junissa kaikki paikat. Heidän näkemyksen mukaan tilanne oli palannut sisällissotaa edeltävään aikaan, ja jälleen venäjänkielisiä kohdeltiin paremmin kuin suomalaisia.¹⁷⁷ Maalaisliiton kansanedustajan Santeri Alkion näkemys venäläisistä kertoo hyvin, kuinka mustavalkoisesti ja vihamielisesti politiikassa voitiin venäläisistä puhua: ”Ja se on tässä, jossa kaikkien venäläisten tarkoitusperät yhtyvät. Mitä suurempia määriä heitä saa siirtyä ja sijoittua Suomeen, sitä vaaranalaisemmaksi käy oma vapautemme. Venäläinen mies Suomessa on nykyään Suomen vapauden pelottava vihollinen, oli hän porvari tai bolshevikki.”¹⁷⁸

Viipurin läänin pakolaismäärä oli kyllä suuri, mutta niin oli myös Kuhmoniemen alueella suhteessa asukaslukuun ja kunnan taloudelliseen tilanteeseen, eikä silti pakolaisten tuomat kustannukset nostaneet samanlaista negatiivista keskustelua kuin Viipurin läänin kansanedustajien taholta. Syynä tähän saattoi olla myös se, että Kuhmoniemielle pakolaisena saapui vain Venäjän karjalaisia, joita ei

¹⁷⁵ Haastatteluaineisto: Kaarlo Pääkkönen s.1907 Ylivieksi, Y/07138.

¹⁷⁶ Haastatteluaineisto: Martti Pulkkinen s. 1900 Kuhmoniemiellä, Y/07198.

¹⁷⁷ Engman 2007, 115–118, 123–124.

¹⁷⁸ Laina Engman 2007, 117 mukaan.

nähty ”puhtaina” venäläisinä eikä siksi suhtautuminen ollut yhtä negatiivista. Pakolaisvastaisuuden puuttumisesta huolimatta suuret pakolaismäärät vaativat myös Kuhmoniemellä kunnan, yritysten ja avustusjärjestöjen toimimista nopeasti, jotta pakolaiset saatiin jollain tavalla elätettyä. Paikkakunnalle asumaan jääneet karjalaismiehet saivat aluksi elantonsa puutavarayhtiöiden tarjoamilta savotoilta, ja naisille tarjottiin taloista palvelijan työtehtäviä ruokapalkalla.¹⁷⁹ Myös Antti Malisen muistelun mukaan karjalaispakolaiset sijoittuivat Kuhmoniemellä metsätöihin, kauppiaksi ja pientilallisiksi, ja osa jäikin näissä ammateissa pysyvästi asumaan kuntaan.¹⁸⁰ Elsa Haverinenkin muistelee haastattelussaan pakolaisten tuloa Kuhmoniemelle ja heidän elinkeinojaan. Hän kertoo, että pakolaisten tulon jälkeen jotkut karjalaiskauppiaat, esimerkiksi Jestolan perhe, alkoivat kulkea kaupanteossa hevosilla.¹⁸¹ Vuodesta 1927 alkaen karjalaiskauppiaat saivat viranomaisten myöntämiä kauppalupia, joita myönnettiin talvisotaan saakka.¹⁸² Haverisen ja muidenkin haastattelujen mukaan pakolaiset eivät eläneet pelkillä avustuksilla vaan tekivät itse töitä elantonsa eteen. Toki moni pakolainen joutui paikallisten elätettäväksi tilapäisesti, kun he tulivat rajan yli ja asettuivat lepäämään vastaan tullessiin taloihin.

Kuten Haverisenkin, monista haastatteluista käy ilmi, että kuhmoniemeläiset pyrkivät vieraanvaraisuudessaan ja myötätunnostaan tarjoamaan syötävää kaikille pakolaisille niin hyvin, kuin talossa oli ruokaa, josta antaa.

E: Se oli ihan hirvittävää niie tulo sieltä ku ne tulivat jalakapatikassa talvella ja tuota niitä oli iha meillähi aina ku aamusellahi moneen kerran nousta nukkumasta nii on täynnä pirtti ruvennu nukkumaan niitä ku yöllä tullunna että ei ei tuota minikkään näköstä jalanlommoo ou siinä(.) Nii oli täysi pirtti ku oli tullu niitä(.) Siellä tuli papit ja lukkarit ja kaikki sillo samassa matkassa(.) Ja niille mejän mummu reistasi jotaki antaa mitä se niille keitti suurella kopalla perunoita ja kaikkea ja jotta ne jotaki ruokaa saivat suuhunsa ja niiden piti lähteä sitte elleen matkoommaa vain(.)¹⁸³

Wilmin mukaan tutkimuksien perusteella voidaan todeta, että karjalaisten saamat työpaikat eivät vähentäneet kuhmoniemeläisten työllisyysnäkyviä, vaikka jotkut saattoivatkin pelätä, että pakolaiset veisivät työt heiltä.¹⁸⁴ Pakolaisten negatiivinen vaikutus kuntalaisten työllisyyteen ja elannonhankkimiseen ei tule myöskään haastatteluaineistossa esille, joten onkin hyvin todennäköistä,

¹⁷⁹ Wilmi 2003, 315.

¹⁸⁰ Haastatteluaineisto: Malinen Antti Eemeli, 16.10.1904 Kuhmossa Niemiskylä, työmies Y/7092.

¹⁸¹ Haastatteluaineisto: Elsa Haverinen s.1907 Vartiuksessa, Y/07147.

¹⁸² Wilmi 2003, 368.

¹⁸³ Haastatteluaineisto: Elsa Haverinen s.1907 Vartiuksessa, Y/07147.

¹⁸⁴ Wilmi 2003, 316.

että Wilmi on oikeassa. Tutkimusaineistoni perusteella pakolaisten tulo Kuhmoniemielle vaikutti paikallisten talouteen suoraan vain silloin, kun he ruokkivat taloonsa tulleita pakolaisia.

Monet pakolaiset palasivat takaisin itärajan taakse tilanteiden rauhoituttua, ja Kuhmoniemielle jäikin vuoden 1922 jälkeen noin 200–300 pakolaista. Yhdysvaltain Punaisella Ristillä oli iso merkitys myös Kuhmoniemielle saapuneen pakolaisaallon hoitamisen avustamisessa. Kun järjestö lopetti Suomessa toimintansa toukokuussa 1921, asettui tilalle avustustoimintaan Kuhmoniemiellä Vienan Karjalan pakolaisavustuskeskus, joka kuului Valtion pakolaiskeskuksen alaisuuteen. Pakolaisia avustettiin pääasiassa kotiaavustuksin, jota annettiin elintarvikkeiden muodossa 1930-luvulle asti. Pakolaislapset otettiin huomioon pakolaiskoulujen ja -lastenkotien perustamisilla, kunnes karjalaislapset ajan kuluessa integroituivat paikalliseen väestöön. Myös pakolaisten uskonnolliset tarpeet huomioitiin, vaikka he olivat pääasiassa ortodokseja. Itä- ja Pohjois-Suomen ortodoksipakolaiset jaettiin neljään sielunhoitopiiriin vuonna 1922, ja kaksi vuotta myöhemmin kiimasjärveläinen kirkkoherra Mihail Isajeff sai vastuulleen lähes koko Kainuun ortodoksit.¹⁸⁵

5.5 Raja-alueiden taloudellinen kehitysohjelma

Bolsevismin päästyä valtaan itänaapurissa, Suomen päättäjät kiinnittivät erityistä huomiota maansa kaikkiin rajaseutuihin. Oli uudelleen mietittävä näiden alueiden sekä niiden asukkaiden asemaa, joka oli muuttunut rajan sulkeuduttua, ja eduskunta ottikin työn alle vuonna 1922 rajaseutujen yhtenäistämisen.¹⁸⁶ Ensimmäisenä rajaseutukysymyksen nosti julkisuudessa esille silloinen maataloushallituksen ylijohtaja Uuno Brander, ja hän perusteli kysymyksen vakavuutta seuraavalla tavalla.

*Koska rajaseudut olosuhteiden pakosta ovat jääneet niin paljon jälkeen joka suhteessa muusta Suomesta, etteivät ne yksin ja omin voimin kykene nousemaan, vaan niitä on valtiovallan taholta tuettava aivan erikoisin ja ylimääräisin toimenpitein... Heikko rajaseutu merkitsee koko valtakunnan heikkoutta. Se, että väestö täällä elää köyhyyydessä ja henkisesti kehittymättömänä, merkitsee vaaraa nuorelle, äsken saavutetulle itsenäisyydelle. Rajaseutulaisten elinehtoja parantamalla on heidät saatava lujin sitein kiinnitetyksi isänmaahan...*¹⁸⁷

¹⁸⁵ Wilmi 2003, 315–316.

¹⁸⁶ Lähtenmäki 2009, 16.

¹⁸⁷ Linaus Kasvinen 1978, 2 mukaan.

Näillä perusteluilla Brander ehdotti kiireellistä ja järjestelmällistä rajaseututyön aloittamista. Rajaseututyön aloittamisen tärkeyttä Brander perusteli myös sillä, että rajaseudun väestö ei tiedä selvästi, mitä isänmaallisuus tarkoittaa, eivätkä he myöskään ymmärrä, että valtion rajaa ei saa ylittää enää entiseen tapaan.¹⁸⁸ Rajaseutujen asemasta tulikin niin kriittinen kysymys, että Suomen ensimmäiset valtakuntaa koskevat aluepoliittiset asetukset tehtiin nimenomaan koskemaan rajaseutuja. Eduskunta määritteli rajaseutualueen vuosina 1922–24 käyttäen perusteluissa aluepoliittisia argumentteja. Eduskunnan tarkoitus oli kehittää näiden alueiden taloutta ja sivistystoimia, jotta ne yltäisivät muun maan tasolle.¹⁸⁹ Vuonna 1925 valtiopäivillä hyväksytyssä rajaseutuohjelmassa määriteltiin rajaseutualue, johon kuului koko Suomen itärajalla olevat kunnat, sekä niiden välittömässä läheisyydessä olevat naapurikunnat, jotka ovat olosuhteiltaan ja kehitystasoltaan samanlaisia tai verrattavia itärajalla oleviin. Rajaseutualueeseen kuului myös kokonaisuudessaan Lapin läänin maaseutu. Kainuusta rajaseutualueeseen laskettiin kuuluvan Kuhmoniemi, Hyrynsalmi sekä Suomussalmi.¹⁹⁰ Yhteensä Suomen rajaseutuun sisällytettiin 45 kuntaa. Rajaseudut nähtiin alueina, jotka tarvitsivat ”erikoista huoltoa valtiovallan puolelta”, mutta alueet olivat kuitenkin keskenään hyvin erilaisia. Yhdistävänä tekijää toimi kuitenkin taloudellinen epävarmuus, poliittinen epäluotettavuus sekä asukkaiden ”heimohengen” kehittymättömyys.¹⁹¹ Vuoden 1924 alussa hallituksella oli valmiina esitys rajaseutujen sivistyksellisestä sekä taloudellisesta kehittämisohjelmasta. Siihen kuului muun muassa rajaseutualueen tarkka määrittely, kehitystoimet maatalouteen, metsätalouteen, maanomistukseen, terveydenhoitoon, liikenneyhteyksiin sekä kalastukseen.¹⁹²

Raja-alueiden maatalouden kehittämistä varten eduskunta kehotti hallitusta varaamaan riittävästi rahaa maataloudellista rajaseututoimintaa varten. Maatalousväestöön haluttiin panostaa taloudellisesti, sillä ajateltiin, että maatalouden edistäminen parantaisi myös rajaseutuväestön taloudellista tilannetta kokonaisuudessaan. Vuosien 1918–1919 välillä koettu nälänhätä haluttiin välttää tulevaisuudessa, ja pyrittiinkin lisäämään maatalouksien omavaraisuutta. Yksi keino tähän oli aloittaa uudisraivauspalkkioiden maksaminen vuodesta 1919 alkaen vuoteen 1922 saakka, jotta maan peltoala kasvaisi nopeasti. Rajaseudulla peltoala määrä lisääntyikin suhteellisesti enemmän kuin muualla maassa, mikä saattoi johtua osittain siitä, että Itä- ja Pohjois-Suomeen maksettiin 10–30%

¹⁸⁸ Kasvinen 1978, 2–3.

¹⁸⁹ Lähteenmäki 2009, 16.

¹⁹⁰ Kasvinen 1978, 28.

¹⁹¹ Lähteenmäki 2009, 16.

¹⁹² Kasvinen 1978, 4.

korkeampaa palkkiota peltoalan lisäämisestä. Myös muutkin palkkiot ja avustukset maksettiin rajaseudulle korotettuna muuhun maahan verrattuna.

Pelkkä palkkioiden maksaminen ei nähty riittävänä toimenä rajaseutujen maatalouden kehittämisessä, sillä alueiden asukkaiden ammattitaito ja kiinnostus maatalouteen ajateltiin olevan heikkoa. Vuodesta 1923 lähtien asetettiin määräraha maataloudellista rajaseututoimintaa varten. Etenkin maatalous- ja kotitalousneuvontaan haluttiin panostaa, ja neuvonnalle nähtiin olevan suurta merkitystä alueilla, joissa maatalous elinkeinona jäi usein sivuelinkeinojen varjoon kuten Kuhmoniemiellä. Toimintaa oli eduskunnan mukaan jatkettava niin pitkään, kunnes rajaseudun taloudellinen tilanne vastaisi muuta Suomea. Erilaisista maataloudenkehittämistoimista huolimatta peltoalueiden ja omavaraistalouksien määrä ei saavuttanut haluttua lukemaa, ja monella rajaseudulla peltoalat jäivät liian pieniksi ja sivuelinkeino oli edelleen merkittävässä asemassa.¹⁹³

Rajaseutujen yhdeksi pahimmaksi puutteeksi nähtiin teiden ja kulkuneuvojen vähyys, ja erityisesti nämä puutteet näkyivät Kainuussa sekä Pohjois- ja Koillis-Suomessa. Karjalankannaksella oli muuhun rajaseutuun nähden poikkeuksellisen hyvät tieyhteydet, ja sinne oli jo ennen itsenäistymistä rakennettu rautatie sekä suhteellisen tiheä tieverkosto. Heikkojen kulkuyhteyksien nähtiin hidastavan alueiden taloudellista kehitystä, ja esimerkiksi alueiden rikasta metsää ei voitu hyödyntää tehokkaasti ilman riittäviä tie- ja kulkuyhteyksiä. Esimerkiksi Kainuussa ja Lapissa luonnolliset uittovedet laskivat rajan toiselle puolelle, joten niistäkään ei ollut apua metsätalouden kasvattamisessa. Taloudellisen kehityksen jarruttamisen lisäksi huonojen kulkuyhteyksien nähtiin vaikuttavan negatiivisesti myös alueiden sosiaalisiin kanssakäymisiin ja henkisen elämän kehitykseen laajemminkin mielessä. Monilta rajaseuduilta olikin paremmat yhteyden itärajan taakse, joten tieverkoston ja muiden kulkuyhteyksien kehittäminen nähtiin näissä tapauksissa erittäin merkittävinä.¹⁹⁴ Wilmi tuo kuitenkin esille, että vaikka jo vuonna 1921 oli astunut voimaan laki, jossa määrättiin pääteiden isännäksi valtio, piti kuhmoniemiäisten usein muistuttaa 1920-luvun aikana valtiota tehtävästään, jotta kunnan päätiet saatiin korjatuksi. Vaikka rajaseututyön tavoitteet tieyhteyksien parantamiseksi olivat korkealla, ei tulos näkynyt ainakaan Kuhmoniemen alueella nopeasti, sillä kunnan tieverkosto tiheni hitaasti ennen talvisotaa.¹⁹⁵

Rautatieyhteyksien rakentaminen rajaseuduille nähtiin hyvin tärkeänä, jotta alueiden talous pääsisi kehittymään paremmin. Taloudellisia syitä ja mahdollisia seurauksia korostettiin, kun päätettiin, minne radat rakennettaisiin, sillä niistä ei haluttu tehdä ”hyväntekeväisyysratoja”, vaan alueella piti

¹⁹³ Kasvinen 1978, 7, 50–51, 64–65, 101.

¹⁹⁴ Kasvinen 1978, 33–34.

¹⁹⁵ Wilmi 2003, 398–399.

olla taloudellista potentiaalia valmiiksi. Raja-alueiden metsätalouden nähtiinkin hyötyvän rautatieyhteyksistä, joten taloudellisia perusteluja investoinneille oli. Rautatien nähtiin tuovan alueille myös maanpuolustuksellista merkitystä sekä vaikuttavan alueiden sivistyselämään. Puolustuksellisesta näkökulmasta rautatieyhteyksillä pyrittiin liittämään Länsi- ja Itä-Suomi vahvempaan yhteyteen, ja näin estämään maan jakautuminen kahtia sotatilan sattuessa. Oulu-Nurmes radan rakentaminen perusteltiin kyseisellä maan itä- ja länsiosien yhteen liittämällä, ja toisen maailmansodan aikana sillä olikin iso rooli materiaalin ja sotilaiden kuljetuksessa. Rataosuuden taloudellinen merkitys jäi kuitenkin vähäisemmäksi. Rajaseuduille rakennetut rautatieyhteydet paransivat alueiden väestön aineellista ja henkistä elämää tuodessaan rajaseudut parempaan yhteyteen muuhun Suomeen.¹⁹⁶ Kuten aiemmin toin esille, Kuhmoniemi jäi jälleen kerran ratayhteyksien ulkopuolelle, eikä näin päässyt hyödyntämään yhtä tehokkaasti metsätalouden nopeata kasvua. Taloudellisen ja maanpuolustuksellisen hyödyn määrää ei todennäköisesti nähty riittävän merkittävänä, jotta Kuhmoniemielle asti olisi rakennettu ratayhteys.

Jotta rajaseutujen terveydenhoitotilannetta saataisiin paremmaksi, eduskunta näki uusien aluelääkärien virkojen perustamisen tarpeellisena sekä määrärahojen asettamista siihen. Uusia virkoja haluttiin etenkin Kuhmoniemielle, Suomussalmelle, Kolariin, Savukoskelle sekä Pelkosenniemielle.¹⁹⁷ Kuhmoniemen kannalta oli hyvä, että kunta nostettiin esille eduskunnassa ja että alueen terveydenhoitotilannetta haluttiin kehittää lähemmäksi Suomen muuta tasoa. Valtio oli jo vuonna 1921 myöntänyt viideksi vuodeksi avustuksen kunnanlääkäriin palkkaamiseen¹⁹⁸, mutta rajaseutujen kehittämisohjelman näkökulmasta avustus ei ollut vielä tarpeeksi riittävä, jotta kunnan terveydenhoitotilanne olisi tarpeeksi hyvä.

Rajaseututyötä tehtiin, koska haluttiin luoda turvavyöhyke ulkopuoliselle uhalle. Rajaseutujen kehittäminen oli siis yksi osa Suomen ulkopoliittikkaa. Päämääränä oli etenkin alueiden väestön liittäminen yhä tiukemmin suomalaisuuteen.¹⁹⁹ Maailmansotien välisenä aikana myös Suomalaisuuden liitto sekä Suomen Rajaseutuyhdistys ottivat osaa Suomen (Neuvostoliiton vastaisten) rajaseutujen kysymykseen. Rajaseututyöhön osallistuneita olivat myös Itsenäisyyden liitto ja Suomen Matkailijayhdistys. Lisäksi yksittäisiä kansalaisjärjestöjä oli toiminnassa mukana kuten Akateeminen Karjala-Seura.²⁰⁰

¹⁹⁶ Kasvinen 1978, 6, 35–36.

¹⁹⁷ Kasvinen 1978, 7.

¹⁹⁸ Wilmi 2003, 423.

¹⁹⁹ Lähtenmäki 2009, 18.

²⁰⁰ Lähtenmäki 2009, 15–16.

Lähteenmäki tuo esille, että ” Kannaksen alueen erityistarpeiksi luettiin muun muassa suomalaisen asutustoiminnan lisääminen, muukalaisen maanomistuksen lopettaminen, kalastajaväestön aseman turvaaminen, liikenneolojen kehittäminen sekä yleisen sivistyksellisen ja taloudellisen tason kohottaminen.”²⁰¹ Kannaksen rajaseudulla, etenkin Terijoella, oli korkea työttömyys ja työpaikkoja oli saatavilla niukasti rajan sulkeutumisen muuttaessa elinkeinon hankintaa. Tämän vuoksi hallitus halusikin parantaa ja kiinnittää huomiota Kannaksen erityistarpeisiin. Kannaksen rajaseudun turvallisuuden parantamiseksi pyrittiin myös kehittämään maataloutta, jotta paikalliset eivät hyödyntäisi enää rajaseudun tarjoamaa ”helppoa” elinkeinoa eli venäläistä kesäturismia. Venäläisten maanomistus alueella haluttiin myös poistaa, ja lokakuussa 1918 astuikin voimaan asetus, jonka mukaan venäläisillä ei ole oikeutta maakiinteistöjen omistukseen Suomessa ilman erityislupaa. Jo sisällissodan aikana Vaasan senaatti oli ottanut tutkimuksen alle Karjalankannaksen maanomistustilanteen.²⁰² Maatalouden kehittämistyö tuotti tulosta koko Karjalan rajaseudulla, ja alueiden maataloustuotanto ja työllisyysaste nousi paljon.²⁰³

6. Rajan sulkeutuminen ja Suomen politiikka vaikuttavat raja-alueiden asukkaiden sosiaaliseen ja kulttuurilliseen elämään

Viimeisessä käsittelyluvussa käsittelem rajan sulkeutumisen ja Suomen politiikan tuomia muutoksia raja-alueilla etenkin Kuhmoniemiellä asuvien ihmisten elämään sosiaalisesta ja kulttuurisesta näkökulmasta. Aluksi tuon esille, millaista kuvaa venäläisistä rakennettiin julkisessa keskustelussa ja sitä, näkyikö se rajan lähellä asuvien mielipiteissä. Lisäksi käsittelem myös venäläisten uutta asemaa Suomessa ja valtion pakolaispolitiikkaa, sillä ne kertovat myös uudesta suhtautumistavasta. Tässä kappaleessa kerron myös, miten raja-alueen asukkaisiin suhtauduttiin uudessa poliittisessa tilanteessa, ja vaikuttiko se heidän sosiaaliseen elämään. Rajan sulkeutuminen vaikutti raja-alueen asukkaiden sosiaaliseen ja kulttuuriseen elämään myös yhteydenpidon näkökulmasta, mitä käsittelem tässä kappaleessa. Lopuksi pohdin vielä, miten pakolaiset vaikuttivat raja-alueiden ihmisten sosiaaliseen ja kulttuuriseen elämään.

²⁰¹ Lähteenmäki 2009, 15.

²⁰² Lähteenmäki 2009, 225–226, 290.

²⁰³ Lähteenmäki 2009, 228–229.

6.1 Suhtautuminen venäläisiin muuttuu Suomessa

Suuriruhtinaskunnan aikaan suomalaisten kuva venäläisistä oli yleisesti ottaen myönteinen. Kuten aikaisemmin toin ilmi, Kari Immosen mielestä on mahdollista havaita erilaisia tulkintoja eri ajanjaksoilla, mutta venäjävihaa ei ollut Suomessa ennen maan itsenäistymistä. Radikaali muutos tapahtui Suomen itsenäistyttyä perustuen pitkäikäiseen eurooppalaiseen venäjäpelkoon ja osittain myös ruotsalais-saksalaisiin vaikutteisiin, joissa venäjäpelko oli vahvaa. Varhainen sosiaalinen yhdentyminen itsenäistyneessä Suomessa perustui paljolti yhteiseen viholliskuvaan. Suomen ja Neuvosto-Venäjän suhdetta kuvasi paljon hyvin minimaalinen poliittinen, taloudellinen ja kulttuurinen kanssakäyminen ennen toista maailmansotaa. 1920-luvulla nousutta vihaa synnytettiin enimmäkseen systemaattisilla toimilla, joita organisoivat Akateeminen Karjala Seura, ja sen salainen seura ”Vihan veljet”. Klingen mukaan kaikista tärkein kiihoke vihalle oli fakta, että Suomesta oli tullut itsenäinen, ja nyt oli raja kahden valtion välillä jotakin, jota ei yksinkertaisesti ollut olemassa vielä 1800-luvulla: ”Suomella ei ollut rajoja niin kuin nyt. Ihmiset eivät ajatelleet punaista viivaa, joka halkaisisi Ladoga järven ja jatkuisi koilliseen.”²⁰⁴

Venäläisvihaa rakensi myös kansainvälinen tilanne, lehdistö ja muut julkisen mielipiteiden rakentajat, jotka tekivät vastakkainasetteluja hyvän ja pahan välillä. Neuvosto-Venäjä näyttäytyi Suomelle uhkana ja sama oli myös toisinpäin. Onkin hyvin kuvailevaa, että Neuvosto-Venäjän suurlähettiläs väitti, että suomalainen lehdistö oli maailman vihamielisin Neuvosto-Venäjää kohtaan.²⁰⁵ Sisällissodan aikana oikeistolaisessa julkisuudessa syntynyttä ja synnitettyä kuvaa venäläisistä ja bolsevismista pidettiin yllä esimerkiksi sanomalehdissä ja kaunokirjallisuudessa. Tarkoitus oli saada suomalaiset yleisesti vastustamaan bolsevismia.²⁰⁶

Suomen hallitus näkikin Neuvosto-Venäjän ja bolsevismin uhkana Suomen yhteiskuntajärjestykselle ja koko kulttuurimaailmalle. Se ei uskonut vielä vuonna 1919 neuvostovallan säilymiseen, ja Suomen päättäjien suhtautumista kuvaa hyvin Engmanin käyttämä nimitys ”rosvokopla”, jona hallitus itänaapurinsa näki. Engmanin mukaan Suomi ajatteli olevansa tärkeässä asemassa ”pohjoisena Lännen etuvartiona Idän vanhaa barbaariaan vastaan”, ja tämä barbaarisuuden uhka oli vain noussut bolsevismin myötä.²⁰⁷ ”Etuvaratioaseman” takia olikin tärkeää lietsoa kansalaisten keskuudessa vihamielisyyttä Neuvosto-Venäjää ja sen kansalaisia kohtaan.

²⁰⁴ Paasi 1996, 159.

²⁰⁵ Paasi 1996, 160.

²⁰⁶ Immonen 1987, 24.

²⁰⁷ Engman 2007, 33.

Lähteenmäen mukaan kansallista turvallisuuden tunnetta voi myös heikentää uhkapuhe, joka on usein valjastettu poliittisilla tarkoituksilla. Suomessa poliittisen tarkoituksen omaava uhkapuhe ja russofobia keskittyikin 1910–1930-luvuilla etenkin rajaseuduille. Venäjänvastaiset mielikuvat poliittisessa keskustelukulttuurissa olivat suomalaisen ulkopolitiikan ydin etenkin itsenäistymisen jälkeen. Poliittisten tekojen perustelut lähtivät yleensä liikkeelle rajanaapurin tuomasta uhasta niin poliittisesta, taloudellisesta, uskonnollisesta, aatteellisesta tai kulttuurillisesta. Lähteenmäki arveleekin, että ”näyttää siltä, että näkemys Venäjän uhasta on syövytetty kollektiiviseen kansalliseen muistiimme lähtemättömästi, se seuraa suomalaisia kuin varjo.” Suomalaiset ovat tunteneet uhkana myös Venäjän ja Suomen välille tehdyn rajan, joka ei ole luonnollinen. Raja onkin erämaametsien läpi hakattu linja, joka ei suurimmaksi osaksi myötäile luonnollisia rajaelementtejä.²⁰⁸ Kuhmoniemen kohdalla Tarton rauhassa sovittu valtioiden välinen raja pysyi ennallaan, joten siinä mielessä raja saattoi hyvinkin olla kuhmoniemeläisille luonnollinen, sillä he olivat tottuneet sen sijaintiin.

Vaikka Suomen keskuksessa ja hallintoelimissä Neuvosto-Venäjä, bolsevismi ja venäläiset nähtiin suurena uhkana, ei kuhmoniemeläisten haastatteluista käy ilmi muuttuneita mielipiteitä. Kuhmoniemeläinen Arvid Ohtonen muistelee haastattelunsa aikana Venäjän vallankumousta, joka tapahtui Ohtosen ollessa savotassa Venäjän puolella. Hänen mukaan veljeys ei työntekijöiden välillä muuttunut mitenkään, vaikka savotassa oli venäläisiä, karjalaisia ja suomalaisia. Ohtonen kertoo myös, että Kuhmoniemen kylissä olevien venäläisten kanssa ei ollut myöskään ongelmia, sillä he olivat tuttuja laukkukauppiaita.²⁰⁹ Useissa kuhmoniemeläisten haastatteluissa puhutaan ”rajan kiroista”, jotka rajan sulkeutuminen toi mukanaan. He tarkoittavat tällä kuitenkin muutoksia elinkeinoelämässä ja sosiaalisissa yhteyksissä. Pelko- tai uhkakuvia ei kukaan haastateltavista mainitse, kun puhutaan rajasta. Rajan läheisyyden tuomaa pelkoa on haastatteluaineiston perusteella tuonut vain talvisota ja sen jälkeinen aika.

Suomessa asuvien venäläisten asemakin muuttui radikaalisti maan itsenäistyttyä, sillä heistä tuli suojaa vailla olevia ulkomaalaisia. Suomen ollessa suuriruhtinaskunta, Venäjän alamaiset ortodoksit nauttivat kenraalikuvernöörin suojelua, mutta itsenäistymisen jälkeen heistä tuli periaatteessa vihollismaan kansalaisia. Jo syksyllä 1917 Suomen hallitus vaati venäläisten poistumista maasta elintarvikepulaan viitaten. Saksa puuttui omalta osaltaan Suomessa asuvien venäläisten kohtaloon, sillä se piti tärkeänä katkaista Suomen ja Venäjän yhteydet toisiinsa. Saksan ”painostuksella” Suomen

²⁰⁸ Lähteenmäki 2009, 11.

²⁰⁹ Haastatteluaineisto: Arvid Ohtonen s. 1888 Saunajärvellä, AK 3639.

Senaatti tekikin päätöksen huhtikuussa 1918 karkottaa kaikki venäläiset ja Itämeren maakuntien asukkaat Suomen alueelta. Karkotuspäätös ei kuitenkaan koskenut ukrainalaisia ja puolalaisia.

Evakuoinnin oli määrä tapahtua nopeasti, sillä Helsingissä olleille venäläisille annettiin viisi päivää aikaa poistua ja muille kymmenen. Karkotusprosessia hidasti kuitenkin se, että Venäjä oli sulkenut rajan toukokuun alusta lähtien, sekä liikkuminen tuohon aikaan oli hidasta, ja liikenneyhteydet huonoja. Ongelmana oli myös se, että osa venäläisistä oli esimerkiksi syntyperältään viipurilaisia tai he olivat pakolaisia Suomessa.²¹⁰ Suomen alueelle saivat jäädä ne, jotka olivat saaneet siihen viranomaiselta oikeuden, ja monet tuhannet yrittivätkin saada itsellensä tätä lupaa. Jo toukokuun puoliväliin tultaessa 2 406 Venäjän alamaiseksi luokitellulle oli myönnetty oleskelulupa, ja heihin kuului muun muassa suomalaisia naisia, venäläisten leskiä sekä valkoisten puolella olleita upseereita.²¹¹

Venäläisten karkotuspäätöksen jälkeen Viipurin maaherra toi esille, että Viipurin läänin tilanne eroaa muusta Suomesta laajan venäläisasutuksen takia, ja hänen mielestään kaikkien venäläisten karkottaminen alueelta johtaisi taloudellisiin vaikeuksiin. Perusteluina hän esitti alueen venäläisten kaupan ja teollisuuden harjoittamisen taloudelliset merkitykset. Maaherran näkemyksen mukaan kaikki ne, jotka suhtautuivat Suomeen myönteisesti ja olivat ennen vuotta 1912 merkitty kirkonkirjoihin tai ennen vuotta 1910 hankkineet kiinteistön tai yrityksen välttäisivät karkotuksen. Myös ne, jotka ovat kyseisissä yrityksissä töissä säästyisivät karkotukselta.²¹² Viipurin läänin siviilitoimikunta halusikin, että venäläiskarkotuksia käsitellessä pitäisi tehdä ero rajaseudun ja muun läänin välillä. ” Se ehdotti, että ulkomaalaisten karkottamista ja oleskelulupia raja-alueilla hoitaisi laajoin valtuuksin varustettu rajakomendantti ja muualla läänissä maaherran puheenjohtolla toimiva evakuoimiskomitea.” Komitean mielestä karkotukset olivat tarpeellisia, sillä ”valtakunnan tärkeimmällä rajalla” ei voi olla niin suurta muukalaismäärää ja venäläisten vaikutusvaltaa, mikä siellä oli ollut.²¹³

Poliittinen uhkakuva vasta itsenäistyneessä maassa nähtiin siis tärkeämpänä asiana, kuin alueiden taloudellinen tilanne. Kuhmoniemiellä venäläisten vaikutusvalta ja määrä oli niin pientä verrattuna Karjalankannakseen, ettei karkotuspäätöksiä, ja niiden mahdollisia seurauksia jouduttu pohtimaan. Kuhmoniemi ei mitä luultavammin myöskään näyttäytynyt päättäjien silmissä valtakunnan tärkeimpänä rajana, joten äkillisiin toimiin ei ollut tarvetta siitäkään näkökulmasta. Tilanne oli hyvin

²¹⁰ Engman 2007, 61, 64, 68.

²¹¹ Engman 2007, 71.

²¹² Engman 2007, 86.

²¹³ Engman 2007, 56–57.

toisenlainen Karjalankannaksella, sillä vuonna 1918 tehdyn Karjalankannaksen rajakomendantin Terijoen kuvailun mukaan venäläisen kulttuurin vaikutus paikkakunnalla oli merkittävää. Ihmiset puhuivat alueella paljon venäjää, arkkitehtuuri oli venäläistä, katukyltit olivat myös venäjäksi sekä rajakomendantin mukaan myös esineet olivat Venäjältä peräisin. Pietarin vaikutusvalta näkyi myös venäläisen armeijan ennen sisällissotaa rakentamien linnoitusten kautta sekä rautateiden rakentamisena.²¹⁴ Kuhmoniemellä venäläisyys näkyi lähinnä muutamien kauppiaiden nimissä, kuten Ivan Ipatoffin, Feodor Maurojeffin sekä Pavel Korniloffin, jonka tiedetään kadonneen ensimmäisen maailmansodan aikana. Maurojeff oli siirtynyt kauppiaksi Lieksaan vuonna 1916, ja Ipatoff lopetti toimintansa vuonna 1920, ja kummankaan toiminnan loppuminen Kuhmoniemellä todennäköisesti ei johtunut venäläisperäisten aseman muutoksesta Suomessa.²¹⁵

Suomen päättäjien suhtautuminen venäläisiin koki muutoksen syksyllä 1918, kun Neuvosto-Venäjällä punainen terrori laajeni ja sitä seurannut pakolaistulva liikkui kohti Suomen rajaa. Enää ei voitu suhtautua torjuvasti tulijoihin, sillä heidän tiedettiin kuolevan poiskäännyttämisen jälkeen. Inhimillisuus ja muuttunut poliittinen tilanne vaikuttivat suhtautumisen muuttumiseen. Länsivallat näkivät Neuvosto-Venäjän tilanteen huolestuttavana, sillä he olivat valkoisen Venäjän liittolaisia bolsevismia vastaan. Ajateltiin, että bolsevismin maailmanlaajuisen uhan torjuminen oli kaikkien sivistyneiden maiden asia, jota Suomikaan ei voinut jättää huomioimatta. Pakolaisten auttaminen nähtiin Suomessa siis myös poliittisesti järkevänä tekona maan luodessa suhteita länsivaltioihin.²¹⁶

Pakolaiskysymystä ja ulkomaalaisten liikkumista Suomen alueella varten viranomaiset tekivät vuonna 1918 erottelun Skandinaviasta ja Länsi-Euroopasta sekä Venäjältä tulevien ihmisten välillä. Seuraavana vuonna haluttiin tehdä ero myös venäläisten sisällä, joka mahdollisti sen, että maassa pitkään ennen vuotta 1914 alkaen olleet venäläiset saivat parempaa kohtelua kuin myöhemmin tulleet. Venäläisten valvontaa kiristettiin ajan kuluessa, sillä 1919 syksyllä viranomaisten laatiman suunnitelman mukaan venäläisiä ei saisi päästää maahan, jos heillä ei ole voimassaolevaa lupaa päästä takaisin siihen maahan, mistä he ovat lähteneet. Luvattomien matkustajien takia passintarkastuksia alettiin tehdä jopa Helsingin paikallisjunissa. Vuoteen 1920 mennessä pakolaistilanne oli saatu rajaviranomaisten toimesta hallintaan, sillä monella ei ollut mahdollisuutta hakea etukäteen ulkoministeriön lupaa päästä maahan, mikä oli elinehto rajan ylittämiseksi.²¹⁷

²¹⁴ Engman 2007, 183–184.

²¹⁵ Wilmi 2003, 235.

²¹⁶ Engman 2007, 107.

²¹⁷ Engman 2007, 138.

Venäläisten asema Suomessa itsenäistymisen jälkeen oli lopulta kuulua hankalassa asemassa olevaan vähemmistöön Tarton rauhaan asti, minkä jälkeen heidät nostettiin samaan asemaan muiden ulkomaalaisten kanssa. Suomessa vallitsi silti rauhankin jälkeen pelko raja-alueiden venäläisten suurta määrää kohtaan. Viipurin läänin maaherran Lauri Relander oli huolissaan Viipurin läänin raja-alueen venäläisten keskuudessa olevasta taantumuksellisesta aineksesta, joka oli yhteistyössä bolsevikkien kanssa. Hän vaatikin vuonna 1920, että alue täytyy saada mahdollisimman kotimaiseksi rajoittamalla uusia venäläisten oleskelulupia sekä hylkäämällä epäilyttävien henkilöiden oleskelulupien jatkamiset. Suomessa asuneet venäläiset eivät pystyneet kritisoimaan tai vastustamaan Suomen viranomaisilta saamaansa kohtelua, ja puolustautuminen tapahtuikin ulkomailta käsin. Suomen viranomaiset ja suomalaiset saivat kritiikkiä 1920 pariisilaislehdissä, jotka ottivat kantaa venäläispakolaisten huonoon asemaan Suomessa.²¹⁸

6.2 Suhtautuminen raja-alueen asukkaisiin

Bolsevismin pelko ja uhkakuvat vaikuttivat myös mielikuviin raja-alueen väestöstä. Immonen tuo esille, että Suomen sisällissodan jälkeen ”oikeaan” suomalaisuuteen kuului kaiken bolsevismin ja venäläisyyden hylkääminen. Punaisten joukossa taistelleet liitettiin automaattisesti osaksi bolsevismia, ja heitä pidettiin isänmaanpettureina, vaikka kaikki punaisten joukoissa taistelleet eivät pitäneet venäläisiä ”veljinään”. Venäläisiin liittämistä vahvisti myös monien punaisten pakeneminen Venäjän puolelle.²¹⁹ Kaikki sisällissodan aikana rajan ylittäneet eivät kuitenkaan nähneet itseään punakaartilaisina, ja Kuhmoniemieltäkin lähti miehiä Venäjän puolelle, jotta he pysyisivät puolueettomina, tai he tunsivat olonsa uhatuksi. Sisällissodan rauhoituttua kuhmoniemieläisiä palasi takaisin kotipaikkakunnalleen, ja osa heistä kävi itse ilmoittautumassa virkavallalle paluustaan. Vaikka pakenemisen syynä monilla olikin puolueettomuuteen pyrkiminen, nähtiin heidät valtion silmissä uhkana, ja osa joutuikin Tammisaaren vankileirille palattuaan takaisin Suomen puolelle.²²⁰

Konsta Heikkisen muistelusta käy hyvin ilmi valtion ja virkavallan muuttunut suhtautuminen rajan läheisyydessä asuneisiin kuhmoniemieläisiin. Heikkinen kertoo, ettei hänen tietojensa mukaan kaikki Kuhmoniemieltä sisällissodan aikana lähteneet koskaan palanneet takaisin Suomeen, eikä heistä ole tarkempaa tietoa lähtönsä jälkeen. Voi olla mahdollista, etteivät kaikki uskaltaneet palata takaisin kotimaahansa, kun saivat tietoonsa, mitä palanneille käy ja millaiset ovat Suomen vankileirien olot. On toki myös todennäköistä, että paenneet kuhmoniemieläiset aloittivat uuden elämän rajan toisella

²¹⁸ Engman 2007, 150–152.

²¹⁹ Immonen 1987, 101.

²²⁰ Haastatteluaineisto: Esim. ilmoittautumisista Eino Pulkkinen s. 1911 Saunajärvellä, Y/07108.

puolella ja hävisivät myöhemmin Neuvosto-Venäjän sisäpoliittisten toimien seurauksina. Heikkinen tuo myös ilmi, ettei raja-alueen asukkaisiin kohdistunut epäily loppunut Tarton rauhan jälkeen, sillä esimerkiksi hänen setänsä pakeni rajan taakse vielä vuonna 1925. Heikkinen kertoo setänsä paenneen epäluotettavuuden leimaa, jonka hän oli saanut pitäessään yhteyttä rajantakaisiin ihmisiin. Valitettavasti lähtönsä jälkeen ei Heikkisen sedästä kuulunut enää mitään.

K: Niitä mäni sillo kapina-aikana meni täältä meni venäjän puolelle silloin 18 keväänä ja sitten jäi asummaan tänne itä-karjallaan jotku(.) Niillä on ollu taloja täällä Uhtualla ollu ja semmosilla mutta nämä näistä on tos tästä väestöstä on hävinnä tuntemattomiin ja kuollu ja sen verran tietoja saatuna että niitä on joihenka tämänhetkinen tilanne tiettoon mukkaan niistä oo muuta ku niitä jälkeläisiä elossa(.) Jotta ne on ne varsinaiset sen aikuset ne on kuollu ja sitten tämä jatkosodan ajan ajan tuota niillä kun on ollu tuolla Uhtualla ollu semmonen kookas talo jossa on ollut nii ne on sieltä sieltä ne on ehkä epäily(.) naapuri jotta ne ei oo oikee mieluissia ne on vaa vienny ja ne ei oo sen jäläkkeen saanu tavata näitä ollenkaa eikä ne oo hävinnä kokonaan pois näyttämöltä(.) Ne vanhat mitkä on sillo 18 täältä menneet Venäjälle ni ne ne on siihe loppuna niiden laulu ne ei oo tuota sen sen enämpi olleet(.) eikä niistä tieta sitte sen jäläkkeen iha mittää(.)

Tästähi talosta on yksi minun isän veli on mennynnä se on(.) se kun oli siihe aikaan ne oli ne tuota aikalailla epäluotettavaa luotettuja ehkä pitivät Venäjälle päin yhteyttä niihi niihi naapurii mitkä olivat siällä nii(.) sehi on menny tästä 1925 menny Venäjälle eikä siitä oo tieta sitä mutta se on oletamus että se on kyllä kuollu siellä(.) siellä, se oisi nii vanha se on syntynnä 1895 nii vanha ihminen jotta se on tuota ilmeisesti kuollu jotta se ei näyttele enää ossoonsa siinä(.) Että se on sille reissulleen hävinny(.)²²¹

Raja-alueen asukkaiden lisäksi myös siviiliviranomaisia pidettiin epäilyttävinä ja liian myönteiselisinä punaisia kohtaan, ja jopa eduskunnassa puhuttiin siitä, että rehellisinkin sotilas rajavartiolaittehtävissä sortuu ottamaan lahjuksia niin bolsevikeilta että salakuljettajilta. Lehdissä kirjoitettiin myös rajavartiosotilaiden ottamista lahjuksista sekä pakolaisten ryöstämisestä, ja vuonna 1920 Punainen Risti vaatikin selvityksen rajalla tapahtuneista vääryyksistä. Engmanin mukaan ”Rajavartiointi- ja salakuljetusongelmia vaikeutti viranomaisten ja paikallisen väestön tai sen enemmistön välillä vallitseva kaikesta päätellen perustavanlaatuinen ja syvälekäypä epäluulo.” Engman tuo myös esille, että Kannaksen suojeluskuntiin oli vaikea saada luotettavia ihmisiä, ja

²²¹ Haastatteluaineisto Konsta Heikkinen s. 1913 Lentualla, Y/07188.

luottoa viranomaisiin vähensi myös alueen punaisten kokemat vääryydet sisällissodan loppupuolella ja sen jälkeen. Rajavartiostolla oli jatkuvasti ongelmia Suomalaisen kommunistisen puoleen (SKP) etappireittien kanssa, ja paikalliset punaiset avustivat kommunisteja Suomen puolella. Viranomaisten epäluulo taas paikallisiin näkyi siinä, että kenttävartioita perustettiin paikallisten asukkaiden valvontaa varten.²²²

SKP:n etappireittejä Suomen ja Neuvosto-Venäjän välillä kulki paljon myös Kainuussa, ja Kuhmoniemi toimi yhtenä välietappina. Kajaanista reitti kulki Sotkamon kautta Kuhmoniemen kirkonkylän osuuskauppaan, josta matka jatkui Teeriniemen, Paloniemen ja Alanteen kautta rajan taakse Miinoaan. Matkanteossa auttoivat kylien paikalliset asukkaat, ja rajan taakse vei usein henkilö, jolle karjalaiskylät olivat ennestään tuttuja. Etsivä Keskuspoliisi käretytti reitin kuitenkin jo syksyllä 1920. Lackmanin mukaan etappiliikenne oli vilkasta Kainuussa, ja viranomaiset eivät varmastikaan pystyneet paljastamaan kaikkia reittejä Kuhmoniemenkään alueella.²²³ Raja-alueen asukkaisiin ei siis turhaan suhtauduttu epäluuloisesti, mutta muutamien laitton toiminta vaikutti valitettavasti myös niihin, jotka pyrkivät pysymään poissa kyseisestä toiminnasta. Monet varmasti joutuivat varomaan sosiaalista kanssakäymistä etappitoimintaan liittyvien ja kylissä liikkuvien tuntemattomien henkilöiden kanssa, jotta eivät tulisi leimatuksi viranomaisten silmissä. Lammasperällä asunut Juho Pulkkinen tuo haastattelunsa aikana esille etappitoimintaan liittyvän tapauksen, jossa hänen kotiinsa tuli tuntematon henkilö kyselemään rajan ylityksestä ja rajan vartioinnista.

J: Niitähä kuluki niitä akettia tuota nehä Venäjän puolelle(.) meillää kävi muuan tuota muuan nii no se oli tarkastaja nämä se heittäyty tuota sinne Venäjälle niiku hän mänössä oisi ollut(.) (– –)²²⁴ Vesisäe päevä oli ja tulloo mies talloo tuota(.) no päevvää se sano ja heittää paikallaa takkinsa(– –) tulloo ihan niiku tuttu mies oisi heittäisi(.) Sitte se alako siinä kysellä sitte näitä Venäjän asioita ja sitten näitä rajaseutuasioita että minkälaista se tuota mitenkä siellä on rajavartiostot likellä ja onko sinne kulukijoita mittää millä keinon ne männöö sinne(.) Se heittäyty jotta hää on tuota sinne mänössä en minä tienny sitä sillo ni sitte(.) se ei tuota heittäny sitä kyselynsä ni minulla loppu sitte vähä kävi kylläksi siinä(.) tuota kun minä olin kenkkiä ompelemassa ni minä sitten sille sanoin jotta tuota jos sinulla niin kerran haluttaa sinne mennä nii mäe tuonne rajavartiostoon tuota ja kysele sieltä jotta mistä sinä pääset tuota(.) minä jotta sieltä sinä saat varmaa tievot(.) tuota kun se minusta kyseli minkälaiset

²²² Engman 2007, 220–221.

²²³ Lackman 1986, 304–305.

²²⁴ Haastattelusta on lyhennetty tutkielmalle epäolennaisia kohtia kyseisillä välimerkeillä (– –).

rajavartiostot on ni minä sanoin jotta mäe kahtelee(.) Lopullaha minä sitte sille sanoin tuota että nyt on asia semmonen tuota että näytä passisi kenenkä passilla sinä kuleksit täällä(.) Se kätensä (kertoo hieman nauraen) pisti taskuunsa tuonne se tottahan se rupesi että hän säikyttellee minnuu tuota(.) siinä jotta hän pistoolin ottaa(.) Minä kengän ompeluksen käsistäni nakkasin(—)seiväs siinä oli siinä oli se ompeluteline(.) otin sen kätteen näin minä olin jotta nyt jos et vaa tahdo hävitä tästä tuota ja passisi jotta mikä matkalaenen sinä oot jotta tuota(.) Ni sittehä se sano tuota että että mikä matkalainen (nauraa) on. Se vielä ensin sano että sinulla ei oo kiinniotto-oikeuksia(.) minä sanoin että minulla sinä justii tartut kiinni ku vaa minä tahon. Meitä oli monta miestä siinä kotona veljeksiä ni eihä se hän yksinnää oisi saanu(—) Se nii lujille otti minun tuota jotta se ku ehtivät niitä etsivät tuota ehtivät niitä teitä(.) Niitä ku kuluki tätä tietä myöte ni se etappitie Venäjän puolelle ja tuolta Saunajärvestä toinen nii ne eppäilivät sitä jotta jos meiltä annettaisi(.) oisiko joku tuota kertonu jotta siellä on tuota sieltä annetaan tietoja(.)²²⁵

Pulkkisen muistelusta tulee ilmi, että paikalliset hyvin mahdollisesti tiesivät, jos etappireitti kulki heidän kylänsä kautta, kuten Pulkkisen asuinpaikkakunnan Lammasperän kautta. Kyläläisten tietoisuus toiminnasta lisäsi varmasti myös viranomaisten kiinnostusta alueella liikkuneita tuntemattomia kulkijoita kohtaan, ja Pulkkisen puheesta tuleekin mielikuva, että tuntemattomista kyselijöistä haluttiin päästä mahdollisimman nopeasti eroon, jottei itse joutuisi epäilyksen alaiseksi. Pulkkinen toimi myös rohkeasti häätäessään kyselijän pois kotoaan ja kysyessään passia, kun ottaa huomioon, että kyselijällä olisi voinut olla pistooli takkinsa alla. Luultavasti Pulkkinen näki kyselijän auttamisen tuomat seuraukset virkavallan edessä pahemmilta kuin sen hetkisen tilanteen uhkaavuuden. On myös mielenkiintoista, miksi kyselijä tuli Pulkkisen taloon varmistamatta muistelun mukaan millään lailla, että Pulkkinen olisi mukana etappitoiminnassa. Luottivatko etappireittejä käyttävät niin vahvasti saamiinsa tietoihin siitä, missä mahdollisesti asuivat toiminnassa mukana olevat, vai ajateltiinko kaikkien raja-alueen asukkaiden auttavan rajan ylittämisessä, vaikka he eivät virallisesti kuuluneetkaan SKP:n toimintaan. Valitettavasti tähän ei vastausta löydy tutkimusaineistosta tai -kirjallisuudesta.

Raja-alueen ihmisten haluttiin pysyvän erossa etappitoiminnasta ja muustakin yhteydestä rajan takaisin ihmisiin, ja ”ryssävihaa” alettiin tietoisesti ja järjestelmällisesti levittää myös raja-alueiden suojeluskuntapiireissä muun Suomen ohella. Suojeluskunnan johto oli päätynyt siihen, että oli

²²⁵ Haastatteluaineisto: Juho Pulkkinen s. 1894 Lammasperällä, Y/07214.

elintärkeää vahvistaa suomalaisten venäläisvihaa koko kansan keskuudessa. He näkivät kommunismin uhan vielä niin vahvana, että vihan nostattaminen oli Suomen turvallisuuden kannalta tärkeää. ”Ryssävihaa” alettiinkin vuodesta 1920 eteenpäin järjestelmällisesti nostattamaan kansan keskuudessa siihen pestattujen asiamiehien toimesta. Jokaiselle paikkakunnalle tuli järjestää ”luotettavia, toimintakykyisiä ja vaikutusvaltaisia henkilöitä, jotka toimivat ryssänvihan levittämiseksi”. Tähän työhön haluttiin etenkin suojeluskunnan paikallispäälliköitä ja kansakoulun opettajia.²²⁶

Rajakuntiin järjestettiin myös kiertäviä sotilasvalistajia, joiden tehtävänä oli saada paikallisten asenteet vartiomiehiä ja Suomen esivaltaa kohtaan myönteisiksi ja varmistaa, ettei vihollisasenteet leviäisi rajan yli asukkaiden keskuuteen. Kuhmoniemiellä Kalliojoella käyneet sotilasvalistajat muistelevat paikallisten asenteita vuonna 1927 näin: ”... kylän asukasten enemmistö on ennen ollut valtiollisesti mitä epäilyttävintä ainesta. Useasta talosta on nuoria miehiä karkureina Venäjällä ja kylän väestö näihin asti siinä määrin vihamielestä lailliselle yhteiskuntajärjestykselle, että ovat sotilaitakin kohdelleet ynseästi, eikä esitelmiin ole tullut kuulijoita. Mutta nyt on ilmeisesti muutos tapahtunut ja tapahtumassa...”²²⁷ Järjestetty valistustoiminta rajaseudulle osoittaa sen, että paikallisiin ei luotettu ja heidät nähtiin jopa uhkana Suomen turvallisuudelle. Maan päättävässä olevien epäilevä asenne rajaseudun asukkaita kohtaan näkyi jopa rajavartiomiesten ja paikallisten naisten välisissä suhteissa.

Rajavartiosto vaikutti omalta osaltaan myös Kuhmoniemiellä kylien sosiaalisiin suhteisiin, sillä luonnollisesti rajamiehien ja paikallisten naisten välille syntyi seurustelusuhteita. Avioliiton solmiminen oli taas erittäin hankalaa rajavartiossa työskenteleville ennen toista maailmansotaa, sillä avioliittoon ei riittänyt yleisen käytännön mukaan vain tyttären isän suostumus, vaan rajavartioston komentajan täytyi se myös hyväksyä. Lupaa avioliitolle haettiin anomuksella, jossa piti selvittää komentajalle morsiamen poliittinen luotettavuus ja siveellisyys sekä tarkat suku- ja henkilötiedot. Morsiamen tiedoilla Etsivä keskuspoliisi teki lausunnon ”poliittisesta luotettavuudesta ja kansalaiskunnosta”. Jos etsinnöistä löytyi vähänkään mitään negatiivista, ei komentaja hyväksynyt avioliittoa. Myönteisenä seikkana saatettiin nähdä se, että morsian ilmoitti jäävänsä vanhempiensa luokse asumaan, eikä näin päätyisi ”tarkastelemaan”, mitä vartioasemilla tehtiin. Jotkut tosissaan avioliittoon haluavat rajamiehet ilmoittivat pakkoavioliitosta, sen varjolla, että morsian oli jo raskaana. Tälläkään ei komentajan lupaa useimmiten saanut vaan seuraukseksi tuli erota

²²⁶ Immonen 1987, 108–109.

²²⁷ Laina Juntunen 2006, 23 mukaan.

palveluksesta.²²⁸ Morsiamien poliittisen luotettavuuden ja kansalaiskuntoisuuden tarkastaminen on hyvä esimerkki siitä, kuinka elinkeinon lisäksi keskuksista tehdyt päätökset vaikuttivat myös periferia-alueiden ihmisten sosiaaliseen elämään.

6.3 Yhteydenpito rajan toiselle puolelle

Ennen rajan sulkeutumista kuhmoniemeläisten sosiaaliseen ja kulttuuriseen elämään kuului vahvasti vierailut ja muu yhteydenpito rajan takana asuviin Vienen karjalaisiin. Itsenäisen Suomen tiukan rajapolitiikan tullessa käyttöön yhteydenpito rajan toiselle puolelle loppui virallisesti, mikä oli iso muutos raja-alueen ihmisten elämään niin elinkeinon kuin sosiaalisen ja kulttuurisen elämän näkökulmasta. Todellisuudessa kuhmoniemeläiset pystyivät pitämään jonkinlaisia yhteyksiä rajan taakse, mikä käy ilmi rajavartiossa työskennelleen Matti Männikön haastattelusta.

H: No oliko se rajan yli kävikö suomalaiset siellä karjalaiskylissä(.) Oliko siellä liikettä vielä siihen aikaan(?)

M: No sehän sehän se raja se rauhahan se virallinen rauha tehtiin vasta vuonna 20(.) Tarton rauha(.) Ja sillohan se loppu kertakaikkiaan nii että ei minkäänlaista ylitystä eikä sillon kun mekin sinne menimme niin määräys oli että kaikki sieltä tulevat pitää pidättää ja ja rajan yli täältä pyrkivät samaten että minkäänlaista yhteyttä ei saanu pitää mutta (hiljenee)

H: Kyllä kai ne sukulaiset vähä piti vissii yhteyttä(?)

M: Se nyt oli nii vähäsen vaikeeta juttua kun rajan kahta puolta oli sukulaisuussuhteissa ja iankaiken käyneet kasakkana taikka siis semmosena apumiehenä niin heinätoissä ja elonleikkuussa vastavuorosesti nii siinähan oli vähän vaikeuksia mutta toisaalta puolelta ei siinä ollut ollut tuota (tauko) missään mielessä semmosta varsinaista sanan täydessä merkityksessä varsinaista rajan loukkaamisesta kysymys(.) Ja sitäkin kanssakäymistäkin oli nii vähän(.) Ei sitä ollu juuri nimeksikkään(.)²²⁹

Männikkö painottaa haastattelussaan ensin, kuinka Tarton rauhan jälkeen rajan ylittävät sosiaaliset yhteydet loppuivat täysin, mutta myöntää kuitenkin haastattelijan johdattelun jälkeen, että yhteyksiä pystyttiin edelleen ylläpitämään. Haastattelijan esiin nostama kysymys sukulaisten yhteydenpidosta

²²⁸ Juntunen 2006, 241–242.

²²⁹ Haastatteluaineisto: Matti Männikkö s. 1898 Tampereella, AK/3369.

on Männikölle selkeästi vaikea aihe, ja hän vielä korostaakin lopussa, että varsinaisesta rajan loukkaamisesta ei ollut kysymys. Saattaakin olla, että Kuhmoniemen rajavartiomiehet katsoivat rajan välistä yhteydenpitoa välillä läpi sormien, eivätkä nähneet sitä suurena uhkana maan turvallisuudelle. Rajavartiomiehet olisivat siinä tapauksessa toimineet tietenkin lainvastaisesti, minkä takia Männikkö ei edelleen vuonna 1975 tehdyn haastattelun aikana halua puhua asiasta enempää. Kuhmoniemeläisen Launi Polvisen muistelusta voi myös päätellä, että yhteyttä rajan taakse pidettiin rajan sulkeutumisen jälkeenkin. Hän kertoo haastattelunsa aikana, että ihmiset pyrkivät yhä rajasulun jälkeenkin pitämään yhteyttä rajan yli, sillä heillä meni aikaa oppia, ettei rajaa saanut enää ylittää.²³⁰

Kainuun rajavartiosto -teoksessa tuodaan esille, kuinka rajavartioyksiköt pystyivät toimimaan hyvinkin itsenäisesti ja samalla vastoin yleisiä toimintaperiaatteita, sillä yksiköiden valvonta oli heikkoa. Kiinnijäämisuhan ollessa pieni saattoi vartioyksikkö hyvinkin sallia epävirallisesti yhteydenpitoa rajan yli. Teoksessa tuodaan myös esille, että jokaisen vartion päälliköt olivat omia persooniaan, ja huonojen viestiyhteyksien takia syrjäseutujen vartioston päälliköt saattoivat toimia paljon omien mieltymyksiensä mukaan. Tiedetään myös, etteivät Kainuun rajavartioston partioreissut aina edes kulkeneet rajalle asti määräysten mukaan, vaan vartiomiehet vierailivat talosta taloon ja kirjoittivat vartioraporttinsa kuulumisten perusteella.²³¹ Näiden tietojen valossa pidänkin todennäköisenä sitä, ettei kuhmoniemeläisten yhteydenpito loppunut kokonaan rajan yli Tarton rauhankaan jälkeen.

Lähteenmäenkin teoksessa *Maailmojen rajalla* vahvistetaan näkemystä, että rajavartiolaitos mahdollisti omilla toimillaan tai toimimattomuudellaan rajan ylittämisen, vaikka se oli kiellettyä. Lähteenmäki tuo esille, että Kannaksen alueen rajavartiomiehiä ei pidetty luotettavana, ja monet heistä ummistivat silmänsä rajan ylittämiseltä lahjuksien jälkeen. Etsivä keskuspoliisikin mainitsee yhdessä matkakertomuksessaan rajavartiomiesten ”tietysti” nukkuneen vartiopaikalla, kun etsivät kulkivat siitä ohi. Terijoen rajavartiomiesten tilanne oli heikko, sillä heidän tiedettiin juopotelleen ja hoitaneen vartioston hevosia ja aseita huonosti. Vartio koostui suurimmaksi osaksi poliittisesti epäluotettavista henkilöistä, jotka suuntautuivat vahvasti vasemmalle päin politiikassa, ja heidän työmotivaationsa oli heikkoa. Tilanne muuttui parempaan päin vuoden 1920 alussa, kun Kannaksen rajavartiostoa uudistettiin, mutta alkoholin käytön suhteen asiat pysyivät samankaltaisina.²³²

²³⁰ Haastatteluaineisto: Launi Polvinen os. Heikkinen s. 1908 Kalliojoella, Y/07102.

²³¹ Juntunen 2006, 35, 70.

²³² Lähteenmäki 2009, 179, 182, 198.

6.4 Pakolaisten tuomat muutokset

Venäjältä saapuneet pakolaiset vaikuttivat Suomessa oleskelualueidensa kulttuuriin ja sosiaaliseen elämään muun muassa uskontonsa ja kielensä kautta. Vaikutusten näkyvyys vaihteli Suomen kuntien välillä, ja suurin vaikutus näkyi maan pääkaupungissa, mikä huomattiin myös median keskuudessa. Marraskuussa 1918 ulkoasiainministeriön mukaan Suomessa oli 15 000 venäläistä, joista pakolaisia ainakin 5000 henkeä. Huvudstad Bladet olikin huolissaan siitä, että Helsingin katukuva alkoi näyttää samalta kuin ennen sisällissotaa. Kuhmoniemiellä pakolaisten vaikutus katukuvaan oli paljon pienempi, vaikka suhteessa muihin Suomen kuntien väkimäärään Kuhmoniemielle saapui paljon pakolaisia.

Kuhmoniemen kirkonkylään perustettiin ensimmäinen ortodoksinen rukoushuone 1920-luvulla. Rukoushuoneelle ei tehty edes omaa rakennusta, vaan se sijaitsi talvisotaan asti Kilpolassa, jonne rakennettiin pieni helposti purettava alttari. Ortodoksien vaikutus katukuvaan ei näkynyt myöskään hautausmaiden merkeissä, sillä ensimmäinen ortodoksinen hautausmaa rakennettiin perukkaan Rimmin kylään vuonna 1924. Sitä ennen ja myös vuoden 1924 jälkeen Kuhmoniemen alueen ortodoksit haudattiin kunnan luterilaisiin hautausmaihin. Kunnan ortodoksit saivat oman tsasounankin vasta vuonna 1968²³³, joten pakolaisten vaikutus Kuhmoniemeen oman uskontonsa kautta oli vähäistä. Haastatteluaineistosta ei tule myöskään esille, että ortodoksisuus olisi näkynyt paljon Kuhmoniemen katukuvassa tai vaikuttanut alueen asukkaiden elämään.

Monet Kuhmoniemielle jääneet pakolaiset myös integroituivat väestöön muuttamalla sukunimensä suomalaisemmiksi, mihin Karjalan pakolaisia kannustettiin ihan esivallasta asti. Esimerkiksi Kuhmoniemielle pakolaisena saapuneet Ivan Feodoroff ja hänen poikansa Feodor vaihtoivat nimekseen Juho ja Heikki Huotariksi. Sulautumista paikalliseen väestöön tapahtui myös avioliittojen kautta. Jos ennen rajan sulkeutumista oli esiintynyt halveksuntaa ortodoksien ja luterilaisten välillä etenkin avioliiton näkökulmasta, ei siitä enää ollut tietoa nuorten keskuudessa. Pakolaiset menivätkin naimisiin kantaväestön kanssa, ja usein myös vaihtoivat samalla uskontoaan.²³⁴ Avioliittojen solmiminen vähensi myös ortodoksisuuden vaikutusta Kuhmoniemiellä, toki ei tiedetä, millaisia kulttuurivaikutteita pakolaisnuoret toivat mukanaan avioelämään.

Haastatteluaineistosta ei myöskään nouse suoraan esille pakolaisten vaikutus kuhmoniemiäisten kulttuuriseen ja sosiaaliseen elämään, paitsi muutamassa haastattelussa mainitaan karjalaistaiat. Kalle Huotarin muistelusta tulee parhaiten esille, miten karjalaispakolaisten mukanaan tuomat uskomukset

²³³ Wilmi 2003, 502–503.

²³⁴ Rannikko 2017, 197, 222, 224. Haastatteluaineisto: Eemeli Immonen s.1912 Lentualla, AK 3626.

ja taikausko ovat mahdollisesti voineet vaikuttaa paikallisten elämään. Huotari kertoo haastattelussaan, kuinka eräs evakkona saapunut karjalaismummo sai taikomalla hänen lintuansoja rikkoneen pojan halvaantuneeksi. Kuhmoniemiäiset olivat haastatteluaineiston perusteella kovinkin taikauskoista väkeä, etenkin karja- ja sato-onneen liittyen. Ei ole siis ihme, että paikalliset uskoivat pojan halvaantumisen johtuneen karjalaisen tekemästä loitsusta. Karjalaiset toivat siis tässä mielessä oman lisänsä kuhmoniemiäiseen kulttuuriin. Haastatteluaineistosta ja tutkimuskirjallisuudesta ei tule ilmi vaikuttivatko uskomukset karjalaisten loitsutaidoista kuhmoniemiäisten suhtautumiseen pakolaisia kohtaan. Ei tiedetä lisäkö esimerkiksi tieto pojan halvaantumisesta epäluuloisuutta tai jopa pelkoa karjalaisia kohtaan.

K: No yks toinen tapaus sitten on tota näitä karjalan pakolaissia tuli sillo 22 vuonna suurinpiirtein nehan ne tuli sillo karjalanpakolaissia sillo Lentiirasta(.) Lentiirasta ja Lentiiran polliisi oli sillo ja sillä poeka sitten siinä ja olikoha niitä muita poikia ollu siinä(.) ni karjalaisia tuota asunu sitten lähellä ja poeka kloppi sillo saatiin pyytää rihmalla lintuja vielä niin se poeka potkinu niien karjalaisten evakkolaisten linnunpyyntejä(.) nii siellä sattuu olemaan semmonen akka kansa(.) et potki tästä lähtien(.) Eikä se potkinukkaan ollenkaa(.) se meni jalattomaksi ei mihinkää päässy poeka(.)

H: Eli siis tämä karjalainen osas taikoa(?)

K: Nii osas taikoa ja se oli sitten kun se oli kaauan ollu siinä kauan ollu tuota ollu siinä tuota oli(.) ei siitä hyvin mahottomia aikoja ole kun kuoli se poeka lopulta(.) se kuitenkin meni oli naimisissa se poeka mutta ei mihinkää päässy liikkeelle(.) Monta kymmentä vuotta(.) Vaan se kun kerkes kuolla sitten se mummu ni nepä eivät saaneetkaa pelastetuksi ja nyt se on kuollu se mies eikä piässy varmasti(.) Se oli sanonu se mummu että et potki kyllä varmasti linnunrihmoja ennää(.)²³⁵

Pakolaisten aiheuttamien taloudellisten ongelmien pelättiin johtavan suomalaisten ja pakolaisten välillä ristiriitoihin ja konflikteihin, ja pakolaismääriä pyrittiinkin jakamaan Suomen sisällä tasaisemmin. Itä-Suomen pakolaispainetta haluttiin helpottaa sisäasiainministeriön ohjeistuksella toukokuussa 1919 siirtämällä hyvin toimeentulevia venäläisiä Viipurin läänistä maan keski- ja länsiosiin Vaasan ja Hämeen lääneihin. Helsingistä painetta haluttiin purkaa Turun ja Porin lääniin. Porin lääniä lukuun ottamatta sisäasiainministeriön ohjeistusta vastustettiin. Vaasan läänin maaherra vetosi alueen asuntopulaan, joka johtaisi asuntojen pakkolunastukseen pakolaisille. Tämän nähtiin jo

²³⁵ Haastatteluaineisto: Kalle Huotari s. 1895 Korpisalmella, Y/07129.

valmiiksi venäläisvihamielisellä Pohjanmaalla vaarallisena toimenpiteenä, sillä siitä seuraisi väkivaltaisuuksia. Etenkin sisällissota oli aiheuttanut epäluuloa ja vihaa venäläisiä kohtaan alueella.²³⁶ Wasabladetin kirjoitus kuvaakin hyvin pohjanmaalaisten suhtautumista venäläisiin.” Ja nyt on tarkoitettu, että meidän pitäisi ottaa näiden verivihollistemme hetken petollinen ystävyys käynnistämällä heidän takiaan mittava majoitus- ja poliisivartiokoneisto. Ei ole meidän arvollemme sopiva tällä tavalla lahjoa itsellemme uuden Venäjän ystävyys.”²³⁷

Kainuun alueelta ei pakolaismääriä pyritti tasoittamaan muualle Suomeen, mihin syynä saattoi olla se, ettei alueen pakolaismääriä nähty uhkana yhteiskunnalliselle järjestykselle ja mahdolliset konfliktit olisivat kaukana valtion keskuksista periferiassa. Lisäksi melkein kaikki pakolaiset Kainuussa olivat läheltä rajan takaa tulleita Vianan Karjalaisia, eikä heihin haastatteluaineistojen perusteella suhtauduttu yhtä vihamielisesti kuin esimerkiksi Pohjanmaalla pakolaisiin suhtauduttiin.

Kuhmoniemiäisten keskuudessa oli pakolaisiin suhtautuminen siis kaikkea muuta kuin Pohjanmaalla, sillä kuhmoniemiäiset ottivat pakolaiset avosylin vastaan. Alueen asukkaiden muisteluissa tulee esille, kuinka pakolaiset saapuivat yöpymään monen kuntalaisen pirttiin avonaisesta ovesta. Elsa Haverinen kertoo kuitenkin haastattelunsa aikana, ettei ovea pidetty kaikille matkalaisille auki ja vain kunnan matkalaiset otettiin yöksi.²³⁸ Rajan takaa tulleet pakolaiset nähtiin siis positiivisessa valossa. Antti Komulainen muistelee myös pakolaisia oman haastattelunsa aikana, ja käyttää heistä nimitystä evakko. Komulainen kertookin heidän olleen Kuhmoniemen Vieksissä toivottuja vieraita, ja myös ymmärtää, että pakon edestä pakolaiset ovat kotoaan joutuneet lähtemään. Myös Eino Pullinen puhuu haastattelunsa aikana Kuhmoniemelle tulleista pakolaisista hyvinkin ymmärtävään sävyyn, ja kertoo syyksi sen, että on itsekin kokenut evakossa olon.²³⁹

Käyttämäni haastattelut ovat tehty vuonna 1975, joten kuhmoniemiäisten positiiviseen mielikuvaan pakolaisista on hyvinkin saattanut vaikuttaa muistot talvisodan aiheuttamasta evakkoudesta. Haastateltavana olleet saattoivatkin ymmärtää 1920-luvun pakolaisuutta paremmin haastattelun ajankohtana kuin silloin, kun pakolaisten saapuivat kunnan alueelle ja yrittivät sopeutua paikalliseen elämään. ”Kainuun rajavartiosto” -teoksessa tuodaan myös ilmi, että karjalaisiin pakolaisiin suhtauduttiin myönteisesti, joten haastateltavien positiivisen kuva takana eivät voi olla vain muistot talvisodan evakkomatkasta. Teoksessa mainitaan kuitenkin, että rajavartioston suhtautuminen pakolaisiin ei ollut niin hyvä, kuin on annettu olettaa. Rajavartiostolle oli annettu

²³⁶ Engman 2007, 133–135.

²³⁷ Lainausta Engman 2007, 134 mukaan.

²³⁸ Haastatteluaineisto: Elsa Haverinen os. Kyllönen s. 1907 Vartiuksessa, Y/07147.

²³⁹ Haastatteluaineisto: Eino Pulkkinen s. 1911 Saunajärvellä, Y/07108.

tehtäväksi auttaa pakolaisia matkassaan eteenpäin Suomen puolelle sekä tarvittaessa huoltamaan pakolaisia. Rajavartioston toiminnasta pakolaisia kohtaan on teoksen mukaan annettu turhankin hyvä kuva, sillä pakolaiset saattoivat kohdata kovaakin kohtelua rajavartiostolta, ja rajavartiostolla oli valta lähettää heidät saman tien takaisin Karjalaan.²⁴⁰

7. Lopuksi

Tutkielman tehtävänä oli vastata kysymykseen, miten Suomen ja Venäjän välisen rajan avonaisuus ja sen sulkeutuminen vaikuttivat raja-alueella asuvien elämään elinkeinojen ja kulttuurissosiaalisen elämän näkökulmasta. Tutkielma tarkastelee kysymystä perifeerisen raja-alueen eli Kuhmoniemen näkökulmasta samalla verraten sitä raja-alueen keskuksiin muun muassa Karjalankannaksen Terijokeen.

Suomen ja Venäjän välisen rajan avonaisuus antoi raja-alueille ja niiden asukkaille paljon erilaisia vaihtoehtoja elinkeinoelämässä sekä sosiaalisten suhteiden luomisessa. Muodollisena pidetyn rajan ylittämisen helppous houkutteli lähtemään työn perässä Venäjän puolelle, ja antoi esimerkiksi monelle kuhmoniemeläiselle tarvittavan elannon. Periferiassa liikkuminen työn ja sosiaalisten suhteiden perässä oli helpompaa kuin keskuksissa, sillä alueella oli hyvin vähän viranomaisia, jotka olisivat tarkastaneet tarvittavia matkustusasiakirjoja. Lisäksi periferiasta puuttuivat myös tullit, joten etenkin taloudellisesta näkökulmasta periferiana toimiva Kuhmoniemi ja keskuksena näyttäytyvä Terijoki olivat eri asemassa rajan ollessa auki.

Myös Venäjän puoleiset raja-alueet hyötyivät taloudellisesti rajan avonaisuudesta tavarapulan takia, kuten perifeerinen Vienan Karjala. Kuhmoniemen ja Vienan välinen tavaraliikenne olikin vilkasta ennen rajan sulkeutumista, joten muutos oli iso näiden alueiden kohdalla. Rajan sulkeutuminen vaikutti siis negatiivisesti raja-alueen ihmisten elannon hankkimiseen, sillä alueiden kaupankäynti ja työnperässä liikkuminen rajan yli loppui. Etenkin periferiassa nämä muutokset olivat isoja, sillä periferia oli jo muutenkin taloudellisesti syrjässä. Kuhmoniemellä yhteyden katkeaminen Vienan Karjalaan oli varmasti monelle kauppiaille ja rahdinkuljettajalle iso menetys, jonka suuruutta lisäsi omalta osaltaan se, ettei rautatieyhteyttä edelleenkään saatu muuhun Suomeen. Rajan ylittämisen helppouden ja virkavallan vähäisyyden vuoksi rajan sulkeutuminen saattoi tuntua Kuhmoniemellä

²⁴⁰ Juntunen 2006, 68–69.

isommalta kuin Karjalankannaksella, sillä muutos toi Kuhmoniemielle lisää viranomaisia, muun muassa rajavartioston, ja passialueet.

Periferiassa raja näyttäytyi enemmän muodollisuutena myös kulkureittien ja etäisyyksien näkökulmasta, sillä esimerkiksi Kuhmoniemiellä niin oman kunnan kyliin kuin karjalaiskyliin kuljettiin metsäpolkuja pitkin. Rajan ylittäminen ei siis tuntunut sen erilaisemmalta kuin kulkeminen Suomen sisällä. Kulkureittien vuoksi raja ei mahdollisesti näyttäytynyt yhtä selkeänä ja erottavana tekijänä kuin se keskuksissa näyttäytyi. Etenkin kaukana rajasta olevissa keskuksissa, kuten Helsingissä, Suomen rajat nähtiin enimmäkseen karttojen esittäminä.

Rajan avonaisuus mahdollisti rajan lähellä asuville sosiaalisia suhteita rajan toiselle puolelle, ja monelle Venäjän puolella asuneet olivat lähimpiä naapureita. Kuten haastatteluista tuli ilmi, ei Vienen karjalaisia nähty toisen maan kansalaisina ja “muina” vaan he olivat monelle läheisiä naapureita, joiden luona harjoitettiin samanlaista kyläilykulttuuria kuin kuhmoniemiäisten luona. Läheiset suhteet saattoivat omalta osaltaan vaikuttaa myös rajan merkitykseen, sillä Kuhmoniemi ja Vienen Karjala saatettiin nähdä saman maan alueena. Kauempana rajasta olevassa keskuksessa tämä saattoi olla vaikea ymmärtää, sillä siellä Suomi näyttäytyi kartalla omana alueenaan, jonka erottaa emämaa Venäjästä rajaviiva. Rajan sulkeutuminen erotti siis kuhmoniemiäiset naapureistaan, ja tuohon aikaan naapurussuhteilla oli haastattelujen perusteella isompi merkitys sosiaalisissa suhteissa kuin nykyään.

Suomen itsenäistymisen ja vielä enemmän rajan sulkeutumisen jälkeen keskuksesta yritettiin luoda viholliskuvaa venäläisistä, mikä oli isossa ristiriidassa raja-alueen ihmisten mielikuvien ja kokemusten kanssa. Rajan avonaisuus olikin mahdollistanut avoimemman kulttuurivaihdon rajan pinnassa ja sitä kautta myös erilaisten kulttuurien hyväksymisen, joten keskuksissa luodut stereotypiat eivät mahdollisesti vaikuttaneet yhtä vahvasti rajan läheisyydessä. Rajan sulkeutuminen ei siis vain lakkauttanut sosiaalisten suhteiden ylläpitämistä rajan yli, vaan sen jälkiseurauksena pyrittiin jopa muuttamaan ihmisten suhtautumistapaa entisiin ystäviin ja tuttaviiin, ja luomaan heille viholliskuvaa alueesta, jossa he ennen vierailivat.

Aluksi rajan sulkeutumista vastaan kamppailtiin muun muassa salakuljetuksilla ja muilla laittomilla rajanylityksillä, koska ihmiset eivät kokeneet tilaa luonnolliseksi eivätkä sopeutuneet muutoksiin nopeasti. Kuten haastatteluaineistosta nousi esille, rajan sulku kuitenkin hyväksyttiin ja siihen totuttiin ajan myötä, mihin saattoi vaikuttaa se, ettei raja erottanut toisistaan kahta saman kulttuurin, uskonnon ja kielen omaavaa ihmisryhmää. Vaikka Kuhmoniemi toimi “porttina rajantakaiseen Karjalaan” ei kulttuurillinen yhteys ollut kuitenkaan rajan taakse yhtä vahva kuin se oli muuhun

Suomeen, ja mahdollisesti siksi rajan sulkeutuminen ei johtanut vastustamiseen. Keskuksesta johdetut toimet vaikuttivat myös pitkällä aikavälillä siihen, että raja-alueet sopeutuivat muuttuneisiin olosuhteisiin taloudellisesta näkökulmasta. Sosiaalisen elämän näkökulmasta taas muutokset oli vain itse hyväksyttävä, vaikka rajan toiselle puolelle olisi jäänyt tärkeitäkin ihmissuhteita.

Iso muutos, joka seurasi rajan sulkeutumista, oli raja-alueen asukkaille heidän asemansa muuttuminen Suomen kansalaisina. He eivät enää olleet vain lähellä rajaa asuvia ihmisiä, vaan epäluotettavia henkilöitä ja jopa uhka maan turvallisuudelle. Etenkin periferiassa tämä muutoksen seuraukset olivat huomattavia, kun paikkakunnille saapui viranomaisia rajanvartiointiin sekä salakuljetuksen ja etappitoiminnan ehkäisyyn. Epäilyksen alla oleminen vaikutti ihmisten sosiaaliseen elämään, sillä heidän piti miettiä, keiden kanssa kannatti olla tekemisissä.

Raja-alueiden muuttunut poliittinen tilanne Suomessa rajan sulkeutumisen myötä toi myös positiivisia vaikutuksia alueille. Rajakuntiin tuli rajavartiosto antamaan suojelua sekä auttamaan paikallista virkavaltaa tehtävissään, ja myöhemmin rajavartiolaitos tarjosi myös työpaikkoja paikallisille. Rajavartiosto mahdollisti myös muun muassa paremmat viestintäyhteyden periferiassa. Valtio aloitti raja-alueiden kehitysohjelman vuonna 1925, jolla pyrittiin yhtenäistämään rajaseutuja taloudellisesti. Kehitysohjelmaan kuului myös alueiden sivistyksellinen kehitys sekä alueen asukkaiden liittäminen tiukemmin suomalaisuuteen. Vaikka nämä muutokset ovat ensisijaisesti positiivisia, niistä seurasi myös negatiivisia vaikutuksia etenkin pienille paikkakunnille.

Rajavartioston ylläpito aiheutti kustannuksia rajakunnille, ja monissa köyhissä kunnissa kustannukset olivat suhteessa isoja. Tutkimuskirjallisuudesta ja haastatteluaineistosta ei tule selville, oltiinko keskuksessa, jossa rajavartiostosta päätettiin, tietoisia siitä, millaiseen epäreiluun asetelmaan taloudellisesti rajavartiolaitoksen tulo asetti rajakunnat verrattuna muihin Suomen kuntiin. Vaikka rajaseutujen kehitysohjelma ja rajaseututyö olivat tärkeää taloudellisen kehityksen kannalta, niin niiden tärkeyden perustelut asettivat raja-alueen ihmiset epäluotettavien joukkoon. Perusteluna toimi muun muassa se, että kehitysohjelmia tarvittiin torjumaan bolsevismin nousua raja-alueilla ja tukemaan alueiden asukkaiden heikkoa isänmaallisuutta. Tämä saattoi hyvinkin tuntua raja-alueen ihmisistä holhoukselta ja siltä, että heidät on asetettu toisen luokan kansalaisiksi, jotka eivät ole tasavertoisessa asemassa muiden suomalaisten kanssa. Kehitysohjelmien avulla ei lopulta kuitenkaan päästy taloudellisen kehityksen tavoitteisiin.

Tutkielman keskeinen tulos on, että rajan sulkeutuminen vaikutti paljon raja-alueen ihmisten elämään kokonaisvaltaisesti niin elinkeinon kuin sosiaalkulttuurisen elämän näkökulmasta. Vaikutukset olivat pääasiassa negatiivisia etenkin ensimmäisten vuosien aikana rajan sulkeutumisesta. Aineiston

perusteella ihmiset ovat kuitenkin pystyneet sopeutumaan muutokseen ajan kuluessa omien toimien sekä valtion kehitysohjelmien avulla. Tuloksien perusteella keskuksen eli tässä tapauksessa valtion johdon olisi pitänyt ottaa enemmän huomioon periferian olosuhteet ja ominaisuudet, jotta alue ei olisi jäänyt esimerkiksi taloudellisesti yhtä syrjään, ja jotta olisi ollut helpompi ymmärtää, miksi alueen asukkailla oli läheiset suhteet rajan taakse niin sanotun vihollisen puolelle.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kuhmon kaupunginarkisto (KKA)

Khall arkisto

Kuhmoniemen kunnallislautakunnan kokouksen pöytäkirja 20.7.1918, kansio 1:

Kunnallislautakunnanpöytäkirja 1911–1920.

Kuhmoniemen kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja lokakuu 1919, kansio 2:

Kannanvaltuuston pöytäkirja 1915–1920.

Kuhmoniemenkunnan vaivaishoitohallituksen kokouksen pöytäkirja 17.1.1919, kansio

1: Kunnallislautakunnan pöytäkirja 1911–20 Vaivaishoitolaitoksen pöytäkirja 1911–

1920.

Painetut lähteet

’Kuhmoniementä’, *Kajaanin Lehti*, 29.12.1911.

[<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1203473?page=2&term=rautatien&term=Kuhmon>]. Luettu 9.1.2020.

’Rautatien vaikutus Kuhmon metsäolohin’, *Kajaanin Lehti*, 12.01.1912.

[<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1203492?page=3&term=Kuhmosta&term=rautateitse&term=Kuhmon&term=Rautatien&term=rautatiet%C3%A4&term=Kuhmoon&term=rautatie>]. Luettu 9.1.2020.

’Kuhmon kuulumisia - Maaseutukirjeitä’, *Savon Sanomat*,

15.03.1915.[<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1291771?term=1915&term=SAVO&term=SANOMAT&term=Savo&term=Kuhmon&term=Sanomain&term=Sanomien&term=Kuhmoon&term=Savon&term=Kuhmossa&term=Savon&page=4>]. Luettu 9.1.2020.

Tutkimuskirjallisuus

Donnan, Hastings & Wilson, Thomas M., 'Nation, state and identity at international borders'. Teoksessa Donnan, Hastings & Wilson, Thomas M. (toim.), *Border identities – Nation and state at international frontiers*. Cambridge University Press: Cambridge, 1998, 1–30.

Edgar, Andrew & Sedgwick, Peter, *Cultural Theory. The Key Concepts*. Biddles Ltd, King's Lynn: Norfolk, 2002.

Engman, Max, *Raja. Karjalankannas 1918–1920*. WS Bookwell Oy: Juva 2007.

Heikkilä, Raimo & Hokkanen Timo J. & Ieshko, Evgenii & Kashevarov Boris & Makkonen Teemu & Nykänen Riitta, 'The Emergence of New Approaches in East-West Relations: Combining Nature Protection and Local Development among the Green Belt of Fennoscandia'. Teoksessa Lähteenmäki, Maria (toim.), *The Flexible Frontier: Change and Continuity in Finnish-Russian Relations*. Aleksanteri Series 5/2007, 206–231.

Heikkinen, Reijo, 'Vienasta vallankahvaan. Aleksi Väisäsen tie poliittisesta pakolaisesta Vaalan kunnan poliittiseksi vaikuttajaksi'. Teoksessa Heikkinen, Antero & Hämynen, Tapio & Savijärvi, Ilkka & Sihvo, Hannes (toim.), *Kainuussa ja Vienassa. Näkökulmia naapurusten elämään*. Joensuun Yliopistopaino: Joensuu 1997. 135–150.

Hämynen, Tapio, 'Suomen unohdettu pakolaisongelma – Loikka- ja rajavartiolaitos raja-Karjalasta Neuvosto-Karjalaan'. Teoksessa Heikkinen, Antero & Savijärvi, Ilkka & Sihvo, Hannes (toim.), *Rajamailta*. Universitas Joensuensis: Joensuu, 1989, 19–36.

Immonen, Kari, *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Otava: Keuruu 1987.

Juntunen, Mikko (toim.), *Kainuun rajavartiosto – Rajalla 1919–2005*. Kainuun Sanomat Oy: 2006.

Kasvinen, Eila, *Valtiovallan harjoittama rajaseutupolitiikka vuosina 1917–1939*. Tutkielma sosiaalipolitiikkaoppiaineessa. Yhteiskunnallinen tutkinto. Yhteiskunnallinen opetusjaosto. Tampereen Yliopisto, 1978.

Kirjavainen Ilmari & Peltoniemi Uuno & Säteri, Kai, *Rajavartiolaitos 1919–1969*. Länsi-Savon Kirjapaino Oy: Mikkeli 1969.

- Koivunen, Pia & Teräs, Kari, 'Historiallinen muistitietohaastattelu'. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori Johanna (toim.), *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino: Tampere, 2017, 193–214.
- Kouri, Jaana (toim.), *Askel kulttuurien tutkimukseen*. Painosalama Oy: Turku, 2015.
- Lackman, Matti, 'Kommunistien salainen toiminta Kainuussa (1918–1944)'. Teoksessa Heikkinen, Reijo & Lackman, Matti, *Korpikansan kintereillä. Kainuun työväenliikkeen historia*. Koillissanomat Oy: Kuusamo 1986, 295–370.
- Lechevalier, Arnaud & Wielgohs, Jan (toim.), *Borders and Border Regions in Europe Changes, Challenges and Chances*. Transcript Verlag: Bielefeld, 2013.
- a Lähteenmäki, Maria, 'Introduction: The Revival of Regional History'. Teoksessa Lähteenmäki, Maria (toim.), *The Flexible Frontier: Change and Continuity in Finnish-Russian Relations*. Aleksanteri Series 5/2007, 7–24.
- b Lähteenmäki, Maria, 'Dreaming of a Greater Finland. Finnish-Russian Border Demarcations from 1809 to 1944'. Teoksessa Lähteenmäki, Maria (toim.), *The Flexible Frontier: Change and Continuity in Finnish-Russian Relations*. Aleksanteri Series 5/2007, 145–170.
- Lähteenmäki, Maria, *Maailmojen rajalla -Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944*. Kariston Kirjapaino Oy: Hämeenlinna 2009.
- Meinander, Henrik, *Suomen historia - Linjat, rakenteet, käännekohtat*. WS Bookwell Oy: Porvoo 2007.
- Paasi, Anssi, *Territories, Boundaries and consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. John Wiley & Sons Ltd: Chichester, 1996.
- Portelli, Alessandro, 'Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?'. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Hakapaino Oy: Helsinki, 2006. 49–67.
- Pöysä, Jyrki, *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Multiprint: Vantaa, 2015.
- Rannikko, Pertti, Repola. *Elämää ja ihmisiä kahdella puolella rajaa*. Lasermedia Oy: Joensuu, 2017.

Rokkan, Stein & Urwin, Derek W., *Economy, territory, identity. Politics of West European Peripheries*. B J.W. Arrowsmith Ltd.: Bristol, 1983.

Rytkölä, Heikki, *Karjala Kainuussa*. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä, 2005.

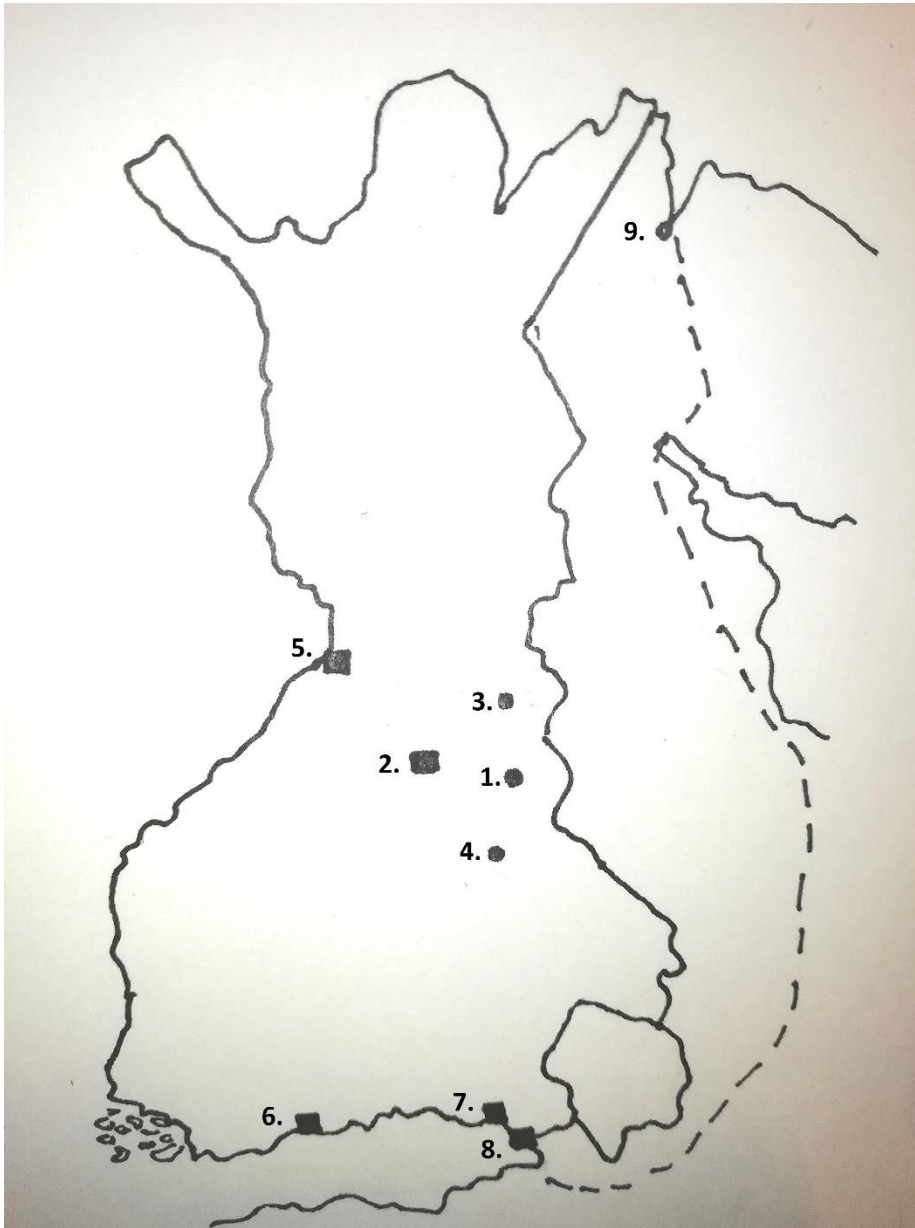
Sarmela, Matti, *Suomen perinne-Atlas. Suomen kansakulttuurin kartasto 2*. Suomen kirjallisuuden seura: Helsinki, 1994.

Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (toim.), *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill: Leiden, 2014.

Wilmi, Jorma, *Kuhmon historia*. Otavan kirjapaino Oy: Keuruu 2003.

Liitteet

Liite 1

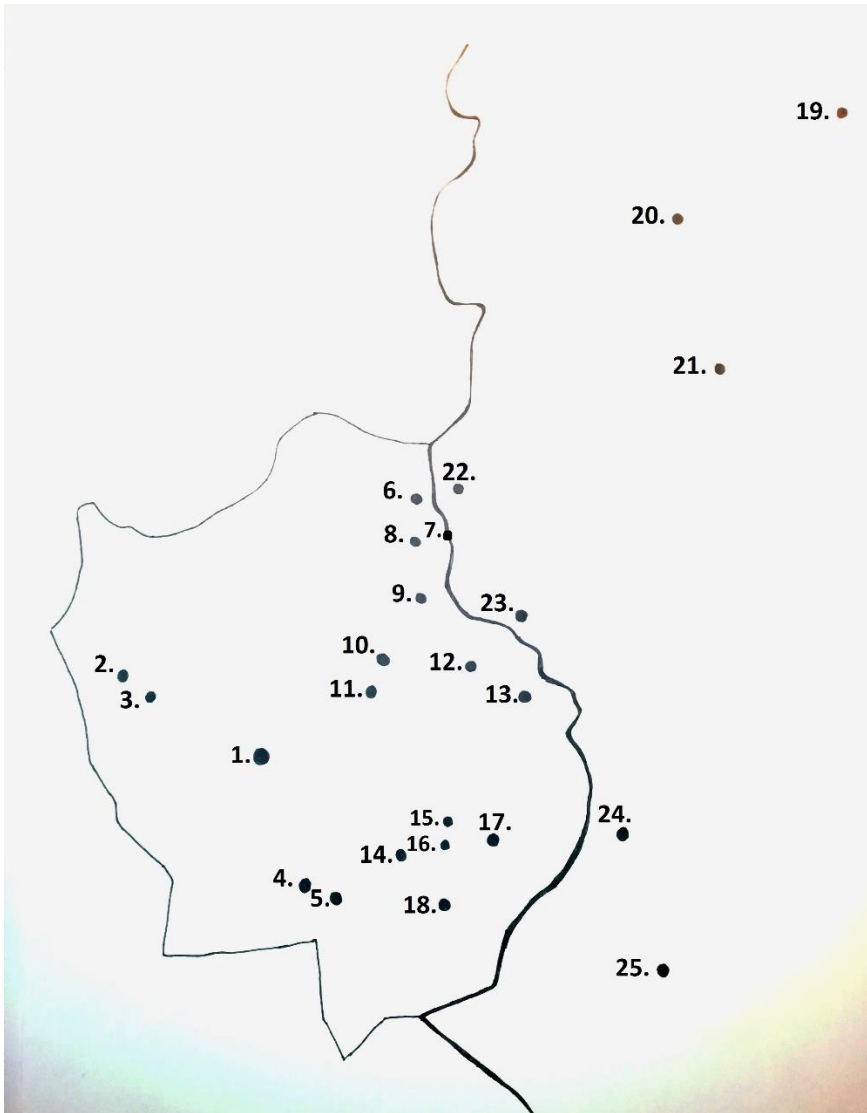

Kartta 1: Suomen kartta Tarton rauhan jälkeen.

1. Kuhmoniemi	4. Nurmes	7. Terijoki
2. Kajaani	5. Oulu	8. Pietari
3. Suomussalmi	6. Helsinki	9. Muurmansk

--- = Muurmännin rata

Liite 2

Kartta 2: Tutkielman kannalta merkittävät Kuhmoniemen alueen ja Vienan Karjalan kylät.

Kuhmoniemi:

1. Kirkonkylä	7. Rajavartioston sijainti rajalla	13. Viiksimo
2. Hietajärvi	8. Vartius	14. Lammasperä
3. Murtoperä	9. Korkana	15. Haukela
4. Rasti	10. Lentua	16. Selkäjärvi
5. Sivakka	11. Sumsa	17. Kiekinkoski
6. Rimmi/Rimpi	12. Kalliojoki	18. Saunajärvi

Vienan Karjala:

19. Uhtua 20. Vuokkiniemi 21. Kostamus 22. Akonlahti 23. Miinoa 24. Roukkula 25. Repola